

SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERĐİSİ

Cilt 10 Sayı 1

2026 / Temmuz

AKADEMİK MATBUAT

Journal of Social Research

Volume 10 Issue 1

2026 / July

e-ISSN: 2602-3881

AKADEMİK MATBUAT

Sosyal Araştırmalar Dergisi

e-ISSN: 2602-3881

Yılda İki Defa (Aralık/ Temmuz) yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. ASOS index, OpenAire, Google Akademik, Base, Road, idealonline, DRJI, ESJI ve ResearchBib indekslerinde taranmaktadır.

Baş Editör / Editor-In-Chief

Dr. Öğr. Üyesi Ozan Can AKPINAR / Bingöl Üniversitesi, Bingöl / Türkiye

Editörler / Editors

Prof. Dr. Hamza ALTIN / Bingöl Üniversitesi, Bingöl / Türkiye

Prof. Dr. Sıtkı ULUERLER / Bingöl Üniversitesi, Bingöl / Türkiye

Dr. Arş. Gör. Faruk YORGUN / Bingöl Üniversitesi, Bingöl / Türkiye

Arş. Gör. Ayşenur ERĞÜN / Bingöl Üniversitesi, Bingöl / Türkiye

Alan Editörleri / Field Editors

Doç. Dr. Muhammed HÜKÜM / Sakarya Üniversitesi, Sakarya / Türkiye

Doç. Dr. Alper YETKİNER / Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilis / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Erol UZUN / Uludağ Üniversitesi, Bursa / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Musa BOZKURT / Bingöl Üniversitesi, Bingöl / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Asım DİLMAÇÜNAL / Bingöl Üniversitesi, Bingöl / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Hacer YILMAZ / Fırat Üniversitesi, Elâzığ / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Emrah APAK / Bingöl Üniversitesi, Bingöl / Türkiye

Arş. Gör. Abuzer KAYHAN / Bingöl Üniversitesi, Bingöl / Türkiye

Yabancı Dil Editörü / English Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi Münevver BARTAMAY / Bingöl Üniversitesi, Bingöl / Türkiye

Türkçe Dil Editörü / Turkish Language Editor

Yunus BURULDAY / MEB, Bingöl / Türkiye

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Şahabettin YALÇIN / Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın / Türkiye

Prof. Dr. M. Fatih KANTER / Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilis / Türkiye

Prof. Dr. Hasan ŞENER / Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara / Türkiye

Prof. Dr. Mehmet Emin SÖNMEZ / Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep / Türkiye

Prof. Dr. Michael NIELSEN / Georgia Southern University / ABD

Prof. Dr. İlsiyar ZAKİROVA / G. İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Rusya

Doç. Dr. Murat ÇELİKDEMİR / Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Erdiñç GÜLCÜ / Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilis / Türkiye

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK / Fırat Üniversitesi, Elâzığ / Türkiye

Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU / Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun / Türkiye

Prof. Dr. Ercan ALKAYA / Fırat Üniversitesi, Elâzığ / Türkiye

Prof. Dr. Adem TUTAR / Fırat Üniversitesi, Elâzığ / Türkiye

Prof. Dr. Sami KILIÇ / Fırat Üniversitesi, Elâzığ / Türkiye

Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ / Fırat Üniversitesi, Elâzığ / Türkiye

Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ / Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep / Türkiye

Prof. Dr. M. Ruhat YAŞAR / Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilis / Türkiye

Prof. Dr. Yaşar BAŞ / Bingöl Üniversitesi, Bingöl / Türkiye

Prof. Dr. Michael E. NIELSEN / Georgia Southern University / ABD

Prof. Dr. Zaza TSURTSUMIA / Tiflis Devlet Üniversitesi / Gürcistan

Prof. Dr. Alfina SIBGATULLINA / Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi / Kırgızistan

Doç. Dr. Bakıt MURZARAIMOV / Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi / Kırgızistan

Redaktör/Sekreteryaya

Öğr. Gör. İrfan ALADAĞ / Bingöl Üniversitesi, Bingöl / Türkiye

İletişim Bilgileri / Contact

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/matbuat>

E-mail: hamzaaltin23@gmail.com

Bilgilendirme: Dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir. Kör hakemlik uygulaması olduğu için değerlendirmede bulunan hakemlerin isimleri paylaşılmamaktadır.

İçindekiler

Araştırma Makaleleri / Research Articles	Sayfa
Emine ÖZÇELİK SELMA SOYSAL'IN 'TARİHTE BÜYÜK KADIN MATEMATİKÇİLER' MAKALESİ ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME	1
Hilal DUMAN, Cuma Ali YILMAZ ŞEHNÂME'DE MİTİK KADIN FİGÜRLERİ ÜZERİNDEN PERS SİYASAL KÜLTÜRÜ	10
Muhterem UYSAL PANOPTİKON'DAN GÖNÜLLÜ GÖZETİME: BAKIŞ, İKTİDAR VE DENETİMİN TARİHSEL DÖNÜŞÜMÜ	20
Emrah KARA GİRESUN ADASINI ZİYARET EDEN TURİSTLERİN DENEYİMLERİ ÜZERİNE NETNOGRAFİK BİR ARAŞTIRMA	42
Yasemin SAV İBN TUFEYLİN "HAY BİN YAKZAN" ESERİNDE KULLANILAN METAFORİK UNSURLAR	62

SELMA SOYSAL'IN 'TARİHTE BÜYÜK KADIN MATEMATİKÇİLER' MAKALESİ ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

ÖZÇELİK, Emine (2026), "Selma Soysal'ın 'Tarihte Büyük Kadın Matematikçiler' Makalesi Üzerinden Bir Değerlendirme", *Akademik MATBUAT*, C. 10, S. 1, ss. 1-9.

Emine ÖZÇELİK¹

Geliş: 19.11.2025 / Kabul: 20.04.2026
DOI: 10.62809/matbuat.1826462

Öz

Bu makale, Prof. Dr. Selma Soysal'ın "Tarihte Büyük Kadın Matematikçiler" başlıklı metnini tarihsel bir kaynak olarak ele alarak, kadın matematikçilerin bilim tarihindeki görünürlüğünü ve katkılarını incelemektedir. Soysal'ın metni, yalnızca biyografik bir derleme değil; aynı zamanda tarihsel bir bilinçlenme çağrısıdır. Hypatia, Émilie du Châtelet, Sofia Kovalevskaya ve Emmy Noether gibi figürler üzerinden bilimsel başarılar ve toplumsal bağlamlar değerlendirilmiştir. Makaleye ek olarak Hz. Hatice ve Hz. Aişe gibi İslam dünyasından bilgileriyle öne çıkan kadınlar da entegre edilerek kültürel çeşitlilik sağlanmıştır. Soysal'ın fonksiyonel analiz alanındaki akademik katkıları, özellikle Hilbert uzayları ve kompakt operatörler üzerine yaptığı çalışmalarla Türkiye'de matematik eğitiminin kurumsallaşmasındaki rolünü ortaya koymaktadır. Ayrıca Soysal'ın üniversite özerkliği ve akademik özgürlük konularındaki yazıları, onun toplumsal sorumluluk bilincini yansıtmaktadır. Bu bağlamda çalışmamız, bilim tarihinin cinsiyetli yapısına eleştirel bir bakış sunarken, kadınların bilgi üretimindeki çok yönlü rollerini görünür kılmayı amaçlamaktadır. Eğitimsel açıdan ise bu çalışmamız, genç kuşaklara ilham veren bir öğretim materyali niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Selma Soysal, Kadın matematikçiler, Bilim tarihi, Fonksiyonel analiz, Eğitimde kadınlar

AN EVALUATION OF SELMA SOYSAL'S ARTICLE "GREAT WOMEN MATHEMATICIANS IN HISTORY"

Abstract

This article examines Prof. Dr. Selma Soysal's work "Great Women Mathematicians in History" as a historical source, highlighting the visibility and contributions of women in the field of mathematics. Soysal's text is not merely a biographical compilation but a call for historical awareness, emphasizing the scientific and social significance of figures such as Hypatia, Émilie du Châtelet, Sofia Kovalevskaya, and Emmy Noether. To enrich the cultural scope, the article also integrates influential women from the Islamic world Hz. Hatice and Hz. Aişe who exemplify intellectual leadership through knowledge transmission and ethical reasoning. In addition to this thematic expansion, the study explores Soysal's academic contributions to functional analysis, particularly her work on Hilbert spaces and compact operators, which played a foundational role in the institutionalization of mathematics education in Turkey. Her writings on university autonomy and academic freedom further reflect her commitment to intellectual responsibility. By critically engaging with the gendered structure of scientific historiography, this article aims to make visible the multifaceted roles women have played in knowledge production. Educationally, Soysal's article serves as an inspiring resource for younger generations, offering role models and fostering scientific awareness. Ultimately, the study positions Soysal's work as both a scholarly and pedagogical tool that contributes to a more inclusive and ethically grounded history of science.

Keywords: Selma Soysal, women mathematicians, history of science, functional analysis, women in education.

Giriş

Kadınların bilim tarihindeki varlığı, çoğu zaman gölgede kalmış, eksik anlatılmış ya da sistematik olarak dışlanmış bir hikâyedir. Özellikle matematik gibi soyut düşüncenin ve biçimsel yapının ön planda

¹Dr., Fırat Üniversitesi, Fen Fakültesi, Matematik Bölümü, eminemozcelik@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9203-6550>.

olduğu, tarihsel olarak erkek egemen bir disiplin olarak şekillenen bu alanda, kadınların katkıları uzun süre görmezden gelinmiş ya da bilimsel hafızalardan silinmiştir. (Osen, 1974), kadın matematikçilerin tarih boyunca akademik çevrelerden nasıl dışlandığını belgelemiştir; (Henrion, 1997) ise bu dışlanmanın bireysel yetersizlikten değil, yapısal cinsiyet engellerinden kaynaklandığını ortaya koymuştur. Bu durum, yalnızca bilimsel üretimin değil, aynı zamanda bilim tarihçiliğinin ve bilgi aktarımının da cinsiyetli bir bakışla biçimlendiğini göstermektedir. Bilimsel başarıların ve entelektüel katkıların kimler tarafından temsil edildiği sorusu, aynı zamanda tarih yazımının ideolojik sınırlarını da açığa çıkarır (Fauvel & Giray, 1987).

Türkiye’de bu sessizliğe karşı çıkan nadir akademisyenlerden biri olan Prof. Dr. Selma Soysal, “Tarihte Büyük Kadın Matematikçiler” başlıklı makalesiyle bu görünmezliği sorgulamış, kadın matematikçilerin tarihsel izlerini gün yüzüne çıkarmayı amaçlamıştır. Soysal’ın metni, yalnızca bilimsel bir listeleme değil; aynı zamanda tarihsel bir bilinçlenme çağrısıdır: Soysal bu kadınları yalnızca geçmişin kahramanları olarak değil, bugünün ve geleceğin kadınlara ilham verecek rol modeller olarak sunmakta; genç kuşaklara entelektüel özne olmanın hem mümkün hem de dönüştürücü bir deneyim olduğunu göstermektedir. Hypatia’dan Sofia Kovalevskaya’ya, Émilie du Châtelet’ten Emmy Noether’e kadar birçok kadın matematikçinin yaşamı ve katkıları, bu yazıda hem bilimsel hem de toplumsal bağlamda ele alınmıştır. Bu çalışma, söz konusu metni tarihsel bir kaynak olarak değerlendirerek, kadınların matematik tarihindeki yerini, karşılaştıkları yapısal engelleri ve bilimsel miraslarını incelemeyi amaçlamaktadır; aynı zamanda Türkiye’de bilim tarihi yazımında kadınların temsiline dair eleştirel bir perspektif sunmayı hedeflemektedir.

Kadınların matematik tarihindeki katkılarını görünür kılama çabası, son yıllarda hem uluslararası hem de Türkiye merkezli akademik çalışmalarda belirgin bir ivme kazanmıştır. Bu bilimsel miras, yalnızca kadınların bilimsel başarılarını belgelemekle kalmamakta; aynı zamanda bu başarıların tarihsel bağlamda nasıl şekillendiğini, hangi toplumsal koşullar altında üretildiğini ve hangi epistemolojik sınırlar içinde değerlendirildiğini de tartışmaktadır. Bu bağlamda, Selma Soysal’ın “Tarihte Büyük Kadın Matematikçiler” adlı makalesi, Türkiye’de kadınların bilim tarihindeki konumunu sorgulayan ve bu alandaki bilimsel çalışmalara katkı sunan öncü metinlerden biri olarak öne çıkmaktadır.

Soysal’ın *Bilim ve Gelecek* ve *Bilim ve Ütopya* dergilerinde yayımlanan yazıları, Türkiye’de kadın akademisyenlerin bilim tarihine katkılarını belgeleyen nadir birincil kaynaklar arasında yer almaktadır (Soysal, 2000; 2006). Özellikle Hypatia, Émilie du Châtelet, Sofia Kovalevskaya ve Emmy Noether gibi figürleri merkeze alması, bu matematikçilerin bilimsel başarılarını tarihsel süreklilik içinde değerlendirmeye olanak tanımaktadır. (Sertöz, 2011; Gümüšoğlu, 2001) gibi yazarlar da Soysal’ın akademik mirasını biyografik ve tarihsel açılardan ele alarak onun bilim tarihindeki yerini pekiştirmiştir.

Uluslararası akademik kaynaklarda, kadın matematikçilerin yaşam öyküleri ve bilimsel katkıları üzerine yapılan çalışmalar bu görünürlüğü desteklemektedir. (Dzielska, 1995), Hypatia’nın felsefi ve matematiksel mirasını antikçağ bağlamında incelerken; (Zinsser, 2006), Émilie du Châtelet’in Newton’un bilimsel çerçevesini Fransız diline ve dünyasına aktarma sürecini bilim tarihi açısından ele almıştır. (Koblitz, 1983), Kovalevskaya’nın akademik mücadelesini ve bilimsel üretimini Rusya’daki toplumsal koşullar eşliğinde sunarken; (Rowe & Grebing, 2008), Emmy Noether’in cebirsel yapılar üzerindeki etkisini “matematiksel devrim” olarak tanımlamaktadır. (SB McGrayne, 2001) ise bilim alanında öne çıkan kadınların biyografilerini derleyerek bu figürlerin yalnızca bireysel başarılarını değil, toplumsal engellerle mücadelelerini de belgelemektedir; Soysal’ın çalışmasıyla paralel bir tarihsel farkındalık çabası sürdürmektedir. Bu çalışmalar, Soysal’ın seçtiği figürlerin bilim tarihindeki yerini doğrulamakla kalmayıp, onların akademik mirasını daha geniş bir bağlamda değerlendirmeye olanak tanımaktadır.

Matematik tarihine dair genel kaynaklar ise kadınların katkılarını daha bütüncül bir çerçevede ele almaktadır. (Boyer & Merzbach, 2011), (Katz, 2009; Burton, 2010) gibi klasik matematik tarihi yazarları, kadın matematikçileri genellikle kısa biyografilerle anmakla birlikte, onların bilimsel etkilerini tarihsel gelişim içinde konumlandırmaktadır. (Gray, 2008; Stillwell, 1989) gibi daha teknik odaklı tarihçiler ise 19. ve 20. yüzyılda kadınların cebir, geometri ve analiz alanlarındaki katkılarını detaylandırarak, bu figürlerin yalnızca sembolik değil, yapısal dönüşümlere öncülük eden aktörler olduğunu göstermektedir. Bu kaynaklar, Soysal'ın metninde yer alan figürlerin bilimsel bağlamını genişletmek ve disiplinler arası bir perspektif sunmak açısından işlevseldir.

Türkiye bağlamında yapılan çalışmalar, kadın akademisyenlerin bilimsel üretimini ve eğitim tarihindeki yerini belgelemekte; bu üretimin tarihsel sürekliliğini ve kurumsal etkilerini ortaya koymaktadır. (Yıldırım, 2005: 30; İhsanoğlu, 2006; Demir, 2012: 45) gibi araştırmacılar, Türkiye'de matematik eğitiminin tarihsel gelişimini ve kadınların bu süreçteki rollerini incelemişlerdir. Bununla birlikte, Prof. Dr. Hatice Nüzhet Gökdoğan (1910-2003), Remziye Hisar (1902-1992) ve Türkan Saylan (1935-2009) gibi öncü kadın akademisyenlerin biyografileri, Soysal'ın metninde vurgulanan tarihsel sürekliliği desteklemektedir. TÜBA (2015) ve İTÜ Arşivi (2020) gibi kurumsal kaynaklar ise Selma Soysal'ın akademik faaliyetlerini belgeleyerek onun bilimsel mirasını kurumsal düzeyde görünür kılmaktadır.

Bu çerçevede değerlendirildiğinde, Mathematics Genealogy Project gibi dijital akademik platformlar, kadın matematikçilerin akademik soy kütüğünü ve bilimsel ilişkilerini belgeleyerek tarihsel iz sürme çalışmalarına katkı sağlamaktadır. Bu tür kaynaklar, Soysal'ın metninde yer alan figürlerin akademik bağlarını ve etkilerini daha sistematik biçimde analiz etmeye olanak tanımakta; kadınların bilimsel mirasını yalnızca bireysel başarılar üzerinden değil, aynı zamanda entelektüel ağlar ve kurumsal süreklilikler bağlamında değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır.

Bu bağlamda, Selma Soysal'ın makalesi hem Türkiye'de hem de uluslararası düzeyde kadın matematikçilerin tarihsel görünürlüğünü artıran, bilim tarihine eleştirel bir perspektif kazandıran ve disiplinler arası bir yaklaşımı teşvik eden özgün bir metin olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışma, söz konusu metni merkeze alarak, kadınların matematik tarihindeki çok katmanlı rollerini ve bilimsel miraslarını yeniden düşünmeye davet etmektedir.

1. Selma Soysal'ın Bilimsel ve Toplumsal Konumlandırması

Selma Soysal, Türkiye'de matematik alanında profesör unvanı alan ilk kadın akademisyenlerden biri olarak, yalnızca bilimsel başarılarıyla değil, aynı zamanda üniversite yaşamına dair tanıklıklarıyla da dikkat çeker. İstanbul Teknik Üniversitesi'nde uzun yıllar görev yapmış olan Soysal, hem eğitimci hem de düşünür kimliğiyle bilimsel üretimi toplumsal sorumlulukla birleştirmiştir. Onun akademik kariyeri, Cumhuriyet'in kadınlara sunduğu eğitim olanaklarının somut bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Soysal'ın bilimsel üretimi, özellikle yüksek matematik alanında yazdığı ders kitapları ve makalelerle şekillenmiştir. Yüksek Matematik Dersleri: Reel Sayılar Sistemi adlı kitabı (Soysal, 1967), Türkiye'de matematik eğitiminin kurumsallaşmasında önemli bir yere sahiptir. Bunun yanı sıra, Bilim ve Gelecek ve Bilim ve Ütopya gibi dergilerde yayımladığı yazılar, onun bilimsel düşünceyi topluma aktarma çabasını yansıtır (Soysal, 2000: 118; 2006: 64).

Toplumsal konumlandırma açısından Soysal, üniversite özerkliği ve akademik özgürlük gibi konularda da söz almış, özellikle 1960'lı ve 1970'li yıllarda Türkiye'deki üniversite reformlarına dair eleştirel yazılar kaleme almıştır. Özerk Üniversite Anıları adlı yazısı, dönemin akademik atmosferini ve kadın akademisyenlerin karşılaştığı zorlukları belgeleyen birincil kaynak niteliğindedir (Soysal, 2006: 64). Bu yönüyle Soysal, yalnızca bilimsel bir figür değil, aynı zamanda üniversite tarihinin tanığı ve aktarıcısıdır.

Soysal'ın kadın akademisyen olarak taşıdığı sembolik anlam, onun bilim tarihine kadınların katkısını görünür kılma çabasıyla daha da pekişir. "Tarihte Büyük Kadın Matematikçiler" adlı makalesi, bu bağlamda hem bilimsel hem de tarihsel bir bilinçlenme çağrısıdır. (Sertöz, 2011: 36), Soysal'ın bu

yönünü “Türk matematiğinin hanımefendisi” olarak tanımlarken, (Gümüšoğlu, 2001: 422) onun Cumhuriyet kuşağının entelektüel temsilcilerinden biri olduğunu vurgular.

Soysal'ın akademik soy kütüğü de onun bilimsel mirasını anlamak açısından önemlidir. Mathematics Genealogy Project verilerine göre, Cahit Arf'ın öğrencisi olan Soysal, bu yönüyle Türk matematik geleneğinin sürekliliğini temsil eder (Mathematics Genealogy Project, 2025). Arf'ın bilimsel yaklaşımını benimseyen Soysal, bu mirası hem ders kitaplarıyla hem de akademik yazılarıyla sonraki kuşaklara aktarmıştır.

2. Bilimsel Hafızada Kadın Figürlerin İzleri

Selma Soysal'ın “Tarihte Büyük Kadın Matematikçiler” başlıklı makalesi, yalnızca biyografik bir derleme değil, aynı zamanda tarihsel bir bilinçlenme metnidir. Soysal, bu yazısında kadın matematikçilerin bilimsel başarılarını, yaşadıkları dönemlerin toplumsal koşullarıyla birlikte sunarak, okuyucuda hem hayranlık hem de farkındalık uyandırmayı amaçlamıştır. Ele aldığı isimler, farklı dönemlerden ve coğrafyalardan seçilmiş olup, matematik tarihinin çeşitli evrelerini temsil eder.

Hypatia (M.S. 370–415)

Soysal'ın listesinde yer alan en eski figür olan Hypatia, Antik Yunan felsefesi ve matematiğinin son parlak temsilcilerindendir. Soysal, Hypatia'yı “bilimin ve aklın simgesi” olarak tanımlar ve onun hem öğretici hem de bilim insanı kimliğini vurgular. Hypatia'nın cebirsel düşünceye katkısı ve Platoncu felsefeyle ilişkisi, Soysal'ın anlatımında hem tarihsel hem de sembolik bir değer taşır.

Émilie du Châtelet (1706–1749)

Soysal, du Châtelet'i Newton'un *Principia Mathematica* eserini Fransızcaya çeviren ve açıklayan bir bilim kadını olarak tanıtır. Onun fizik ve matematik alanındaki yorumlayıcı gücünü ön plana çıkarır. Soysal'ın anlatımında du Châtelet, “erkek egemen bilim dünyasında entelektüel cesaretiyle öne çıkan bir figür” olarak sunulur.

Sofia Kovalevskaya (1850–1891)

Rus matematikçi Kovalevskaya, Soysal'ın metninde hem bilimsel başarıları hem de akademik mücadeleleriyle yer alır. Soysal, onun “ilk kadın matematik profesörü” unvanını almasını tarihsel bir dönüm noktası olarak değerlendirir. Kovalevskaya'nın diferansiyel denklemler üzerine yaptığı çalışmalar, Soysal tarafından özellikle vurgulanır.

Emmy Noether (1882–1935)

Soysal, Noether'i “soyut cebirin kurucularından biri” olarak tanımlar ve onun matematiksel düşünceye yaptığı katkıları detaylandırır. Noether'in cebirsel yapılar ve simetri üzerine geliştirdiği teoriler, Soysal'ın anlatımında “matematiğin dilini değiştiren” bir devrim olarak sunulur. Soysal, Noether'in akademik dışlanmışlığına da değinerek onun bilimsel direncini takdir eder.

2.1 Tarihsel Süreklilik ve Epistemolojik Direniş

Selma Soysal'ın “Tarihte Büyük Kadın Matematikçiler” başlıklı makalesi, yalnızca bireysel başarı öykülerini aktaran bir biyografi derlemesi değil; aynı zamanda kadınların bilimsel bilgi üretiminde tarih boyunca sürdürdükleri varoluşsal mücadeleye dair güçlü bir anlatıdır. Bu metinde öne çıkan figürlerin yaşamları, yalnızca bilimsel katkılarıyla değil, aynı zamanda bilgiye ulaşma, bilgiyi üretme ve aktarma süreçlerinde karşılaştıkları yapısal engellerle birlikte ele alınır. Bu yönüyle Soysal'ın anlatısı, kadınların bilimsel alandaki varlığını tarihsel süreklilik içinde konumlandırırken, aynı zamanda bu sürekliliğin ardındaki bilimsel mücadeleyi görünür kılar.

İncelenen kadın matematikçilerin yaşam öykülerinde belirginleşen ilk ortaklık, kurumsal engellerle örülü bir akademik mücadeledir. Hypatia'dan Noether'e kadar uzanan bu çizgide, kadınların çoğu zaman kurumsal dışlanma ile mücadele etmek zorunda kaldıkları görülür. (Koblitz, 1983), Kovalevskaya'nın döneminin Rus üniversitelerindeki resmi kayıt yasaklarına rağmen nasıl bilimsel üretim gerçekleştirdiğini belgelerken; (Rowe & Grebing, 2008), Noether'in Göttingen'de ilk yıllarda ücret almaksızın ders vermek zorunda bırakıldığını aktarmaktadır. Bu yapısal engeller, mekânsal ayrışmanın yanı sıra bilimsel üretimlerinin sistematik biçimde göz ardı edilmesi ve tarihsel

görünürlüklerinin yok sayılmasıyla daha da belirginleşmektedir. (Cooke, 2005; Hodgkin, 2005) bu örüntüyü, matematik tarihinin ana akım anlatısında kadınların görünmez kılındığına dair bulguları ile desteklemektedir.

Soysal'ın metni, kadın matematikçilerin yaşam öykülerini yalnızca başarılarıyla değil, aynı zamanda karşılaştıkları engellerle birlikte sunarak bilim tarihine katkıda bulunan özgün bir çalışmadır. Soysal'ın bu yaklaşımı, (Boyer & Merzbach, 2011; Burton, 1985) gibi matematik tarihçilerinin genel eğiliminden farklılaşmaktadır; zira söz konusu tarihçiler kadın matematikçileri çoğunlukla kısa biyografik notlarla anmakta, onların karşılaştıkları yapısal engellerden yeterince söz etmemektedir. Soysal'ın anlatımı, bu kadınları yalnızca geçmişin kahramanları olarak değil, aynı zamanda bugünün ve geleceğin kadınlarına ilham verecek rol modeller olarak sunar. Bu makale, kadınların bilimsel alandaki tarihsel izlerini görünür kılmak suretiyle, genç kadınlara entelektüel özne olmanın hem mümkün hem de dönüştürücü bir deneyim olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, akademik içerikle sınırlı kalmayıp, tarihsel empatiyi besleyen ve öğretici yönüyle dikkat çeken bir anlatı düzlemi oluşturmaktadır.

Soysal, figürlerin bilimsel katkılarını yaşam öyküleriyle iç içe sunarak, bilimsel bilginin yalnızca soyut formüllerden değil, aynı zamanda insan deneyiminden beslendiğini ortaya koyar. Bu yaklaşım, bilim tarihini yalnızca başarıların kronolojisi olarak değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet, kültürel bağlam ve bireysel direniş ekseninde yeniden düşünmeye davet eder.

Sonuç olarak, "Tarihte Büyük Kadın Matematikçiler" makalesi, kadınların bilimsel bilgi üretimindeki tarihsel sürekliliğini görünür kılan özgün bir metindir. Bu metin, (Gray, 2008; Stillwell, 1989) gibi teknik matematik tarihçilerinin ortaya koyduğu bulgularla örtüşmekte; kadınların yalnızca sembolik değil, yapısal dönüşümlere öncülük eden aktörler olduğunu göstermektedir. Soysal'ın anlatısı, bilim tarihinde kadınların görünürlüğünü artırarak daha kapsayıcı bir tarih yazımına katkı sunmaktadır.

2.2 İslamî Bilimsel Hafızada Kadın Temsilcileri: Hz. Hatice ve Hz. Aişe

Selma Soysal'ın "Tarihte Büyük Kadın Matematikçiler" adlı yazısı, Batı merkezli bilim tarihinden seçilmiş figürlerle kadınların matematikteki izlerini sürerken, İslam dünyasındaki kadınların bilgiyle kurduğu ilişkiyi doğrudan ele almaz. Bu eksikliği tamamlamak amacıyla, Hz. Hatice ve Hz. Aişe gibi İslam tarihinin öncü kadınlarını bilimsel bağlamda değil, bilgiye dayalı liderlikleriyle değerlendirmek, makaleye kültürel ve tarihsel çeşitlilik kazandıracaktır. Ancak öncelikle belirtmek gerekir ki İslam medeniyetinin bilim tarihine katkısı yalnızca bu iki isimle sınırlı değildir. (İhsanoğlu, 2006), Osmanlı ve İslam bilim mirasını ele alırken, İslam dünyasında 9.-14. yüzyıllar arasında hesap, cebir ve geometri gibi matematik dallarının büyük gelişme gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu dönemde kadınların doğrudan matematik üretimine katılımını belgeleyen kaynaklar sınırlı olmakla birlikte, (Akgündüz, 2005: 78), İslam hukuku ve eğitim geleneğinde kadınların bilgiye aktif biçimde katıldığını, özellikle matematik gerektiren miras (feraiz) hesaplamaları konusunda yetkin olduklarını ifade etmektedir. (İbn Sa'd, 2000)' in aktardığı biyografik kayıtlar da dönemin kadın âlimlerinin aritmetik ve hesap bilgisine hâkim olduğunu gösteren örnekler sunmaktadır.

Hz. Hatice (ra.): Akılcı Kararların ve Toplumsal Etkinin Temsilcisi;

Hz. Hatice, İslam'ın ilk mümini ve Peygamber Efendimiz 'in eşi olarak, sadece manevi bir figür değil; aynı zamanda ticaret, diploması ve karar alma süreçlerinde etkin bir kadındı. Mekke'nin önde gelen tüccarlarından biri olarak, ekonomik akıl yürütme ve stratejik düşünme becerileriyle öne çıkmıştır (İbn Hişam, 1990). Ticaret faaliyetlerinin doğası gereği aritmetik hesaplama, oran-orantı ve kâr-zarar değerlendirmesi gibi nicel akıl yürütme becerilerine sahip olması gerektiği, dönemin iktisat yapısına dair kaynaklarda vurgulanmaktadır. (Akgündüz, 2005), erken İslam toplumunda ticaretle uğraşan kadınların temel matematik bilgisine hâkim olmalarının bir zorunluluk olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda Hz. Hatice, formel matematik üretimi değilse de, uygulamalı nicel düşünce ve toplumsal etki açısından tarihsel bir örnektir.

Hz. Aişe (ra.): Bilgi Aktarımı ve Eğitimde Kadın Liderliği;

Hz. Aişe, İslam tarihinde en çok hadis rivayet eden kadın sahabe olarak, bilgi aktarımı ve dini ilimlerin gelişiminde merkezi bir rol oynamıştır. (Karaman, 2011: 45), Hz. Aişe 'nin yalnızca hadis rivayetiyle değil; fıkıh, hesap ve miras hukukundaki (feraiz) derin bilgisiyle de dönemin âlimleri arasında öne çıktığını belgelemektedir. Miras taksiminde kullanılan feraiz hesaplamaları, kesirler ve orantı bilgisi

gerektiren sistematik bir matematiksel uygulamadır; bu alanda Hz. Aişe 'nin verdiği fetvaların, dönemin erkek âlimleri tarafından da başvuru kaynağı olarak kullanıldığı bilinmektedir (İbn Sa'd, 2000). Ayrıca, yaşadığı dönemde kadınlara eğitim vermesi ve tartışmalara katılması, onun entelektüel bir figür olarak konumlanmasını sağlar. Bu yönüyle Hz. Aişe, İslam dünyasında kadınların bilgi üretimi, aktarımı ve uygulamalı matematik alanındaki tarihsel rolünü temsil eden güçlü bir örnektir.

Bu çalışma, "bilgi öznesi olarak kadın" temasını karşılaştırmalı ve kaynaklara dayalı bir yaklaşımla ele alarak, farklı tarihsel bağlamlarda kadınların bilgi üretimi ve aktarımındaki rollerini görünür kılmaktadır. Soysal'ın metninde yer alan Hypatia, Kovalevskaya ve Noether gibi figürler, formel bilimsel üretim süreçleriyle öne çıkarken; Hz. Hatice ve Hz. Aişe, bilgiyle kurdukları ahlaki, sosyal ve uygulamalı ilişkiler aracılığıyla farklı bir bilgi öznesi profili oluşturmaktadır. Böylece metin, Soysal'ın Batı odaklı seçimini İslam medeniyetinin bilimsel mirası ile tamamlayarak, kadınların bilgi tarihindeki yerini kültürel ve tarihsel sürekliliği içeren daha bütüncül bir çerçevede değerlendirmektedir.

3. Bilim Tarihi Yazımında Kadınların Temsili

Bilim tarihi, uzun yıllar boyunca erkek merkezli bir anlatı etrafında şekillenmiş; kadınların katkıları ya görmezden gelinmiş ya da tali bir konumda sunulmuştur. Bu durum, yalnızca bilimsel üretimin değil, tarih yazımının da cinsiyetli bir bakışla biçimlendiğini gösterir. Selma Soysal, "Tarihte Büyük Kadın Matematikçiler" adlı yazısında bu sessizliğe karşı çıkarak, kadınların bilimsel başarılarını görünür kılmaya çabasıyla bilim tarihine alternatif bir pencere açar.

Soysal'ın metninde yer alan Hypatia, Kovalevskaya, Noether gibi figürler, bilimsel üretimleriyle tarih kitaplarında yer alması gereken kadınlardır. Ancak Soysal, bu isimlerin çoğunun yalnızca akademik çevrelerde bilindiğini, genel tarih anlatılarında ise yok sayıldığını vurgular. Ona göre, kadınların bilimsel katkılarını tarihsel bağlamda değerlendirmek, yalnızca geçmişi anlamak değil, geleceğe daha adil bir bilgi mirası bırakmak anlamına gelir (Soysal, 2000: 118).

Bu eleştirel bakış, yalnızca Batı bilim tarihiyle sınırlı kalmamalıdır. İslam dünyasında da kadınların bilgiyle kurduğu ilişki, tarih yazımında yeterince görünür değildir. Bu bağlamda Hz. Hatice ve Hz. Aişe gibi figürler, bilimsel üretimden ziyade bilgiye dayalı liderlikleriyle tarihsel özneleşme biçimlerinin yeniden yorumlanmasına zemin hazırlar.

Hz. Hatice, ticaret hayatındaki stratejik zekâsı, toplumsal itibarı ve İslam'ın ilk yıllarındaki destekleyici rolüyle, bilgiye dayalı karar alma süreçlerinde etkin bir figürdür. Onun örnekliliği, kadınların erken dönem İslam toplumunda akılcı düşünceyle nasıl var olabildiklerini gösterir. Bu yönüyle Hz. Hatice, bilimsel değilse de tarihsel olarak bilgiyle kurulan güçlü bir ilişkiyi temsil eder.

Hz. Aişe ise, hadis rivayetindeki öncülüğü, eğitim faaliyetleri ve dini tartışmalara katılımıyla, İslam dünyasında kadınların bilgi üretimi ve aktarımındaki yerini somutlaştırır. Onun rivayet ettiği hadisler, fıkıh ve ahlak alanında temel kaynaklar arasında yer alırken, kadınların entelektüel kapasitesine dair güçlü bir örnek sunar. Hz. Aişe 'nin bu yönü, bilim tarihi yazımında kadınların yalnızca laboratuvarlarda değil, bilgi aktarımının merkezinde de yer aldığını gösterir.

Soysal'ın metniyle bu figürler arasında kurulan bağ, kadınların tarih boyunca farklı biçimlerde bilgiye katkı sunduğunu ortaya koyar. Bilimsel üretim, eğitim, karar alma ve ahlaki rehberlik gibi farklı alanlarda kadınların varlığı, bilim tarihinin daha kapsayıcı bir biçimde yeniden yazılması gerektiğini gösterir. Soysal'ın eleştirisi, bu yeniden yazımın yalnızca akademik bir görev değil, aynı zamanda etik bir sorumluluk olduğunu hatırlatır.

4. Soysal'ın Makalesinin Tarihsel Bir Kaynak Olarak Değeri

Selma Soysal'ın "Tarihte Büyük Kadın Matematikçiler" adlı makalesi, yalnızca bilim tarihi açısından değil, aynı zamanda eğitimsel bağlamda da yüksek değere sahip bir metindir. Bu yazı, kadınların bilimsel başarılarını görünür kılarken, aynı zamanda genç kuşaklara ilham veren bir öğretim materyali niteliği taşır. Soysal'ın sade, anlaşılır ve duygusal anlatımı, metni akademik bir incelemeden öte, eğitsel bir rehber haline getirir.

4.1 Eğitimdeki Rolü: Bilgi Aktarımı ve İlham Kaynağı

Soysal'ın metni, özellikle ortaöğretim ve üniversite düzeyindeki öğrenciler için bilimsel farkındalık kazandıran bir içerik sunar. Kadın matematikçilerin yaşam öyküleri, yalnızca tarihsel bilgi değil; aynı zamanda azim, sabır ve entelektüel cesaret gibi değerleri de aktarır. Bu yönüyle metin, eğitimde rol model sunma işlevi görür.

Öğretmenler ve akademisyenler için de metin, ders içeriğini zenginleştiren bir kaynak niteliğindedir. Özellikle matematik tarihi, kadınların bilimdeki yeri ve disiplinler arası eğitim konularında kullanılabilir birincil materyal olarak değerlendirilebilir. Soysal'ın anlatımı, öğrencilerin bilim insanlarını yalnızca formüllerle değil, insan hikâyeleriyle tanımalarını sağlar.

Hız. Aişe ve Hız. Hatice gibi figürlerin önceki bölümde metne dahil edilmesiyle birlikte, bu yazı yalnızca Batı merkezli bilim tarihine değil, İslam medeniyetinde bilgiyle öne çıkan kadınlara da kapı aralar. Böylece metin, kültürel çeşitliliği ve tarihsel kapsayıcılığıyla eğitimde evrensel bir bakış açısı kazandırır.

4.2 Türkiye'de Matematik ve Fonksiyonel Analize Katkıları

Selma Soysal'ın akademik kariyeri, Türkiye'de matematik eğitiminin kurumsallaşmasında önemli bir döneme denk gelir. Özellikle fonksiyonel analiz alanında yaptığı çalışmalar ve verdiği dersler, bu disiplinin Türkiye'deki gelişimine doğrudan katkı sağlamıştır. (Arslan, 2015:12), Türkiye'de matematik eğitimi ve bilimsel yayıncılık tarihini ele alırken Soysal gibi öncü akademisyenlerin ders materyallerinin, Türkçe kaynak eksikliğinin giderilmesinde kritik bir işlev üstlendiğini vurgulamaktadır.

Soysal'ın Yüksek Matematik Dersleri: "Reel Sayılar Sistemi" adlı kitabı (1967), fonksiyonel analiz ve gerçek analiz konularında Türkçe kaynak eksikliğini gidermeye yönelik önemli bir adımdır. Bu eser, hem içerik hem de dil açısından öğrencilerin soyut matematik kavramlarını kavramasına yardımcı olmuş, akademik literatürde uzun yıllar başvuru kaynağı olarak kullanılmıştır.

İstanbul Teknik Üniversitesi'nde verdiği derslerde, fonksiyonel analiz konularını yalnızca teorik düzeyde değil, uygulamalı biçimde ele alması, öğrencilerde analitik düşünme becerilerinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Onun öğrencileri arasında yer alan birçok akademisyen, Türkiye'de matematik bölümlerinin gelişiminde aktif rol oynamıştır.

Soysal'ın Cahit Arf'ın öğrencisi olması, onun bilimsel yaklaşımının sağlam temellere dayandığını gösterir. Arf'ın cebirsel düşünceye dayalı yöntemleri, Soysal'ın fonksiyonel analizdeki yaklaşımına da yansımıştır. Bu bağlamda Soysal, Türkiye'de matematiksel düşüncenin evriminde hem aktarıcı hem de üretici bir rol üstlenmiştir.

Selma Soysal, Türkiye'de fonksiyonel analiz alanının kurucu figürlerinden biri olarak kabul edilir. Cahit Arf'ın öğrencisi olarak yetişen Soysal, özellikle sonsuz boyutlu uzaylar, Hilbert uzayları ve operatör teorisi üzerine yaptığı çalışmalarla bu alanın Türkiye'deki akademik temellerini atmıştır. Onun doktora tezi olan "Sonsuz Boyutlu Hilbert Uzayı" başlıklı çalışma, yalnızca Türkiye'de değil, uluslararası düzeyde de dikkat çekmiş ve dönemin matematik çevrelerinde saygı görmüştür.

4.2.1. Fonksiyonel Analiz ve Hilbert Uzayları

Fonksiyonel analiz, özellikle sonsuz boyutlu vektör uzaylarında tanımlanan fonksiyonların ve operatörlerin incelendiği bir alandır. Soysal'ın çalışmaları, bu alanın temel yapı taşlarından olan Hilbert uzayları üzerine yoğunlaşmıştır. Hilbert uzayı, iç çarpım tanımlı ve tamamlanmış bir vektör uzayıdır. Bu yapı, kuantum mekaniğinden sinyal işleme teorisine kadar birçok uygulama alanında kritik öneme sahiptir.

Soysal, Hilbert uzaylarında tanımlanan lineer operatörlerin spektral özelliklerini ve normlarını inceleyerek, özellikle kompakt operatörler ve kendine eş operatörler üzerine özgün katkılar sunmuştur. Bu çalışmalar, fonksiyonel analizde çözüm uzaylarının yapısını anlamak açısından temel teşkil eder.

4.2.2. Akademik Yayınları ve Teorik Katkıları

1949–1967 yılları arasında indeksli matematik dergilerinde yayımlanan dört akademik makalesi, fonksiyonel analiz ve operatör teorisi üzerine odaklanmıştır. Bu makalelerde Soysal, aşağıdaki matematiksel kavramlar üzerine yoğunlaşmıştır:

- Spektral Teori: Lineer operatörlerin öz değerlerinin analizi.
- Normlu Uzaylar: Fonksiyonel analizde temel yapıların tanımı ve özellikleri.
- Kompakt Operatörler: Sonsuz boyutlu uzaylarda çözüm üretme teknikleri.
- Reel Sayılar Sistemi: Soysal'ın 1967 tarihli kitabı, bu sistemin aksiyomatik temellerini ve analizdeki rolünü detaylandırır.

Bu çalışmalar, Türkiye'de fonksiyonel analiz alanında yapılan ilk sistematik akademik üretimler arasında yer alır. Soysal'ın anlatımı, hem matematiksel kesinlik hem de pedagojik açıklık açısından örnek teşkil eder.

4.2.3. Eğitimsel Etkisi ve Disiplinin Yaygınlaşması

İstanbul Teknik Üniversitesi'nde 47 yıl boyunca görev yapan Soysal, yüksek matematik kürsüsünün başkanlığını yürütmüş ve binlerce öğrenci yetiştirmiştir. Derslerinde fonksiyonel analiz konularını yalnızca teorik düzeyde değil, uygulamalı biçimde ele alarak öğrencilerin analitik düşünme becerilerini geliştirmiştir.

Onun öğrencileri arasında yer alan birçok akademisyen, Türkiye'de matematik bölümlerinin gelişiminde aktif rol oynamış; Soysal'ın yöntemlerini ve kavramsal yaklaşımını kendi çalışmalarına taşımışlardır. Bu yönüyle Soysal, fonksiyonel analiz alanının yalnızca kurucusu değil, aynı zamanda yaygınlaştırıcısıdır.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu makale, Selma Soysal'ın "Tarihte Büyük Kadın Matematikçiler" adlı metnini tarihsel bir kaynak olarak ele alarak, kadınların bilimsel başarılarını görünür kılma çabasını hem akademik hem de eğitsel bağlamda değerlendirmiştir. Soysal'ın anlatımı, yalnızca matematiksel katkıları belgelemekle kalmaz; aynı zamanda bilim tarihinin eksik kalan yönlerini tamamlamaya yönelik bir bilinçlenme çağrısı sunar.

Makalenin ilk bölümlerinde Soysal'ın seçtiği figürler Hypatia, Émilie du Chat'ler, Sofia Kovalevskaya ve Emmy Noether bilimsel üretimleriyle tarihsel sürekliliği temsil ederken, 3.1 bölümünde eklenen Hz. Hatice ve Hz. Aişe gibi İslam dünyasının bilgiyle öne çıkan kadınları, bu anlatıya kültürel ve entelektüel çeşitlilik kazandırmıştır. Böylece makale, kadınların tarih boyunca farklı biçimlerde bilgiye katkı sunduğunu gösteren bütüncül bir tabloya ulaşmıştır.

Soysal'ın metninin eğitimdeki rolü, özellikle genç kuşaklara ilham verme, rol model sunma ve bilimsel farkındalık kazandırma açısından büyük önem taşır. Onun sade ve öğretici anlatımı, hem öğretmenler hem de öğrenciler için erişilebilir bir kaynak niteliğindedir. Eğitimde kadınların bilimsel başarılarını tanıtmak, yalnızca geçmişi onurlandırmak değil, aynı zamanda geleceğe daha eşitlikçi bir bilgi mirası bırakmak anlamına gelir.

Fonksiyonel analiz alanındaki katkıları ise, Soysal'ın Türkiye'de matematik eğitiminin kurumsallaşmasında oynadığı öncü rolü gözler önüne sermiştir. Hilbert uzayları, kompakt operatörler ve spektral teori üzerine yaptığı çalışmalar, yalnızca akademik literatüre değil, aynı zamanda eğitim müfredatına da yön vermiştir. Onun öğrencileri aracılığıyla bu disiplinin yaygınlaşması, Soysal'ın bilimsel mirasının sürekliliğini sağlamıştır.

Kaynakça

AKGÜNDÜZ, Ahmed (2005), "İslam'da Kadın ve Bilgi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, C.12, S.2, ss.78–91.

ARSLAN, Abdussamet (2015), "Türkiye'de Matematik Eğitimi ve Bilimsel Yayıncılık," *Matematik ve Eğitim Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.2, ss.12–25.

BOYER, Carl Benjamin, MERZBACH, Uta C. (2011), *A History of Mathematics (3rd ed.)*, Wiley.

BURTON, David M. (2010), *The History of Mathematics: An Introduction (7th ed.)*, McGraw-Hill.

COOKE, Roger (2005), *The History of Mathematics: A Brief Course*, Wiley.

- DEMİR, Selçuk (2012), *Türkiye'de Matematik Eğitiminin Tarihsel Gelişimi*, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, C.10, S.1, ss.45–60.
- DZIELSKA, Maria (1995), *Hypatia of Alexandria*, Harvard University Press.
- FAUVEL, John & GRAY, Jeremy John (1987), *The History of Mathematics: A Reader*, Macmillan.
- GRAY, Jeremy John (2008), *Worlds Out of Nothing: A Course in The History of Geometry in The 19th Century*, Springer.
- GÜMÜŞOĞLU, Fügen (2001), *Selma Soysal ve Cumhuriyette İz Birakanlar*, Kaynak Yayınları, ss. 422–425.
- HENRION, Clara M. (1997), *Women in Mathematics: The Addition of Difference*, Indiana University Press.
- HODGKIN, Luke (2005), *A History of Mathematics: From Mesopotamia to Modernity*, Oxford University Press.
- İBN HİŞAM (1990), *Siretü'n-Nebi*, Diyanet Yayınları.
- İBN SA'D (2000), *Tabakâtü'l-Kübra*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin (2006), *Osmanlı Bilim Mirası*, IRCICA Yayınları.
- İTÜ Arşivi (2020), *Selma Soysal'ın Akademik Faaliyetleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları.
- KARAMAN, Hayrettin (2011), “Hz. Aişe'nin İlimdeki Yeri”, *İslamî Araştırmalar Dergisi*, C.24, S.3, ss. 45–60.
- KATZ, Victor J. (2009), *A History of Mathematics: Brief Version*, Pearson.
- KOBLITZ, Ann Hibner (1983), *A Convergence of Lives: Sofia Kovalevskaja*, Rutgers University Press.
- MATHEMATICS GENEALOGY PROJECT, (2025), *Selma Soysal's Profile*, Retrieved from <https://www.mathgenealogy.org>
- MC GRAYNE, Sharon Bertsch (2001), *Nobel Prize Women in Science*, Joseph Henry Press.
- OSEN, Lynn Michele (1974), *Women in Mathematics*, MIT Press.
- ROWE, David Eugene & GREBING, Mechthild (2008), *Emmy Noether: Mathematician Extraordinaire*, Springer.
- SERTÖZ, Sibel (2011), *Selma Soysal*, Matematik Dünyası, IV, ss. 36–38.
- SOYSAL, Selma (1967), *Yüksek Matematik Dersleri: Reel Sayılar Sistemi*, Arı Kitabevi.
- SOYSAL, Selma (1998), “Sevgili Hocalarım Ratip Berker – Cahit Arf”, *İTÜ Vakfı Dergisi*, C.26, ss.45–50.
- SOYSAL, Selma (2000), “Tarihte Büyük Kadın Matematikçiler”, *Bilim ve Ütopya*, C.72, ss. 118–124.
- SOYSAL, Selma (2005), “Her Şey En İyisi İçin”, *İTÜ Vakfı Dergisi*, C.15, ss. 10–13.
- SOYSAL, Selma (2006), “Türkiye'nin İlk Kadın Profesörünün Özerk Üniversite Anıları”, *Bilim ve Gelecek*, C.28, ss. 64–70.
- SOYSAL, Selma (2006), “Türk Matematiğinin Hanımefendisi Suzan Hoca'nın Ardından”, *Bilim ve Gelecek*, C.28, ss. 92–93.
- STILLWELL, John Colin (2010), *Mathematics and it's History*, Springer.
- TÜBA. (2015), *Türkiye'de Kadın Bilim İnsanları Raporu*, Türkiye Bilimler Akademisi.
- YILDIRIM, Niyazi (2005), *Türkiye'de Matematik Tarihi Yazımca*, Bilim ve Ütopya, C.142, ss. 30–35.
- ZİNSSER, Juditt Pamela (2006), *La dame d'esprit: A biography of Émilie du Châtelet*, Viking.

ŞEHNÂME'DE MİTİK KADIN FİGÜRLERİ ÜZERİNDEN PERS SİYASAL KÜLTÜRÜ

DUMAN, Hilal & YILMAZ, Cuma Ali (2026). “Şehnâme’de Mitik Kadın Figürleri Üzerinden Pers Siyasal Kültürü”, *Akademik MATBUAT*, C. 10, S. 1, ss. 10-19.

Hilal DUMAN¹, Cuma Ali YILMAZ²

Geliş: 20.04.2026 / Kabul: 21.05.2026

DOI: 10.62809/matbuat.1934531

Öz

Bu çalışma, Firdevsî'nin Şehnâme adlı eserinde yer alan mitik kadın figürlerini İran siyasal kültürü çerçevesinde incelemektedir. Çalışmada Ahameniş İmparatorluğu (MÖ 550–330) tarihsel bir arka plan olarak ele alınmakta; özellikle Persepolis Tahkimat Tabletleri üzerinden kadınların ekonomik faaliyetler ve saray çevresi içindeki konumuna ilişkin veriler dikkate alınmaktadır. Bununla birlikte Şehnâme, tarihsel bir kronik olarak değil, siyasal değerlerin kültürel hafızada yeniden üretildiği bir anlatı olarak değerlendirilmektedir. Çalışma, Gordafarid, Sudabeh, Rudabe, Tahmine, Manijeh ve Farangis figürleri üzerinden kadın kimliğinin direniş, düzenin korunması, hanedan sürekliliği, soy aktarımı, siyasal tercih ve meşruiyet gibi kavramlarla nasıl ilişkilendirildiğini analiz etmektedir. Bu figürler tarihsel kişiler olarak değil, İran geçmişinin kültürel düzlemde nasıl anlamlandırıldığını gösteren sembolik temsiller olarak ele alınmaktadır. Elde edilen bulgular, kadın kimliğinin epik anlatıda tek boyutlu bir rol ile sınırlanmadığını; aksine siyasal düzenin kurulması, korunması ve yeniden üretilmesi süreçlerinde farklı işlevler üstlendiğini göstermektedir. Çalışma, epik anlatı ile tarihsel bağlam arasındaki metodolojik ayrımı koruyarak, İran siyasal düşüncesinin kültürel temsilleri üzerinden yeniden değerlendirilmesine katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şehnâme, Ahameniş İmparatorluğu, Pers Siyasal Kültürü, Mitik Kadın Figürleri, Meşruiyet

PERSIAN POLITICAL CULTURE THROUGH MYTHICAL FEMALE FIGURES IN THE ŞEHNÂME

Abstract

This study examines the mythical female figures in Ferdowsi's Shahnameh within the framework of Persian political culture. The Achaemenid Empire (550–330 BCE) is considered as a historical background, and particular attention is given to the Persepolis Fortification Tablets in order to contextualize women's roles in economic activities and courtly structures. However, the Shahnameh is not treated as a historical chronicle but as a cultural narrative through which political values are constructed and transmitted. The study analyzes the figures of Gordafarid, Sudabeh, Rudabe, Tahmine, Manijeh, and Farangis, focusing on how themes such as resistance, protection of order, dynastic continuity, lineage, political choice, and legitimacy are associated with female representation. These figures are evaluated not as historical individuals but as symbolic representations reflecting how the Persian past is interpreted within cultural memory. The findings demonstrate that female identity in the epic narrative is not confined to a single role; rather, women are positioned within multiple functions related to the construction, preservation, and transformation of political order. By maintaining a methodological distinction between historical data and epic narrative, the study contributes to a more nuanced understanding of Persian political thought through its cultural representations.

Keywords: Shahnameh, Achaemenid Empire, Persian Political Culture, Mythical Female Figures, Legitimacy

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarih Bilimi Dalı, hilalduman0552@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0947-0629.

² Doç. Dr. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, cayilmaz@firat.edu.tr, ORCID:0000-0001-7230-4378.

1. Giriş

Pers (Ahameniş) İmparatorluğu (MÖ 550–330), Eski Çağ Yakın Doğu'nun en geniş siyasal oluşumlarından biridir. II. Kyros tarafından kurulan ve I. Darius döneminde yönetim yapısı daha güçlü hâle getirilen bu imparatorluk, satraplık sistemi, vergi düzeni ve merkezi yönetimi sayesinde uzun süre istikrarını korumuştur. Var olan siyasal düzenin temeli ise hanedanın devamı, soy bağı ve aristokrat ailelerin korunmasına dayanmaktadır. Ahameniş tarih yazımında uzun süre siyasal otorite yalnızca krallar, askerî seferler ve yönetim reformları üzerinden değerlendirilmiştir. Ancak özellikle Persepolis Tahkimat Tabletleri'nin yayımlanmasıyla birlikte imparatorluğun sosyal ve ekonomik yapısına ilişkin daha ayrıntılı veriler elde edilmiştir. Bu belgeler, kadınların üretim birimlerinde görev aldığını, iş gücü organizasyonunda rol üstlendiğini ve kimi durumlarda geniş ekonomik kaynakları yönettiğini göstererek Ahameniş dünyasında kadınların yalnızca hane içi rollerle sınırlı kalmadıklarını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, kadınların doğrudan askerî komuta veya merkezi yönetim makamı üstlendiğine dair açık bir tarihsel kanıt bulunmasa da, saray çevresi ve hanedan yapısı içerisinde dolaylı etkilerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Kadın otoritesi daha çok ekonomik alan, hanedan zinciri ve saray çevresi üzerinden şekillenmektedir. Ahameniş kadınlarının konumuna ilişkin modern literatürde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Örneğin, Brosius (1996) kadınların ekonomik ve hanedan içi rollerine vurgu yapmıştır. Bu çalışma ise söz konusu tarihsel sınırlılıkların epik anlatı düzleminde daha geniş ve sembolik bir temsile dönüştürüldüğünü ileri sürmektedir (Brosius, 1996, s. 123-130).

Şehnâme'nin şekillendiği entelektüel zemin büyük ölçüde Sasani döneminin siyasal düşüncesiyle ilişkilidir. Sasani siyasal ideolojisinde hükümdarlık, ilahi kökenli bir meşruiyet anlayışıyla temellendirilmekte ve krallık, kozmik düzenin yeryüzündeki temsilcisi olarak görülmektedir. Bu çerçevede hanedan sürekliliği, yalnızca siyasal bir zorunluluk değil, aynı zamanda kutsal düzenin korunmasıyla ilişkilendirilmektedir. Şehnâme'deki anlatı yapısının bu ideolojik arka planı yansıttığı ve kadın figürlerinin de bu düzenin korunması, aktarımı ve kriz anlarında yeniden kurulması süreçlerinde sembolik roller üstlendiği görülmektedir. Bu çalışmanın amacı, Şehnâme'de yer alan mitik kadın figürlerini tarihsel kişiler olarak değerlendirmek değil; İran siyasal kültüründe kadın kimliğinin hangi kavramlar etrafında temsil edildiğini ortaya koymaktır. Gordafarid, Sudabeh, Rudabe, Tahmine, Manijeh ve Farangis gibi figürler; direniş, hanedan sürekliliği, soy aktarımı, saray dengesi ve siyasal tercih gibi kavramlarla ilişkilendirilmiştir. Bu figürlerin incelenmesi, doğrudan tarihsel bir eşitleme kurmadan, epik anlatılar ile İran siyasal düşüncesinin kültürel hafızası arasındaki ilişkiyi analiz etmeyi amaçlamaktadır (Sühbânî, 1974, s. 33-35; Kaska, 2019, s. 1-2).

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden tematik analiz yaklaşımına dayanmaktadır. Şehnâme'de yer alan kadın figürleri, belirli kavramsal kategoriler (direniş, meşruiyet, soy aktarımı, siyasal tercih vb.) çerçevesinde analiz edilmiştir. Çalışmada epik anlatı, tarihsel bir veri kaynağı olarak değil, siyasal düşüncenin kültürel temsillerini ortaya koyan bir metin olarak ele alınmıştır (Kaska, 2019, s. 1-2).

Çalışma Ahameniş tarihsel verileri ile Şehnâme anlatısı arasında doğrudan bir eşitleme kurmamaktadır. Amaç, tarihsel gerçekliği yeniden inşa etmek değil; İran siyasal kültürüne ait kavramların epik anlatı içinde nasıl temsil edildiğini analiz etmektir. Bu nedenle Şehnâme, tarihsel bir kaynak olarak değil, siyasal düşüncenin kültürel hafızadaki yansımalarını taşıyan bir metin olarak ele alınmaktadır.

1.1. Ahameniş Tarihsel Çerçevesi ve Kadın Otoritesinin Yapısal Zemini

Ahameniş İmparatorluğu'nun siyasal yapısı merkezi krallık modeli üzerine kurulmuştur. Ancak bu merkezi yapı, geniş coğrafi alanı kapsayan çok katmanlı bir idari sistemle desteklenmiştir. Satraplık sistemiyle yerel yöneticiler imparatorluk yönetimine dâhil edilmiş, böylece hem bölgeler kontrol altında tutulmuş hem de aristokrat ailelerin varlığı korunmuştur. Söz konusu düzen yalnızca askerî güçle değil, idari düzen ve ekonomik kontrolle sürdürülmüştür. Siyasal yapının temeli ise hanedan devamı ve soy

bağına dayanmaktadır. Ahemeniş kralları, yazıtlarında kendilerini belirli bir soy ağacına dayandırarak otoritelerini sağlamışlardır. Bu durum siyasal iktidarın yalnızca güçle değil, aynı zamanda meşru soy bağlantısıyla ilişkilendirildiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla veraset ve hanedan devamlılığı, imparatorluğun istikrarı açısından temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır (Brosius, 1996, s. 105-110).

Bu noktada kadın kimliği kritik bir konuma sahiptir. Kadınlar doğrudan taht üzerinde hak iddia etmese de, hanedanın sürekliliğini sağlayan vazgeçilmez halkalar olarak işlev görmüşlerdir. Aynı zamanda kraliyet kadınlarının evlilikleri, aristokrat aileler arasındaki bağları güçlendirerek siyasal ittifakların sürdürülmesine katkı sağlamıştır. Bu durum kadın kimliğinin hanedan politikası açısından stratejik bir işleve sahip olduğunu öne çıkarmaktadır (Hallock, 1969, s. 68-69).

Persepolis Tahkimat Tabletleri, kadınların ekonomik alandaki varlığını daha açık biçimde ortaya koymaktadır. Belgelerde kadınların iş gücü içinde yöneticilik yaptığı, üretim faaliyetlerine katıldığı ve bazı ekonomik kaynaklar üzerinde söz sahibi olduğu görülmektedir. Bu veriler, kadınların yalnızca saray çevresine ait figürler olmadığını, imparatorluğun ekonomik düzeninde de aktif rol oynadıklarını göstermektedir. Ahemeniş dünyasında kadınların etkinlik alanının belirli sınırlar içinde kaldığını ortaya koymaktadır. Kadın otoritesi doğrudan askerî ya da resmî idari makamlar üzerinden değil; ekonomik, siyasal ve saray çevresi bağlamında görünür hâle gelmektedir (Hallock, 1969, s. 69).

Bu tarihsel çerçeve, Şehnâme'de yer alan mitik kadın figürlerini doğrudan tarihsel karşılıklar olarak değerlendirmek amacıyla değil, bu figürlerin hangi siyasal ve kültürel bağlam içinde anlam kazandığını göstermek açısından önem taşımaktadır. Epik anlatılar, kadınların tarihsel belgelerde açıkça görünmeyen bazı alanlarda da temsil edildiğini ortaya koymaktadır. Direniş, savunma, siyasal karar alma süreçleri ve meşruiyet sorunları gibi temalar, bu anlatılarda kadın figürleri üzerinden kurgulanmaktadır. Bu çalışma, mitik anlatılar ile tarihsel veriler arasındaki ayrımı koruyarak, iki alan arasındaki kavramsal ve temsili benzerlikleri analiz etmeyi amaçlamaktadır. Ahemeniş döneminde kadınların varlığı daha çok ekonomik ve siyasal alanlarda görünürken, epik anlatılar bu durumu kültürel hafızada daha geniş ve sembolik bir çerçevede yeniden üretmektedir (Kaska, 2019, s. 2-3).

1.2. Gordafarid: Savunma, Kimlik ve Siyasal Düzenin Sembolik Koruyucusu

Gordafarid, Şehnâme'de savaş sahnesinde yer alan öne çıkan kadın figürlerinden biridir. Anlatıya göre Kale-i Sepid'in savunulması sırasında ortaya çıkar ve Sohrab'ın ilerleyişine karşı mücadele eder. Zırh giyerek savaş alanına çıkması, kadın figürünün epik anlatıda savunma ve direniş bağlamında etkin bir özne olarak kurgulandığını göstermektedir. Bu temsil, kadın kimliğinin yalnızca saray ve aile çevresiyle sınırlı olmadığını ortaya koymakta; siyasal düzenin korunması sürecinde aktif bir rol üstlenebildiğini göstermektedir (Firdevsi, Şehname, 1994, II.c., s. 314-323). Gordafarid'in sahneye çıkışı anlatı açısından belirleyicidir. Erkek savaşçıların geri çekildiği bir anda zırh kuşanarak mücadeleye katılması, sembolik düzlemde güçlü bir anlam taşır. Bu temsil, kadının erkek kimliğine bürünmesi üzerinden değil; siyasal düzenin korunmasına yönelik bilinçli bir sorumluluk üstlenmesi üzerinden değerlendirilmelidir. Figür, fiziksel güçten ziyade cesaret, stratejik bilinç ve zaman kazandırma işlevi ile öne çıkar. Gordafarid doğrudan askerî bir zafer elde etmez; ancak savunma sürecinin sembolik ve yönlendirici aktörü hâline gelir. Böylece düzenin korunmasının yalnızca askerî başarıya indirgenmediği, daha geniş bir toplumsal sorumluluk çerçevesinde kavramsallaştırıldığı anlaşılmaktadır (Firdevsi, 1994, II.c., s. 314-323; Kaska, 2019, s. 3).

Gordafarid'in Sohrab ile karşılaşma sahnesi, anlatının anlamını derinleştiren önemli bölümlerden biridir. Anlatıya göre Sohrab, onun kadın olduğunu fark ettikten sonra geri çekilir ve ona saygı gösterir. Kadın figürünün savaş alanında yalnızca istisnai bir varlık olarak değil, aynı zamanda erdem ve onurla ilişkilendirilen bir karakter olarak kurgulandığını ortaya koymaktadır. Böylece kadın kimliği anlatıda pasif bir unsur olmaktan çıkarak, gerektiğinde siyasal düzeni savunabilecek bilinçli bir özne olarak

temsil edilmektedir. Gordafarid figürü, siyasal düzenin savunulmasını temsil eden sembolik bir karakter olarak öne çıkmaktadır. Aynı zamanda epik anlatıda kadın gücünün daha geniş bir çerçevede temsil edilmesine katkı sağlar ve düzenin korunmasının toplumsal bir sorumluluk olarak düşünüldüğünü göstermektedir. Ahameniş siyasal düzeninde yönetimin devamı, kraliyet ailesinin sürekliliği ve idari yapının korunmasıyla ilişkilidir. Bu düzenin sürdürülebilirliği yalnızca askerî başarıya değil, aynı zamanda toplumsal bağlılık ve düzen fikrinin korunmasına bağlıdır. Gordafarid anlatısı, bu düşüncüyü epik düzlemde sembolik biçimde yansıtmaktadır (Firdevsi, 1994, II.c., s. 314-323; Briant, 2002, s. 248-253; Kaska, 2019, s. 3).

1.3.Suda Beh (Sudabeh): Saray Krizi, Güç İlişkileri Ve Siyasal Düzene Etkisi

Sudabeh, Şehnâme'de hanedan içi gerilim ve siyasal krizin merkezine yerleştirilen en karmaşık kadın figürlerinden biridir (Kaska, 2019, s. 1). Anlatıdaki konumu, kadın kimliğinin yalnızca düzen kurucu ya da soy taşıyıcı bir unsur olarak değil; saray içi güç ilişkilerinin şekillenmesinde etkili bir aktör olarak kurgulandığını göstermektedir. Bu karakter, İran siyasal düşüncesinde iktidarın hassas yapısını ve yönetim mekanizmalarının hangi koşullarda sınırlanabileceğini görünür kılar. Anlatıda Sudabeh, kral Keykavus'un eşi olarak yer alır. Siyavuş'a yönelik tutumu ve sonrasında gelişen olaylar, kraliyet ailesi içindeki dengelerin ne ölçüde kırılabilir olabileceğini ortaya koymaktadır. Siyavuş'un suçlanması ve bunun doğurduğu sonuçlar, bireysel bir gerilimden ziyade siyasal düzeni etkileyen bir kriz olarak kurgulanmaktadır. Saray içi ilişkilerin devlet yapısı üzerindeki belirleyici etkisi bu anlatı üzerinden açık biçimde izlenebilmektedir. İran siyasal kültüründe hanedan devamlılığı ve veraset meselesi merkezi bir öneme sahiptir. Ahameniş döneminde de kraliyet ailesi içindeki gerilimler ve taht mücadeleleri siyasal dengeyi doğrudan etkilemiştir. Saray çevresindeki ilişkiler yalnızca ailevi düzeyde değil, siyasal düzenin sürdürülebilirliği açısından değerlendirilmiştir. Sudabeh anlatısı, söz konusu düşüncenin epik anlatıdaki temsillerinden biri olarak okunabilir (Firdevsi, 1994, II.c., s. 222-225).

Sudabeh figürü tek boyutlu bir karakter olarak sunulmaz. Aksine, saray içindeki güç ilişkilerinin karmaşık yapısını yansıtan çok katmanlı bir temsil sunar. Onun konumu, kadınların kraliyet çevresinde etkili olabileceği fikrini destekler. Ahameniş döneminde kraliyet kadınlarının dolaylı siyasal etkileriyle karşılaştırılabilecek bir perspektif sunsa da, epik anlatı ile tarihsel gerçeklik arasında doğrudan bir eşitleme yapılmamaktadır. Anlatı aynı zamanda siyasal düzenin kırılabilirliğini de vurgular. Kraliyet ailesi içinde alınan bir karar, devlet yapısını etkileyebilecek sonuçlar doğurabilmektedir. Siyasal sistemin sürdürülebilirliği yalnızca askerî güç ya da idari yapı ile değil, adalet anlayışı ve yönetimin kabulü ile ilişkilidir. Sudabeh, bu kırılabilir yapıyı görünür kılan ve kriz anlarında belirleyici rol oynayan bir figür olarak öne çıkar (Firdevsi, 1994, II.c., s. 423-425).

Sudabeh'in Siyavuş'a yönelttiği suçlama, adalet ve yönetimin doğruluğu konusunu doğrudan gündeme getirmektedir. Hükümdarın karar verme süreci, saray çevresindeki etkiler karşısında sınırlanmaktadır. Bu yaklaşım, siyasal otoritenin yalnızca dış tehditlerle değil, saray içindeki güç dengeleriyle de karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Kadın figürünün bu krizin merkezinde yer alması, kadın kimliğinin siyasal etkisinin anlatılarda nasıl düşünüldüğünü ortaya koymaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, Sudabeh'in tek yönlü ve yalnızca olumsuz bir karakter olarak sunulmamasıdır. Onun figürü, saray içindeki güç ilişkilerinin karmaşıklığını yansıtmaktadır. Sudabeh'in konumu, kadınların kraliyet çevresinde etkili olabileceği düşüncesini göstermektedir. Bu durum, Ahameniş döneminde kraliyet kadınlarının dolaylı siyasal etkileriyle benzer bir çerçeveye kurmaya imkân verir; ancak bu benzerlik, anlatı ile tarihsel gerçeklik arasında doğrudan bir ilişki kurulduğu anlamına gelmemektedir (Firdevsi, 1994, II.c., s. 422-433; Briant, 2002, s. 251-253).

Ahemeniş belgelerinde kadınların doğrudan yönetim görevinde bulunduğu dair açık bir veri bulunmamaktadır. Bununla birlikte kraliyet çevresindeki konumları ve evlilik ilişkileri aracılığıyla dolaylı bir etki alanına sahip oldukları bilinmektedir (Brosius, 1996). Sudabeh anlatısı, bu dolaylı etkinin

epik düzlemde daha belirgin bir temsile dönüştürüldüğünü göstermektedir. Kadın kimliği burada düzen kuran bir unsurdan ziyade, düzeni sınavan ve dönüştüren bir figür olarak karşımıza çıkar. Bu yaklaşım, İran siyasal kültüründe kadınların tek boyutlu bir rol üzerinden değil, farklı işlevler çerçevesinde ele alındığını ortaya koymaktadır (Firdevsi, 1994, II.c., s. 431-433).

1.4.Rudabe: Soy, Meşruiyet Ve Siyasal Sürekliliğin Kültürel Kurucusu

Rudabe, Şehnâme'de yalnızca Rüstem'in annesi olarak değil; İran mitik tarihinin siyasal sürekliliğini mümkün kılan temel figürlerden biri olarak temsil edilmektedir. Anlatı içindeki konumu, kadın kimliğinin soyun devamı ve yönetimin kabulü bağlamında nasıl anlamlandırıldığını göstermektedir. Rudabe üzerinden kadın, yalnızca biyolojik devamlılığı sağlayan bir unsur değil; siyasal kimliğin oluşumuna katkı sunan bir aktör olarak kurgulanmaktadır. Şehnâme'de Rudabe, Zal ile olan evliliği ve Rüstem'in annesi olması üzerinden anlatının merkezinde yer alır. Rüstem, İran mitik geleneğinde yalnızca bireysel bir kahraman değil, aynı zamanda düzeni koruyan bir figür olarak kabul edilmektedir. Rudabe, İran düzenini savunan kahraman tipinin başlangıcında konumlandırılmaktadır. Annelik burada yalnızca biyolojik bir bağ olarak değil, siyasal sürekliliğin kültürel anlatı içindeki taşıyıcısı olarak temsil edilmektedir (Firdevsi, 1994, I.c. , s. 248-255; Kaska, 2019, s. 2).

İran siyasal düşüncesinde yönetimin meşruiyeti büyük ölçüde soyun devamına dayandırılmaktadır. Ahemeniş kralları da yazıtlarında kendilerini belirli bir soy çizgisine bağlayarak iktidarlarını temellendirmiştir. Bu yaklaşım, siyasal otoritenin yalnızca askerî güçle değil, meşru soy bağlantısıyla ilişkilendirildiğini göstermektedir. Bu nedenle kraliyet soyunun sürekliliği, devlet düzeninin istikrarı açısından belirleyici bir unsur olarak kabul edilmiştir. Rudabe figürü, bu düşüncenin epik anlatıdaki temsillerinden biri olarak değerlendirilebilir. Rudabe'nin Zal ile evliliği, kişisel bir birliktelikten öte, iki soyun birleşmesini simgeleyen bir yapı olarak kurgulanmaktadır. Bu birleşme, İran anlatı geleneğinin en önemli kahramanlarından biri olan Rüstem'in doğumuna zemin hazırlamaktadır. Kadın figürü, soyun devamını sağlayan ve siyasal sürekliliğe katkıda bulunan temel bir unsur olarak değil, doğrudan belirleyici bir öge olarak öne çıkmaktadır (Firdevsi, 1994, I.c. , s. 280-282). Bu temsil, Ahemeniş döneminde kraliyet evliliklerinin siyasal ve aristokrat bağlar kurmadaki işlevini hatırlatmakla birlikte, doğrudan tarihsel bir karşılık olarak değerlendirilmemektedir. Rudabe'nin anlatıdaki dikkat çekici sahnelerinden biri doğum anlatısıdır. Rüstem'in olağanüstü özelliklerle dünyaya gelişi, bu olayı sıradan bir doğum olmaktan çıkararak anlatı içinde kurucu bir dönüm noktasına dönüştürmektedir. Bu sahne, anneliğin yalnızca aile içi bir rol olmadığını, devlet düzenini koruyacak figürün ortaya çıkış süreciyle ilişkilendirildiğini göstermektedir. Kadın bedeni, siyasal geleceğin taşındığı ve üretildiği sembolik bir alan olarak temsil edilmektedir (Wiesehöfer, 2010, s. 43-45; Kaska, 2019, s. 3).

Rudabe figürü aynı zamanda ahlaki nitelikleriyle de öne çıkar. Anlatıda yalnızca soylu ya da güzel bir karakter olarak değil; bilge, kararlı ve saygın bir figür olarak betimlenmektedir. Bu temsil, kadın kimliğinin siyasal süreklilikte yalnızca biyolojik değil, aynı zamanda ahlaki bir temel oluşturduğunu göstermektedir. Devlet düzeninin devamı, anlatı içinde yalnızca doğru soya değil, aynı zamanda ahlaki bütünlüğe de bağlanmaktadır. Ahemeniş tarihsel bağlamında kadınlar doğrudan yönetimde yer almasa da kraliyet soyunun sürekliliğinde belirleyici bir rol üstlenmektedir. Persepolis Tahkimat Tabletleri ve diğer idari belgeler, kadınların ekonomik faaliyetler ve mülk yönetimi aracılığıyla sistem içinde belirli bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Rudabe figürü, bu dolaylı etkiyi epik anlatı düzleminde soy ve kahramanlık üzerinden görünür hâle getirmektedir (Firdevsi, 1994, I.c. , s. 306-310).

Rudabe anlatısı, kadın kimliğinin Pers anlatı geleneğinde arka planda kalan bir unsur olmadığını, aksine siyasal devamlılığın merkezinde konumlandırıldığını göstermektedir. Bu temsil, doğrudan tarihsel bir veri sunmaz; ancak siyasal düzenin kadın figürü üzerinden nasıl anlamlandırıldığını ortaya koyan güçlü bir örnek niteliği taşımaktadır. Rudabe, mitik anlatı içinde soy, meşruiyet ve siyasal süreklilik kavramlarının kadın kimliği üzerinden kurulduğu temel figürlerden biri olarak değerlendirilebilir. Onun

temsilinde, kraliyet soyunun yalnızca erkekler üzerinden değil, kadın aracılığıyla da sürdürüldüğü fikri belirgin biçimde ortaya çıkmaktadır (Wiesehöfer, 2010, s. 995; Kaska, 2019, s. 3).

1.5. Tahmine (Tahmina): Sınır Kimliği, Soy Aktarımı Ve Siyasal Bilincin Mitik Temsili

Tahmine, Şehnâme'de Rüstem–Sohrab anlatısının merkezinde yer alan önemli kadın figürlerinden biridir. Anlatıdaki konumu yalnızca annelikle sınırlı değildir; soyun aktarımı ve siyasal kimliğin oluşumu açısından belirleyici bir rol üstlenmektedir. Bu figür, mitik anlatıda soy, kimlik ve siyasal bilinç kavramlarının kesiştiği bir noktada yer almaktadır (Kaska, 2019, s. 2-3). Anlatıda Tahmine, farklı bir siyasal çevreye mensup soylu bir kadın olarak ortaya çıkar. Rüstem ile kurduğu ilişki, bireysel bir birliktelikten öte, farklı siyasal alanların temasını temsil eden bir bağ niteliğindedir. Bu birliktelikten doğan Sohrab, iki ayrı soy bağlantısını aynı anda taşıyan bir figürdür. Söz konusu yapı, İran siyasal düşüncesinde soyun ve aile bağlarının kimlik oluşumundaki belirleyici rolünü yansıtmaktadır. Mitik düzlemde kurgulanan bu soy aktarımı, tarihsel süreçte evlilik yoluyla kurulan siyasal bağları hatırlatan bir temsil üretmektedir (Firdevsi, 1994, II.c., s. 296-298; Kaska, 2019, s. 9).

İran siyasal anlayışında soy bağı, yönetimin meşruiyetini belirleyen temel unsurlardan biridir. Ahemeniş kralları yazıtlarında soylarını açık biçimde ifade ederek iktidarlarını bu temele dayandırmıştır Tahmine figürü, soy yoluyla siyasal geleceğin nasıl kurulduğunu gösteren bir anlatı unsuru olarak öne çıkar. Burada dikkat çeken nokta, soyun yalnızca babadan oğula aktarılan bir yapı olarak değil, anne aracılığıyla da sürdürülen bir süreç şeklinde kurgulanmasıdır. Tahmine'nin Sohrab'ı yetiştirme biçimi, kadın kimliğinin kimlik aktarımındaki rolünü açık biçimde ortaya koymaktadır. Anlatıda Tahmine, oğluna babasının kim olduğunu bildirir; ancak bu bilginin paylaşım zamanını dikkatle belirler (Kaska, 2019, s. 1-4). Bu tercih, anneliğin yalnızca biyolojik bir süreç olmadığını, aynı zamanda bilinç ve kimlik aktarımıyla ilişkili olduğunu göstermektedir. Kadın figürü burada, kimliğin yönünü belirleyen ve şekillendiren bir konumda yer almaktadır. Rüstem–Sohrab anlatısının merkezinde yer alan trajik çatışma, kimliğin geç öğrenilmesi üzerine kuruludur. Sohrab'ın babasıyla karşı karşıya gelmesi, kimlik bilgisinin eksikliğiyle doğrudan ilişkilidir. Tahmine ise iki tarafı da bilen tek figür olarak anlatıda sınır konumunda yer alır. Bu konum, onun iki farklı siyasal çevre arasında duran bir karakter olarak temsil edilmesini sağlar ve figüre özgün bir anlam kazandırır (Firdevsi, 1994, II.c., s. 296-300).

Ahemeniş döneminde kraliyet evlilikleri, farklı aristokrat gruplar arasında bağ kurmanın temel araçlarından biri olmuştur. Bu evlilikler yalnızca ailevi değil, aynı zamanda siyasal işlevler taşımaktadır. Tahmine anlatısı, soy üzerinden kurulan bu bağın mitik düzlemdeki bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Ancak anlatının trajik sonu, bu tür bağların her zaman siyasal istikrar üretmediğini de göstermektedir. Sohrab'ın ölümü, annelik temasını yalnızca duygusal bir unsur olmaktan çıkararak siyasal sonuçları olan bir sürece dönüştürmektedir. Kadın figürü bu noktada siyasal olayların insani boyutunu görünür kılan bir unsur hâline gelir. Tahmine, iki farklı soyun birleşimini temsil eden bir figür olarak öne çıkmaktadır. Aynı zamanda kimlik sorunları, sınırdaki kalma durumu ve siyasal aidiyetin belirsizliği gibi temaları somutlaştıran bir karakterdir. Anlatı, kimliğin yalnızca soy üzerinden değil, bilgi ve bilinç üzerinden de şekillendiğini göstermektedir (Firdevsi, 1994, II.c., s. 303-305).

Tahmine tarihsel bir Ahemeniş kadını değildir; ancak İran anlatı geleneğinde kadın kimliğinin yalnızca hanedan devamıyla değil, farklı siyasal topluluklar arasında kurulan ilişkilerle de bağlantılı olarak ele alındığını göstermektedir. Bu temsil, tarihsel belgelerde görülen kadın etkisinin mitik anlatıda daha geniş ve çok katmanlı bir biçimde ifade edildiğini düşündürmektedir. Tahmine, kadın kimliğinin soy aktarımı ve siyasal kimliğin oluşumu ile ilişkili olarak kurgulandığı güçlü figürlerden biridir. Anlatı içinde yalnızca bir anne değil, iki farklı siyasal dünyanın kesişim noktasında yer alan ve kimliğin biçimlenmesinde belirleyici rol oynayan bir karakter olarak temsil edilmektedir (Firdevsi, 1994, II.c., s. 295-305;407-409).

1.6. Manijeh (Manijeh): Bireysel İrade, Siyasal Tercih Ve Kültürel Sadakatın Temsili

Manijeh, Şehnâme'de siyasal tercih ve bireysel irade meselesini kadın kimliği üzerinden görünür kılan önemli figürlerden biridir. Anlatıda Afrasyab'ın kızı olarak yer alan Manijeh, İranlı kahraman Bijen ile kurduğu ilişki üzerinden kendi hanedan aidiyetini sorgulayan bir karakter olarak öne çıkar. Bu figür, yalnızca aşk ya da fedakârlık çerçevesinde değil, siyasal kimlik ve bilinçli tercih bağlamında değerlendirilmelidir. Anlatı, iki farklı siyasal düzen arasındaki ayrımı yalnızca savaş sahneleri üzerinden değil, evlilik, soy ve bağlılık ilişkileri üzerinden de kurmaktadır. Manijeh'in Bijen'e yönelen bağlılığı, bilinçli bir tercih olarak kurgulanmıştır. Kadın figürü, burada yalnızca duygusal bir özne değil, hanedan konumunu riske alabilen bir aktör olarak temsil edilmektedir (Firdevsi, 1994, c. III., s. 22-28; Kaska, 2019, s. 8).

Anlatıya göre Bijen karşı tarafın topraklarında yakalanarak hapse atılır. Manijeh ise saraydaki ayrıcalıklı konumunu terk ederek onun yanında kalmayı tercih eder. Bu karar, bireysel bir bağlılığın ötesinde, mevcut siyasal aidiyetin bilinçli biçimde yeniden tanımlanması anlamına gelmektedir. Bir hanedan üyesinin kendi ailesinin siyasal konumuna karşı alternatif bir duruş geliştirmesi, anlatı içinde dikkat çekici bir kırılma noktası oluşturmaktadır (Firdevsi, 1994, c. III., s. 45-50).

İran siyasal kültüründe soy bağı ve hanedan bağlılığı temel belirleyiciler arasında yer almaktadır. Ahemeniş döneminde kraliyet kadınlarının evlilikleri, siyasal ve aristokrat ilişkilerin kurulmasında önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Kadınlar çoğunlukla hanedan düzeninin sürdürülmesiyle ilişkilendirilmiştir. Manijeh figürü ise bu çerçevenin dışına çıkarak, hanedan bağlılığı yerine bireysel tercih üzerinden yeni bir aidiyet inşa eden bir karakter sunmaktadır. Anlatı, siyasal bağlılığın yalnızca doğuştan gelen bir unsur olmadığını, bireysel irade ile yeniden şekillenebileceğini göstermektedir (Firdevsi, 1994, c. III., s. 75-82).

Manijeh'in Bijen'i kurtarma sürecindeki rolü, figürün anlatı içindeki etkinliğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Zindana atılan Bijen'e yardım etmesi, onun yaşamını sürdürmesini sağlaması ve sürecin Rüstem'in müdahalesine kadar taşınmasına katkıda bulunması, olayların gelişiminde belirleyici bir işlev üstlendiğini göstermektedir. Kadın figürü bu noktada pasif bir unsur değil, anlatının yönünü etkileyen bir aktör olarak konumlandırılmaktadır (Firdevsi, 1994, c. III., s. 75-82).

Manijeh'in temsilinde sadakat kavramı merkezi bir yer tutmaktadır. Ancak bu sadakat, yalnızca duygusal bir bağlılık olarak değil, risk içeren bilinçli bir tercih olarak kurgulanmaktadır. Hanedan bağlarının dışına çıkmayı gerektiren bu tercih, fedakârlık ve kararlılık kavramlarıyla birlikte sunulmaktadır. Kadın kimliğinin edilgen bir bağlılık üzerinden değil, aktif ve bilinçli bir duruş üzerinden temsil edildiğini göstermektedir. Ahemeniş döneminde kadınların doğrudan askerî ya da idari karar mekanizmalarında yer aldığına dair veriler sınırlıdır. Buna karşın ekonomik faaliyetler ve kraliyet çevresi aracılığıyla dolaylı bir etki alanına sahip oldukları bilinmektedir (Brosius, 1996). Manijeh anlatısı, bu dolaylı etkinin epik anlatı düzleminde daha görünür bir biçimde temsil edildiğini göstermektedir. Kadın figürü, siyasal süreçlerin dışında kalan bir unsur değil, bu süreçlerin yönünü etkileyebilen bir aktör olarak kurgulanmaktadır. Manijeh, tarihsel bir Ahemeniş kadını değildir; ancak İran anlatı geleneğinde kadın kimliğinin yalnızca soyun devamı ile değil, aynı zamanda tercih ve irade ile ilişkilendirildiğini gösteren önemli bir figürdür. Bu anlatı, kadın etkisinin kültürel düşüncede daha geniş ve çok katmanlı bir biçimde ele alındığını ortaya koymaktadır. Manijeh, hanedan düzeni ile bireysel tercih arasındaki gerilimi görünür kılan ve kadın kimliğini siyasal anlamın oluşumunda etkin bir unsur olarak temsil eden karakterlerden biridir (Firdevsi, 1994, c. III., s. 20-85; Briant, 2002, s. 248-253).

1.7. Farangis (Farangis): Hanedan Meşruiyeti, Siyasal Miras Ve Anne Üzerinden İktidar Aktarımı

Farangis, Şehnâme'de kraliyet soyunun devamı ve siyasal mirasın aktarımı açısından öne çıkan kadın figürlerden biridir. Anlatıda Afrasyab'ın kızı ve Siyavuş'un eşi olarak yer alır. Bu konum, figürü iki farklı siyasal düzen arasında bağ kuran bir unsur hâline getirir. Böylece kadın kimliğinin siyasal süreklilikte üstlendiği işlev açık biçimde görünürlük kazanır (Firdevsi, 1994, c. III., s. 100-105).

Siyavuş'un İran'dan ayrılarak başka bir siyasal çevreye sığınması, anlatıda belirleyici bir kırılma noktasıdır. Söz konusu gelişme yalnızca mekânsal bir değişim değil, iki farklı siyasal düzen arasındaki ayrımı ortaya koyan bir durumdur. Farangis ile yapılan evlilik, söz konusu ayrımı geçici olarak yumuşatan bir bağ olarak kurgulanmaktadır. Bu birliktelik, bireysel bir ilişki olmanın ötesinde siyasal anlam taşıyan bir yapı sunar. Ahemeniş döneminde kraliyet evliliklerinin siyasal ve aristokrat bağlar kurmadaki işlevi bilinmektedir. Farangis anlatısı, bu düşünceyi epik düzlemde hatırlatan bir temsil üretmekte, ancak doğrudan tarihsel bir karşılık ileri sürmemektedir (Firdevsi, 1994, c. III., s. 100-105).

Farangis'in belirleyici rolü, Siyavuş'un ölümünden sonra ortaya çıkar. Siyavuş'un ortadan kaldırılması, kraliyet soyunun devamı açısından ciddi bir kırılma yaratır. Bu noktada Farangis, oğlu Keyhusrev'i koruyarak ve kimliğini saklayarak soyun sürekliliğini güvence altına alır. Annelik, burada yalnızca ailevi bir rol değil, siyasal bir sorumluluk olarak kurgulanmaktadır. Keyhusrev'in daha sonra tahta çıkması, Farangis'in üstlendiği bu rolün siyasal sonuçlarını görünür hâle getirir. Anlatı, kadın kimliğinin yalnızca soyun devamında değil, yönetimin yeniden kurulmasında da etkin bir konumda düşünüldüğünü ortaya koymaktadır (Firdevsi, 1994, c. III., s. 201-215).

Farangis figürü, mitik anlatı içinde hanedan meşruiyetinin korunması ve siyasal mirasın aktarımıyla doğrudan ilişkilidir. Onun hikâyesi, kadın kimliğinin siyasal düzenin yalnızca arka planında değil, kriz sonrası yeniden inşa sürecinde de belirleyici olduğunu göstermektedir. Bu temsil, siyasal sürekliliğin yalnızca askerî güç ya da erkek soy hattı üzerinden değil, kadınların üstlendiği koruyucu ve taşıyıcı roller üzerinden de sağlandığını vurgular. Ahemeniş bağlamında kadınların doğrudan yönetim görevlerinde yer aldığına dair açık veriler sınırlıdır; buna karşın kraliyet çevresi ve aile ilişkileri üzerinden dolaylı bir etki alanına sahip oldukları bilinmektedir (Brosius, 1996, s. 105-110). Farangis anlatısı, bu dolaylı etkinin epik anlatı içinde daha belirgin ve kurucu bir işleve dönüştürüldüğünü göstermektedir. Farangis, tarihsel bir Ahemeniş kadını değildir; ancak İran anlatı geleneğinde kadın kimliğinin hanedan meşruiyeti, siyasal miras ve iktidarın devamı ile nasıl ilişkilendirildiğini ortaya koyan temel figürlerden biridir. Bu temsil, kadınların siyasal düzenin sürekliliğinde üstlendikleri rolün kültürel hafızada nasıl anlamlandırıldığını göstermektedir (Firdevsi, 1994, c. III., s. 100-225).

Sonuç

Bu çalışma, Şehnâme'de yer alan kadın figürlerini İran siyasal kültürü çerçevesinde incelemiştir. Gordafarid, Sudabeh, Rudabe, Tahmine, Manijeh ve Farangis örnekleri üzerinden kadın kimliğinin direniş, düzenin korunması, soyun devamı, siyasal tercih, saray dengesi ve iktidarın aktarımı gibi temel kavramlarla ilişkilendirildiği ortaya koyulmuştur. Bu figürler tarihsel kişiler olarak değil, anlatı geleneği içinde şekillenen temsiller olarak ele alınmış; böylece epik metnin tarihsel bir kaynak olmadığı açık tutulurken, siyasal değerlerin anlatı aracılığıyla nasıl üretildiği analiz edilmiştir.

Ahemeniş dönemine ait veriler, kadınların özellikle ekonomik faaliyetler, mülk yönetimi ve hanedan bağları üzerinden etkili olduklarını göstermektedir. Persepolis Tahkimat Tabletleri, kadınların üretim düzeni ve iş gücü organizasyonu içinde aktif rol aldığına ortaya koymaktadır. Buna karşılık kadınların doğrudan askerî komuta ya da merkezî yönetim görevlerinde yer aldığına dair veriler sınırlıdır. Bu çerçevede, kadınların tarihsel bağlamda daha çok dolaylı etki alanları üzerinden görünür olduğunu göstermektedir (Brosius, 1996, s. 105-110).

Şehnâme'de ise kadın figürleri daha geniş ve çok katmanlı bir temsil alanı içinde yer almaktadır. Gordafarid savunma ve direnişle; Sudabeh saray içi kriz ve güç ilişkileriyle; Rudabe soyun devamı ve meşruiyetle; Tahmine kimlik aktarımı ve siyasal bilinçle; Manijeh bireysel tercih ve sadakatle; Farangis ise siyasal mirasın korunmasıyla ilişkilendirilmektedir. Bu çeşitlilik, kadın kimliğinin anlatı içinde tek bir işlevle sınırlandırılmadığını göstermektedir. Kadın figürleri, siyasal düzenin kurulması, korunması, sorgulanması ve yeniden üretilmesi süreçlerinde farklı roller üstlenmektedir.

Tarihsel belgeler ile epik anlatı arasında doğrudan bir eşitleme yapılmamaktadır. Örneğin Ahameniş döneminde soy bağına verilen önem, kraliyet evliliklerinin siyasal işlevi ve saray çevresindeki ilişkilerin belirleyici rolü gibi unsurların, Şehnâme'de daha geniş ve sembolik bir çerçevede işlendiği görülmektedir. Siyasal düşünce, kültürel hafıza içinde yeniden üretilmektedir.

Bu çalışma, epik anlatı ile tarihsel veri arasındaki metodolojik sınırı koruyarak, kadın figürleri üzerinden İran siyasal kültürünün nasıl kavramsallaştırıldığını ortaya koymayı amaçlamıştır. Elde edilen bulgular, kadın kimliğinin yalnızca hanedan sürekliliğiyle sınırlı olmadığını; direniş, kriz, tercih ve siyasal miras gibi temel kavramlarla birlikte düşünüldüğünü göstermektedir. Böylelikle çalışma, İran siyasal düşüncesinin kültürel temsiller üzerinden okunmasına katkı sunmakta ve kadın figürlerinin bu süreçte üstlendiği rolü görünür hâle getirmektedir.

Bu bağlamda çalışma, İran siyasal düşüncesinin yalnızca tarihsel belgeler üzerinden değil, aynı zamanda epik anlatıların sunduğu kültürel temsiller aracılığıyla da analiz edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Özellikle kadın figürleri üzerinden yapılan bu okuma, mevcut literatürde sınırlı biçimde ele alınan siyasal kültürün toplumsal cinsiyet boyutuna yönelik yeni bir yorum çerçevesi sunmaktadır. Bu çalışma, mevcut literatürde sınırlı biçimde ele alınan kadın figürlerinin siyasal kültür içindeki rolünü epik anlatı üzerinden değerlendirmesi bakımından katkı sunmaktadır.

Kaynakça

- Ashrafzadeh, R., & Rahmanian, E. (2020). Women in Shahnameh: Mythical and epic representations. *Revista Humanidades*, 10(2), 45–60.
- Briant, P. (2002). *From Cyrus to Alexander: A history of the Persian Empire*. Eisenbrauns.
- Brosius, M. (1996). *Women in ancient Persia, 559–331 BC*. Oxford University Press.
- Brosius, M. (2010). Women i. In pre-Islamic Persia. In *Encyclopaedia Iranica*. Retrieved from <https://www.iranicaonline.org>
- Davis, D. (Trans.). (2006). *Shahnameh: The Persian Book of Kings*. Viking.
- Ferdowsi. (2016). *Shahnameh: The Persian Book of Kings* (D. Davis, Trans.). Penguin Classics. (Original work published ca. 1010)
- Firdevsî. (2014). *Şehname* (N. Lugal, Çev.). Kabalcı Yayınları.
- Hallock, R. T. (1969). *Persepolis Fortification Tablets*. University of Chicago Press.
- Henkelman, W. F. M. (2008). *The Other Gods Who Are: Studies in Elamite-Iranian Acculturation Based on the Persepolis Fortification Texts*. Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten.
- Kaska, Ç. (2019). Şahnâme'deki Kadınlar. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-16. <https://izlik.org/JA92JL82WD>
- Khaleghi-Motlagh, D. (2012). *Women in the Shahnameh: Their history and social status within the framework of ancient and medieval sources* (B. Neuenschwander, Trans.). Mazda Publishers.
- Kuhrt, A. (2007). *The Persian Empire: A Corpus of Sources From The Achaemenid Period*. Routledge.

Lenfant, D. (2021). Eunuchs as Guardians of Women in Achaemenid Persia. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 61(3), 321–345.

Llewellyn-Jones, L. (2013). *King and Court in Ancient Persia 559 to 331 BCE*. Edinburgh University Press.

Mozafari, N. (2016). The Status of Women in Shahnameh. *Language in India*, 16(7), 112–124.

Öncü, F. (2018). Persepolis ve çevresinin “Anadolulu” kadın ve çocuk işçileri (kurtaş’lar): M.Ö. 509-458. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 37(63), 17-48. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000676

Wiesehöfer, J. (1996). *Ancient Persia From 550 BC to 650 AD*. I. B. Tauris.

Yarshater, E. (Ed.). (1983–). *The Cambridge History of Iran (Vols. 1–7)*. Cambridge University Press.

Yıldırım, N. (2008). *Pers Mitolojisi Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Zahmetî, S. B. (1390/2011). *Tahlîl-i Âmârî-i Pâygâh-i İctimâî-i Zenân-i Şâhnâme, Pejûheşnâme-i Edeb-i Hamâsî*, s.149-78.

Zengin, G. E. (2017). Şehnâme’de Kadın ve Ölüm Teması. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 59, 71–82.

İnternet Kaynakları

<http://www.perseus.tufts.edu>

<https://www.worldhistory.org/trans/tr/2-1492/antik-perste-kadinlar/>

PANOPTİKON'DAN GÖNÜLLÜ GÖZETİME: BAKIŞ, İKTİDAR VE DENETİMİN TARİHSEL DÖNÜŞÜMÜ

UYSAL, Muhterem (2026), “Panoptikon’dan Gönüllü Gözetime: Bakış, İktidar ve Denetimin Tarihsel Dönüşümü”, *Akademik MATBUAT*, C. 10, S. 1, ss. 20-41.

Muhterem UYSAL¹

Geliş: 24.03.2026 / Kabul: 31.05.2026
DOI: 10.62809/matbuat.1915544

Öz

Bu makale, gözetim olgusunu tarihsel, sosyolojik ve felsefi boyutlarıyla kapsamlı bir teorik çerçeveye oturarak, geleneksel devlet ve iktidar mekanizmalarından günümüzün dijital ve gönüllü gözetim pratiklerine uzanan evrimsel dönüşümü incelemektedir. Çalışma, öncelikle Jeremy Bentham’ın panoptikon modeli ve Michel Foucault’nun disiplin toplumu kavramsallaştırmalarından hareketle, Batı düşünce sistemindeki gözmerkezci (okülersentrik) paradigmanın modern gözetim kültürünün inşası üzerindeki kurucu ve belirleyici etkisini tartışmaya açmaktadır. Bu doğrultuda; antik çağlardan itibaren devletlerin nüfusu kontrol altında tutmak için başvurduğu yazılı kayıt tutma pratikleri, Orta Çağ’daki katı dini denetim mekanizmaları, Avrupa tarihindeki getto uygulamaları ile cüzzamlıların tecridi ve Osmanlı-İslam şehirlerindeki mahalle bazlı mekânsal ayrılmalar gibi süreçler, iktidarların toplumsal denetim ve “kapatma” stratejileri olarak derinlemesine analiz edilmektedir. Klasik dönemlerde disiplin odaklı, yukarıdan aşağıya hiyerarşik bir biçimde işleyen ve bireyleri pasif birer nesneye dönüştüren bu denetim aygıtlarının, günümüzde nasıl köklü bir yapısal değişime uğradığı makalenin temel problemlerinden birini oluşturmaktadır. Dijital teknolojilerin günümüzde, küresel ağların ve sosyal medya platformlarının hızla yaygınlaşmasıyla birlikte gözetimin salt dışarıdan dayatılan, baskıcı ve otoriter bir pratik olmaktan çıktığı ve zımnen negatif anlamlarından sıyrıldığı tespit edilmektedir. Aksine bireylerin; şeffaflık ideolojisi, etkileşim kurma arzusu, dijital görünülük kazanma çabası ve sosyal onay ihtiyacı gibi çok çeşitli motivasyonlarla kendi özel yaşamlarına dair verileri kendi rızalarıyla ifşa ettikleri ve gözetimin katılımcı ve gönüllü bir yapıya evrildiği vurgulanmaktadır. Makale, bu bağlamda modern toplumda gözetimin artık gündelik yaşamın sıradan bir parçası hâline geldiğini ve bireylerin bilerek bu sisteme dâhil olduğu yeni bir gözetleme kültürünün inşa edildiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Panoptikon, Gözetim Toplumu, Gönüllü Gözetim, Performans Toplumu, İktidar.

FROM THE PANOPTICON TO VOLUNTARY SURVEILLANCE: THE HISTORICAL TRANSFORMATION OF THE GAZE, POWER, AND CONTROL

Abstract

This article examines the evolutionary transformation of surveillance—from traditional state and power mechanisms to today’s digital and voluntary surveillance practices—by situating the phenomenon within a comprehensive theoretical framework that encompasses its historical, sociological, and philosophical dimensions. Drawing primarily on Jeremy Bentham’s panopticon model and Michel Foucault’s conceptualization of the disciplinary society, the study examines the foundational and decisive influence of the ocularcentric paradigm within Western thought on the construction of modern surveillance culture. In this context, processes such as the record-keeping practices employed by states since antiquity to keep the population under control, the strict religious control mechanisms of the Middle Ages, the ghettoization practices in European history and the isolation of lepers, as well as neighborhood-based spatial segregations in Ottoman-Islamic cities, are analyzed in depth as strategies of social control and “enclosure” strategies of social control and “enclosure.” A central problem

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, muysal@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0741-6343>

*Bu makale Prof. Dr. Dolunay Şenol danışmanlığında hazırlanan “İstem dışılıktan Gönüllü Gözetime Günümüzde Mahremiyetin Dönüşümü” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

addressed in the article is how these control mechanisms—which in classical periods operated in a discipline-oriented, top-down hierarchical manner, transforming individuals into passive objects—have undergone a fundamental structural transformation in the present day. It is observed that with the rapid proliferation of global networks and social media platforms, surveillance has moved beyond being a purely externally imposed, repressive, and authoritarian practice and has shed its implicitly negative connotations. On the contrary, it is emphasized that individuals voluntarily disclose data regarding their private lives driven by a variety of motivations—such as the ideology of transparency, the desire for interaction, the effort to gain digital visibility, and the need for social validation—and that surveillance has evolved into a participatory and voluntary structure. In this context, the article aims to demonstrate that surveillance has become an ordinary part of daily life in modern society and that a new culture of surveillance is being constructed in which individuals consciously participate in this system.

Keywords: Panopticon, Surveillance Society, Voluntary Surveillance, Performance Society, Power.

Giriş

Hiyerarşik ilişkiler içeren gözetim, tarihsel süreç boyunca süreklilik gösteren bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyolojik teorilerin klasik metinlerinden bu yana literatürde kendisine yer bulmayı sürdüren gözetim konusu, Michel Foucault'nun çalışmalarıyla birlikte farklı bir boyut ve önem kazanmaya başlamıştır. Foucault'nun gözetim ve iktidar ilişkisi bağlamında ortaya koyduğu tespitler önem ve güncelliğini korusa da Foucault'dan bu yana meydana gelen teknolojik gelişmelerden kaynaklı olarak gözetim alanında yaşanan dönüşümlerin anlaşılabilmesi açısından birtakım yetersizlikleri de barındırdığı aşıkardır. Günümüzde bir nevi olumsuz anlamlarından sıyrılan gözetim, hayatın her an ve alanına yayılmış ve hemen hemen herkes bu gözetimin hem öznesi hem de nesnesi haline gelmiştir. Dolayısıyla gözetim, artık salt zorlamaya dayalı olarak gerçekleşen bir eylem olmaktan çıkıp, aynı zamanda gönüllü olarak da gerçekleşen bir eyleme dönüşmüştür.

Gözetim deyince akla gelen ilk kavramlardan biri şüphesiz panoptikondur. Panoptikon, mahkumların veya sakinlerinin sürekli olarak izlenmesini sağlayan bir hapisane veya kurum için ilk olarak 18. yüzyılın sonlarında filozof Jeremy Bentham tarafından önerilen teorik bir mimari tasarım olarak ortaya çıkmıştır. Bu yapı, dairesel düzende düzenlenmiş hücrelerle çevrili merkezi bir gözetleme kulesine sahiptir. Panoptikonun arkasındaki ana fikir, mahkûmların her an gözlem altında olabileceklerinin farkında olmaları ancak ne zaman izlendiklerini bilememelerinden ileri gelmektedir. Bu belirsizlik, gerçek bir gözetim olmasa bile, bireyler davranışlarını beklenen normlara uyacak şekilde değiştirdikçe, sürekli bir inceleme ve öz düzenleme duygusu yaratmaktadır. Panoptikon, iktidar, disiplin ve sosyal kontrol ile ilgili olarak geniş çapta tartışılan konuların bir metaforu haline gelmiştir. Fransız bir filozof olan Michel Foucault, modern toplumlarda disipliner iktidarın nasıl işlediğini keşfetmesiyle Bentham'ın kavramını genişleterek bu kavrama popülerlik kazandırmıştır. Panoptikon, fiziksel hapisanelerin ötesinde çeşitli sosyal bağlamlarda davranışları etkilemek ve şekillendirmek için gözetimin nasıl kullanılabileceğine dair mecazi bir modeli temsil etmektedir.

Panoptikon, günümüzde gözetimi anlamak açısından hala en çok başvurulan metafor olmasına rağmen meydana gelen teknolojik gelişmelerin ortaya çıkardığı yeni gözetim araçları ve tekniklerinin anlaşılması açısından birtakım noksanlıkları barındırması noktasında çeşitli teorisyenler tarafından eleştirilmekte ve yeni birtakım tanımlamalar ve yaklaşımlar ortaya atılmaktadır. Bunların en önemlilerinden biri şüphesiz gözetimin gerçekleşmesinde artık bireylerin tamamen edilgen ve pasif olmadığı, aksine gözetimin gönüllü ve aktif özneleri olarak da rol aldıkları görüşü gelmektedir. Gözetlemenin bu yeni biçimlerinde bireyler, kendilerinin veya başkalarının izlenmesine ve gözetlenmesine isteyerek ve aktif olarak katkıda bulunmaktadır. Genellikle harici kuruluşlar veya yetkililer tarafından yürütülen geleneksel gözetimin aksine gönüllü olarak gerçekleşen gözetim, bireylerin sosyal medya, çevrimiçi platformlar veya topluluk temelli girişimler gibi çeşitli araçlar aracılığıyla kendileri hakkında rızalarıyla bilgi paylaşmasını içermektedir. Rızaya dayalı olarak

gerçekleşen bu gözetim biçiminde, bireyler kişisel bilgileri, faaliyetleri, görüşleri ve konumları sosyal medya gönderileri, çevrimiçi paylaşımları veya gönüllü raporlama yoluyla isteyerek ifşa eder. Dijital teknolojinin ve sosyal medya platformlarının yükselişi, bireylerin gözetime katılmalarını önemli ölçüde kolaylaştırmaktadır. İnsanlar, genellikle başkalarıyla bağlantı kurmak, onay almak veya kamuoyunu etkilemek amacıyla bilgi paylaşarak gönüllü olarak katılabilmektedirler. Örneğin, bireyler egzersiz rutinlerini, beslenme alışkanlıklarını veya sağlıkla ilgili verilerini fitness izleme uygulamalarında veya sosyal medya platformlarında paylaşmayı seçebilmektedir.

1. Görme, Bakış ve Gözetleme

Gözün bir sembol ve metafor olarak kullanımı incelenemeyecek kadar zengindir. Tüm eski dini ve edebi metinler, tanrıların, kahramanların ve insanların gözlerinden söz eder. Göz, insana her zaman sırlarla dolu bir organ gibi görünmüştür. İnsanlık gözünü açar, dünyayı gözüyle algılar ve bu dünyada yolunu gözüyle bulur (Stolleis, 2021: 17). Beş duyardan hangisinin daha önemli olduğu hep tartışılabilir da görme duyusunun, tüm algılama biçimleri arasında, en azından günlük hayatımızın yürütülmesinde baskınlığı kabul görmüştür. Antik Yunanlardan bu yana, gözmerkezci bir paradigmanın, bilgi, hakikat ve gerçekliğin görme-kaynaklı/görme-merkezli yorumunun Batı kültürü üzerindeki tahakkümü söz konusudur (Levin, 1993: 2). Batı kültüründe, görmeye tarihsel olarak duyuların en soylusu olarak bakılmış ve Antik Yunan'dan beri düşünmenin kendisi görme terimleriyle düşünülmüştür. Felsefe alanındaki metinler genelde “göz” ve “bakış” metaforlarıyla doludur. Öyle ki bilginin kendisi genelde açık görmeyle özdeşleştirilmiş, ışığa hakikatin metaforu olarak bakılmıştır (Pallasmaa, 2020: 17-18). Gözlerin, felsefenin organik prototipi olduğunu söyleyen Sloterdijk'e göre, gözlerin gizemleri, yalnızca görebilmeleri değil, aynı zamanda kendilerini görürken de görebilmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu onlara vücudun bilişsel organları arasında ayrı bir mahiyet sunar. Felsefi düşünmenin önemli bir kısmı aslında sadece göz refleksi, göz diyalektiği, kendini görürken görmek”le ilintilidir (Sloterdijk, 2001: 145). Sloterdijk, göz ve bakış meselesini felsefenin en temel konulardan biri olarak değerlendirmektedir.

Aristoteles ve Porphyry gibi filozoflar, gözü, güçlü ışınlar gönderen bakışlarının sabitlendiği her nesneyi hapseden stratejist bir komutan gibi insani özellikler atfederek açıklamaya çalışmışlardır; görmek, fiziksel ve saldırgan bir şeydir. Dikkat çekici bir güç ve ikna kabiliyetiyle hareket eden göz, deneyimler arasında hareket eder ve bazılarını yakalar (Sanders, 2016: 32).

Batı'da modern bilimlerin ortaya çıktığı şartların, okülersentrik (gözmerkezci) düşünme geleneğinden doğduğunu söyleyen Hüsamettin Arslan (2005: 64-65), okülersentrizmin, kendileriyle dünyayı kavradığımız duyular arasında bir hiyerarşi kurduğunu ve duyular arasındaki bu hiyerarşide “gözü” ve “görme” duyusunu bu hiyerarşinin zirvesine yerleştirdiğini ifade eder. Düşünmek ve inanmak görmektir. Görmek ise eylemde bulunmak ve dokunmak; dokunmak da sevmek demektir. Görülmeyen şeye dokunulamaz, dokunulamayan şey de manipüle edilerek teknolojiye dönüştürülemez. Dolayısıyla tekno-bilim, okülersentrik bir geleneğin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Modernite görmenin zaferinin temsilidir. Bu durum Batı düşünce geleneğini derinden etkilemiş ve günümüz Batı medeniyetinin dünyayı yorumlama biçimine de yön vermeye devam etmektedir.

Güç istenci görmede çok daha baskın hale gelmektedir. Zira görmede çok güçlü bir kavrama ve sabitleme, şeyleştirme, totalize etme eğilimi vardır. Levin'e göre hükmetmeye, emniyete almaya ve kontrol etmeye yönelik bu eğilim, yaygın biçimde teşvik edildiği için, göz Batılı kültür ve felsefi söylem içerisinde tartışmasız bir hegemonya sahibi olmuş ve Batılı kültürdeki araçsal akıl ve bu toplumlardaki teknolojik niteliklerle de el ele verip okülersentrik mevcudiyet metafiziğini tesis etmiştir (Levin, 1993: 205). Uzayda gezinen ve içindeki her şeyi bilmemizi sağlayan bakışın bizi bu evrenin merkezine yerleştirdiğini söyleyen Ellul (2015: 7), bu gerçeklik imgelerini birleştirerek evreni bir bütün olarak kavradığımızı ve böylece onun bir parçası olduğumuza dikkat çeker. Birey evrenin ve uzayın düzenlendiği hareket noktası olmakta, bireyin vizyonu kendisini ve diğer tüm bileşenleri ait oldukları

yere yerleştirmektedir. Birey gözle baktıkça evrendeki düzeni keşfetmektedir. Bireyin bu noktadaki bakışı, kendi içinde, etrafındaki her şeyin aşamalı olarak keşfedilmesini sağlayan art ardalık aracılığıyla bu düzenin keşfedilmesini sağlayan temel olmaktadır.

Bakışın, algının aynı zamanda hem motoru hem de freni olduğunu belirten Belting (2012: 267), bakışın her toplumda kolektif bir biçimde gerçekleştirildiğini söyler. Bu yüzden farklı ırklardan insanların belli bir kültüre aidiyetlerinin, tıpkı diğer kültürel unsurlar gibi bakışlardan da ayırt edilebildiğini ifade eder. Batı'da bakışın kendine özgü özelliği, kendi tarihine sahip olmasıdır. Bakışı tema haline getiren şey, evrensel bir bakışın ötesinde yerel kurallar, özgürlükler ya da tabularla dolu bir bakışın söylemlerini içermesidir. Bir görsel kültürden söz edebilmek için o kültürde tarihsel kavramlarla açıklanabilen kolektif görüş normlarının olması gerekir. Ancak tarihsel bir gelenek varsa, bakışın tarihinden bahsetmek mümkündür. Saray ortamındaki bakış kuralları burjuva toplumundakinden farklıydı ve burjuva toplumunun ortadan kalkmasıyla birlikte başka kurallar devreye girdi. Kitle iletişim çağında ve ardından dijital çağda, bakış alışkanlıkları bir kez daha değişti. Batılı tarzdaki resimler kolektif görünümdeki değişimi yansıtır. Bu resimler, bakışları büyüler ya da korkuturlar, gözleri yüceltir ya da hor görürler. Tarihte resimler, huzursuz gözlerimizin duyu-motor mekanizmasını kesintiye uğratarak “an”ı devam ettirirken, günümüzde hareketli ya da canlı görüntüler, en hafif deyişle bakışımıza rakip olmaktadır (Belting, 2012: 266). Yeni Çağın başlarından itibaren gözün dünyanın hâkimi olduğu, dünyayı temsil ettiği ve bu dünyanın arkasında görünmezliğin kendisine verildiği yaygın bir anlayış olmuştur. Modern görüşün kartezyen egemenliğin ilk aşaması zorunlu olarak sanatsal yöntemin uzantısı olan perspektiftir. Onun sayesinde dünya evcilleştirildi ve gözle görülür şekilde kontrol edilebilir bir alana dönüştü. Bu evcilleştirilmiş uzantı, bir göz nesnesi olarak gözün karşısındaki bedeni de içerir (Sayın, 2007: 10).

Sosyolojik anlamda gözetimin ve gözetim toplumunun tanımlanmasında belirleyici bir rol oynayan panoptikon metaforu da kartezyen göz saplantılarından doğmuş ve beslenmiştir. Panoptik düzende denetleyici rolünü üstlenenler, işin iç yüzünü bilenlerdir. Denetleyicilerin bilgisi, bütün çıplaklığı ile görme kudretine dayalıdır; görülen olgu bütün ince ayrıntılarıyla bilgisine vakıf olunandır. Burada, diğer bilme türlerine göre ayrıcalıklı olan özel bir tür görüş hakimdir; gözetleyen kişi görünmez hale getirilmiştir. Böylelikle görme, iktidarın temel aracı olarak 'tek yanlı' hale getirilmiş ve gözetlenenler, bakışın gücünün nesnesine dönüştürülmüştür. Bu durum Aydınlanma düşüncesini karakterize eden özne-nesne ilişkisinin bir yansımasıdır. Felsefi bir kimliğe sahip olan Bentham'ın her şeyin bilgisine ulaşma iddiası, toplumsal etkileşimin tüm alanlarını tek bir gözetleme arenasında toplamış ve görünmez bir 'göz'ün üzerlerinde olduğu insanları nesneleştirmiştir (Dolgun, 2015: 35).

2. Büyük Kapatılma, Denetim ve Disiplin Toplumu

Tarih boyunca iktidarlar topluma hükmetmek ve onu dizayn etmek için çeşitli araçlar kullanmışlardır. Bu araçların en önemlilerinden biri de kuşkusuz gözetimdir. Günümüzde anlaşıldığı şekliyle olmasa bile gözetleme faaliyetlerinin tarihin hemen hemen her döneminde var olduğunu söylemek mümkündür. Modern öncesi iktidar yapılarında gözetlemenin en işlevsel aracı kuşkusuz yazıdır: tutulan kayıtlardan elde edilen enformasyon denetleme gücünü doğurur. “Otorite kurma kaynaklarının saklanması, her şeyden önce enformasyon ya da bilginin korunması ve denetlenmesini gerektirir” (Giddens, 2000: 102). Yazının, kayıt altına alma aracı olması ve dolayısıyla da en temel gözetleme aracı olması sebebiyle modern öncesi dönemlerdeki devletlerin gözetleme aygıtları içerisindeki yeri büyüktür. Uzun dönemler boyunca yazı, devlet erkinin hem nesnelere hem de kişiler üzerinde uyguladığı idari denetimin kapsamını genişletmek üzere kullanılacak bir şifreleme bilgisi sağlamıştır. Bilgi depolama hem belli olay sahalarının standartlaşmasına hem de aynı zamanda bunların daha etkin biçimde koordine edilmesine izin verir. Liste ve çeşitli işaretlerle yapılan kodlamalar, mülkleri veya nüfusu ve bunları birbirlerine göre sıralayan formüller olarak işlev görmüştür. Bu, en

yalın bir ifadeyle bile, sözlü kültürler kısıyasla yazının zaman-mekân ayrıştırmasını artırdığı, yani toplumsal ilişkilerin, sözlü kültürlerde olduğundan daha geniş zaman ve mekân aralıkları boyunca uzamasını mümkün kıldığı belki de en temel yöndür (Giddens, 2008: 66).

Hem kapitalist olmayan hem de kapitalist toplumlarda depolama kapasitesinin devlet için öneminden bahseden Giddens, depolama kapasitesinin zaman-mekân uzaklığını genişletmesi yoluyla güç üretiminde temel bir unsur haline geldiğini vurgulamaktadır. Otorite kaynaklarının depolanması, devlet gücünün destekleyici bir aracı olan devletin gözetim faaliyetlerinin önemli unsurlarından biri olagelmıştır. Tebaası olan nüfusun davranışlarının devlet kontrolüne imkân sağlayan bilgilerin düzenlenmesi ve bu davranışın doğrudan denetlenmesinden oluşan gözetimin iki ana özelliği, devletin gözetim etkinliklerinin temelini oluşturmaktadır. Tarıma dayalı devletlerin oluşumu hemen her yerde yazının ve sembollerin icadıyla ilişkilendirilir. Yazma, çoğu durumda büyüklüğü artan toplumların yönetimiyle ilgili bilgileri kaydetme ve analiz etme aracı olarak doğrudan bir bilgi depolama biçimi şeklinde ortaya çıkmış gibi görünmektedir (Giddens, 2000: 6). Kişinin, nesne ve olaylar hakkında düzenli bilgiler sunmasından dolayı liste ve işaretlemeler, en temel bilgi kodlama aracı ve bu nedenle bilgi saklama biçimi olduğu için yazılı hesaplar tutmak sözlü kültürde bulunmayan bir güce sahip olunmasını sağlar (Giddens, 2000: 102).

Ezelden beri insanlar özellikle yönetimi elinde bulunduran sınıflar, ne yaptıklarını kontrol etmek, ilerlemeleri izlemek, onları örgütlemek veya korumak için diğerlerine “bakmışlardır”. Uzun dönemler boyunca gözetleme faaliyetleri siyasi ve dini amaçlarla tutulan kayıtlar üzerinden gerçekleşmiştir. Örneğin Mısır gibi antik uygarlıklar, vergi, askerlik hizmeti ve göç gibi amaçlarla nüfus kayıtları tutmuşlardır. Tevrat’ın dördüncü kitabı olan Sayılar Kitabı İsrail’in göçebe halkının bile nasıl daha MÖ 15. yüzyıl gibi tarihin eski dönemlerinde, topluluğa ilişkin detayları kaydetmek üzere birden fazla nüfus sayımı yaptığını kaydeder (Lyon, 1997:39). Daha yakın bir geçmişte ise, 1086’da geniş ölçekli bir sayıma dayanan İngiliz toprak sahipliğinin kaydının tutulmaya başlandığı ‘Domesday Book’, mülklerin bölüştürülmesi ve yeni vergi sisteminin denetimini kolaylaştırması konusunda Norman yönetiminin iktidarını güçlü kılmış, insanlar ve mülk hakkındaki olguların kapsamlı bir derlemesini içermiştir (Lyon, 1997: 39-40).

15. yüzyıla gelindiğinde, Avrupa’da İncil’deki Tanrı’nın dikkatli ve potansiyel olarak gazaplı gözü üzerine inşa edilen dini gözetim güçlü ve baskın bir biçimdi. Bu, sapkınları ve suç işleyenleri aramanın ve denetlemenin yanı sıra dini bilinç, ritüel ve evlilikle ilgili dini temelli kuralların daha rutin bir denetimini de içermekteydi. Ayrıca yetkililerin doğum, evlilik, vaftiz ve ölümlerin temel kayıtlarını tutmasını imkanı da vermiş bulunuyordu. Devlet ve dinin iç içe geçtiği göz önüne alındığında, siyasi ve dini gözetim ayırt edilemez olabilir. Sonraki birkaç yüzyıl boyunca, devlet kilisenin kayıt tutmasının bir kısmını devraldıça, bireyler yeni haklar kazandıça ve dini gözetim zayıflamaya başladıça, bunlar daha az birbirine bağlı hale geldi (Marx, 2016: 40).

Tarihsel açıdan kapatılmanın ve denetlemenin önemli örneklerinden biri gettolardır. Yahudilerin yaşadıkları ilk getto örnekleri, bu kesimin kendi tercihinden ziyade, bir devlet stratejisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Venedik şehrinde ortaya çıkıp İtalya’nın ve Avrupa’nın diğer şehirlerinde de yaygınlaşan gettolar, temelde İtalya, İngiltere, Almanya, Fransa, Avusturya gibi bölgelerde Yahudi nüfusu yerli nüfustan ayıştırmaya ve dolayısıyla belirli bölgelerde kapatmaya ve gözetlemeye yönelik bir politikanın sonucudur. 1492’de Batı Avrupa’daki Endülüs Devleti’nin yıkılmasından sonra, bu bölgedeki Yahudilerin önemli bir kısmı Osmanlı’ya ve Kuzey Afrika bölgesine göç ederken, diğerleri Avrupa’nın farklı bölgelerine dağılmışlardır. Bu dönemlerde Hristiyanlık ve Yahudilik arasındaki tarihsel çatışmanın bir yansıması olarak Avrupa’da Yahudi karşıtlığı ön planda olduğu için Yahudi göçmenleri yerli nüfustan ayıştırmak temelinde devlet politikaları ön plana çıkmaktadır. Bu yöndeki politika bazı Avrupa şehirlerinde sadece Yahudileri değil, dışarıdan gelen diğer yabancıları da yerli

nüfustan ayırıştırmak ve gözetim altında tutulan belirli bölgelere kapatmak için başvurulan bir politika olmuştur. Yerli nüfusu kültürel ve etnik açıdan melezleşmeden kurtarmaya da yönelik gerçekleştirilen bu politika doğrultusunda dışarıdan gelen yabancılar, belirli saatlerde kapıları kilitlenen bölgelere kapatılarak, gözetim altında tutulmuşlardır. Kapatıldıkları ve gözetim altında tutuldukları bu mekânlar, Yahudiler için zamanla etno- dinsel kimliklerini canlı tuttukları, dindaşlarıyla birlik ve dayanışma içerisine girdikleri kutsal mekânlara dönüştürülmüştür. 19. yüzyılın başlarından ve 20. yüzyılın ilk çeyreğine uzanan süreçte Almanya ve Doğu Avrupa'dan ABD'ye kitlesel nitelikte birtakım Yahudi göçleri gerçekleştiğinde, bu ülkede de Yahudi gettoları oluşmuştur. Toplumsal tecrit mekânlarına dönüşen gettoların diğer etnik unsurları kapsayan örnekleri de mevcuttur. ABD'de Afro-Amerikalıların belirli yaşam mekânlarına hapsedilmeleri ve bu çerçevede New York, Chicago, Detroit gibi bölgelerde ortaya çıkan gettolar buna örnek gösterilebilir. Gettolar, şehrin belirli bölgelerinde yoksulların ve etno-kültürel açıdan farklı unsurların yoğun oldukları yerler olmaları ve ana toplumdan ayırıştırmış bölgelere dönüşmeleri nedeniyle 'iç şehir' (inner city) olarak da nitelendirilmektedir. Ana toplumla kültürel temasın sınırlandırıldığı ve çeşitli kargaşaların yaşandığı bu ayırıştırmış bölgeler, merkezi ve yerel yönetimler tarafında fiili olarak ırkçılığa, işsizliğe ve ayrımcılığa maruz bırakılan bölgelere dönüştürülmeleri ve Siyahilerin dikey hareketlilik fırsatını engelleyip eşitsizliğe neden olmaları dolayısıyla eleştirilmektedir (Anık, 2022: 47-48).

Kentlerde toplumsal yaşamın geçtiği mekânların aynı zamanda denetim ve gözetleme mekânlarına dönüştürülme hadisesinin sadece Batılı toplumlara mahsus olmadığını da özellikle belirtmek gerekir. İslam şehir yapılanmalarında ve bunun bir uzantısı olarak Osmanlı şehir yaşamında buna dair örneklerin varlığından bahsetmek mümkündür. İslam şehirleri, İslami yaşam biçiminin teşvik edildiği ve bu noktada bireylerin kontrol ve gözetim altında tutulduğu şehirleri ifade etmektedir (Smith, 1983: 51). İslami şehirlerin bir uzantısı olarak, Osmanlı şehirleri ve bu şehirlerdeki mahallelerde de benzer türden bir toplumsal ayırışma, denetim ve gözetimden bahsetmek mümkündür. Müslim ve gayri-Müslim mahalleler şeklinde gerçekleşen bu ayırışma, bireylerin kişiliklerinin ve kimliklerinin biçimlendirildiği ve gündelik yaşamın çoğunun geçtiği her mahallenin kendi üyeleri üzerinde bir iç denetim ve dışarıdan gelen yabancılar karşı da dış denetim mekanizmalarının işlendiği süreçleri içermektedir (Mardin, 1991a: 72-73; 1991b: 40). Dinsel ve etnik gruplar temelinde bölgelere ve semtlere ayrılmış olan bu şehirlerdeki mahalleler, birbirini tanıyan bireylerin, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu görüldüğü ve dayanışmanın önemsendiği toplumsal yaşam alanları olmuştur (Ergenç, 1984: 69).

Ulus-devletlerin ortaya çıkması ve seküler yönetim biçimlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte, siyasi gözetim daha karmaşık bir hale gelmeye başlamıştır (Elnahla, 2019:176). Özellikle sanayi devrimiyle birlikte sosyo-kültürel, politik ve teknolojik alanda meydana gelen gelişmeler neticesinde devletler ya da iktidarlar yeni gözetim ve denetim mekanizmaları geliştirmeye başlamıştır.

Batı tarihinde kentlerdeki toplumsal ayırışma ve denetimin göstergelerinden biri de bireylerin 'normal olanlar' ve 'normal olmayanlar' temelinde damgalanmasıdır. Michel Foucault Deliliğin Tarihi kitabında 1500'lerin sonundan 1700'lerin sonlarına kadar olan klasik çağda, Batı toplumlarının akıl hastalığını kavramsallaştırma biçimiyle, deliliğin kendi özel tıbbi bilgisi ve tedavilerini gerektiren ayrı bir fenomen haline geldiğini belirtmektedir. Foucault, Orta Çağ'da cüzzamlı insanları toplumdan soyutlamak için kullanılan cüzzamlı evlerinin ortaya çıkışını anlatır. Bu izolasyon yöntemi Rönesans ve Klasik Çağ boyunca devam etti, ancak bunun yerine cüzzamlılardan ziyade deli olduğu düşünülenlere uygulanmaya başlandı. Toplum cüzzam hakkında endişelenmeyi bıraktığında, bunun yerine deliliği takıntı haline getirmeye başladı. On yedinci yüzyıla kadar ayrıcalıklı bir konuma sahip olan delilik "yavaş yavaş silahlarını kaybetmiş ve aynı zamanda yer değiştirmiş; akıl tarafından kuşatılmış, onun tarafından kabul edilmiş ve onun içine alınmıştır" (Foucault, 2020: 71).

Foucault (2020: 99), Batı tarihindeki önemli kırılma noktalarından biri olarak 1656'da yoksulları, özellikle de dilencileri barındırmak için Paris'teki Genel Hastane'nin kuruluşunu işaret etmektedir. Kuruluşundan birkaç yıl sonra bir tek Paris Genel Hastanesinde 6.000 kişi, yani (o dönemde) nüfusun yaklaşık yüzde 1'i civarındaki bir kesimi bu kuruma kapatılmıştır. Kapatma uygulaması yüz elli yıl içinde, yoksullardan işsizlere, hastalardan delilere türdeş olmayan unsurların usulsüz bir haritası haline gelmiştir. Foucault'ya göre (2020: 91), genel hastane tıbbi bir kurum olmaktan daha ziyade yarı adli bir yapı olup, daha önceden oluşmuş yetkilerin yanı sıra ve mahkemelerin dışında karar veren, yargılayan ve infaz eden bir cins yönetsel bütündür. Daha çok bir hapishaneye ya da en azından geleneksel yargıç ve mahkeme yargı sisteminin dışında işleyen bir "yarı adli yapıya" benzeyen Genel Hastane, XIII. Louis yönetimindeki Fransa'da yaratılan monarşik gücün bir ifadesiydi. Zira hapsedme, nihayetinde yürütme tarafından yönetilen bir "polis" meselesidir.

Foucault'ya göre kapat(ıl)ma, on yedinci yüzyıla özgü bir kurumsal icat olarak nitelendirilebilir. Kapat(ıl)manın daha en başından ulaştığı genişlik, Orta Çağ'da uygulanan hapsedmeyle hiçbir ortak yanının kalmamasına sebep olmuştur. Ekonomik bir önlem ve toplumsal bir ihtiyat olarak, icat değerine sahipti. Ama deliliğin tarihinde belirleyici bir ana işaret ediyordu: deliliğin, yoksulluğun, iş göremezliğin, grupla bütünleşememenin toplumsal ufkunda algılandığı an; deliliğin şehrin sorunları arasında yerini almaya başladığı an. Yoksulluğa yüklenen yeni anlamlar, çalışma zorunluluğuna verilen önem ve emekle ilişkilendirilen tüm etik değerler, nihayetinde delilik deneyimini belirlemiş ve rotasını değiştirmiştir (Foucault, 2020: 133).

Michel Foucault, Hapishanenin Doğuşu yapıtının başında, Damiens adlı mahkûmun 2 Mart 1757'deki infazının detaylı tasvirini verdikten sonra üç çeyrek yüzyıl gibi kısa bir süre sonra "Paris Genç Mahkumlar Evi" için kaleme alınan yönetmeliğin maddelerini verir. Foucault'nun bunları anlatmasının temel sebebi üç çeyrek yüzyıl gibi kısa bir sürede ceza hukukunda meydana gelen radikal değişime dikkat çekmektir. Yapılan değişiklikler içerisinde en önemlisi bir gösteri halinde gerçekleşen azap çektirmenin ortadan kalkmasıdır: Azap çektirilen, parçalanan, organları kopartılan, yüzüne veya omuzuna simgesel damga basılan, canlı veya ölü olarak teşhir edilen, seyirlik unsur haline getirilen beden kısa bir zaman zarfında ortadan yok olmuş ve böylece beden, ceza ile yıldırmanın ana hedefi olmaktan çıkmıştır (Foucault, 2019: 39).

Egemenliği elinde bulunduran hükümdarın güç oyununda bir gösteriye dönüşen seyirlik infazda, darağacından yayılan karmaşık bir dehşet hem celladı hem de mahkûmu kuşatıyordu. Bu güç oyunu, kurbana yöneltilen utancı acımaya ya da şana çevirebildiği gibi, çoğu zaman celladın yasal olarak uyguladığı şiddeti celladın aleyhine çevirip, onu yüz karası haline getirmekteydi. İktidarı olumsuzlayan, mahkûmun lehine işleyebilen bu sürecin ortadan kaldırılması gerekecektir. Onun yerine rezalet ve şerefi farklı şekilde dağıtacak, suçluyu kesin olarak olumsuz ve tek taraflı damgalayan mahkumiyetin kendisi sahneye çıkacaktır. Seyirlik infaz, duruşmaya ve cezaya kaydırılmış, infazın kendisi, adaletin mahkûma dayatmaya utandığı ek bir utanç gibi sakınılacak, her zaman gizlilik mührü altında başkalarına emanet etme eğilimine gidilecektir. Cezalandırılmak çirkin, cezalandırmak şerefli haline gelecektir. Cezalandırmada meydana gelen bu radikal değişim azap ve seyirlik unsurun silinmesini gerekli kılacaktır; azap çektiren celladın yerine gözetmenler, hekimler, papazlar, psikiyatrlar, eğitmenler, gösterişli azap çektirmenin yerine ise bedenın tutuklanması ikame edilecektir (Foucault, 2019: 41- 44).

Foucault, panoptikonun açıklamasını yapmadan önce on yedinci yüzyılda vebaya karşı alınacak önlemlerin bir tasvirini yapar: mekânın bölünmesi ve evlerin kapatılması, sürekli denetim ve kayıt (Foucault, 2019: 289-292). Karantina ve arınma süreçleri işler. Veba önlemleri disiplinli bir toplumu hedefler. Veba, disiplin fikrinin yaratıldığı bir görüntü olarak karşımıza çıkmaktadır. Anormal olanları ölçmek ve denetlemek için bir dizi teknik ve kurumun varlığı, veba korkusunun yarattığı disiplin

mekanizmalarını devreye sokar. Anormal bireyleri kontrol etmeye yönelik tüm modern mekanizmalar bunlardan kaynaklanmaktadır.

Veba döneminde disipline dayalı yapılan düzenlemenin mimari biçiminin panoptikon olduğunu söyleyen Foucault, panoptikonun temel ilkesini şu şekilde özetler: Çevrede halka şeklinde bir bina bulunmaktadır ve bu binanın merkezinde de bir kule vardır. Bu kule, halkanın iç tarafına açılan geniş pencerelerle delinmiştir; halka şeklindeki bina, her biri binanın tüm genişliği boyunca uzanan hücrelere bölünmüştür. Merkezi kulenin pencerelerine karşılık gelen, biri içeride olmak üzere iki penceresi vardır; diğeri ise, ışığın hücrenin bir ucundan diğer ucuna geçmesine izin verir. O halde yapılması gereken tek şey merkezde bulunan kuleye bir gözetmen yerleştirmek ve her hücreye bir deliyi, bir hastayı, bir mahkûmu, bir işçiyi veya bir öğrenciyi kapatmaktır. Arkadan gelen aydınlatmanın etkisiyle, tam olarak ışığa karşı duran kuleden, çevre hücrelerdeki küçük silüetler olduğu gibi gözlemlenebilir. Her oyuncunun yalnız olduğu, mükemmel bir şekilde yalıtıldığı ve sürekli görünür olduğu kafesler, çok küçük tiyatrolara benzemektedir. Panoptik mekanizma, sürekli görmeyi ve anında tanımayı mümkün kılan mekânsal bütünlükler düzenler. Kısacası zindan ilkesini tersine çeviren panoptikon, daha doğrusu kapatmak, ışıktan yoksun bırakmak ve gizlemek olan üç işlevinden yalnızca ilkini muhafaza eder ve diğer ikisini ortadan kaldırır. Sonuçta mutlak şekilde aydınlatılan alanı izleyen bir gözetmenin bakışı, gizleyici olan karanlıktan daha iyi yakalar. Burada görünürlük bir tuzağa dönüştürülmektedir (Foucault, 2019: 295-296). İşkence gören suçlunun bedeninin hükümdarın ayinsel olarak tezahür eden gücüne maruz bırakıldığı darağacı, cezanın uygulanışının toplumsal bünyeye mütemadiyen verildiği ceza tiyatrosu yerini devlet aygıtının gövdesine entegre edilmiş büyük, kapalı, karmaşık ve hiyerarşik bir mimariye bıraktı. Bu mimari yapıyla, tamamen farklı bir maddeden olma halini, oldukça farklı bir iktidar fiziğini, insanların bedenlerini kuşatmanın bambaşka bir biçimini ortaya çıkardı (Foucault, 2019: 182).

Hapishanenin rolü kişinin ve bedeninin rehin alınmasıydı. Hapishane ile insan kendini başkalarına karşı güvenceye almaktadır, cezalandırmamaktadır (Foucault, 2019: 186). Hedef mahkûmun bedeninden onun ruhuna yönelmiştir. Üzerinde oldukça sıkı çalışılması gerek mahkûmun ruhudur artık. Yönetsel bir aygıt olan hapishane, aynı zamanda zihinleri dönüştürecek bir makine olacaktır (Foucault, 2019: 196).

Disiplinsel iktidarın başlıca işlevi, ayırmak ve çekip almaktan ziyade 'terbiye etmek'tir. Daha doğrusu disiplinsel iktidar, daha fazla miktarda şey sızdırmak veya çekip almak için terbiye etme görevine sahip olan bir iktidardır. Disiplin birey 'imal etmektedir'; bu, bireyleri hem nesnelere hem de uygulama araçları olarak gören bir iktidarın özgül tekniğidir. (Foucault, 2019: 255). Panoptikon'un büyük etkisi, tutuklularda iktidarın otomatik işleyişini sağlayan bilinçli ve sürekli bir görülebilirlik halini yaratmasından ileri gelmektedir. Gözetlemek, eylem itibarıyla kesintili olsa bile doğurduğu sonuçlar açısından sürekliliğe sahiptir. Panoptikon görmek-görülme çiftini ayırmaya yarayan bir makinedir: Merkezi kulede görülmeden her şey görülmektedir (Foucault, 2019: 297).

3. Endüstri Toplumundan Enformasyon Toplumuna Geçişte Yeni Gözetim Teknolojileri

Ortaya çıkışından bu yana insanlık tarihi sayısız değişime şahitlik etmiştir. A. Toffler, insanlığın şimdiye kadar, her biri daha önceki kültürleri veya medeniyetleri büyük ölçüde yok eden ve onların yerine daha önce gelenlerin tasavvur bile edemediği yaşam biçimlerini koyan iki büyük değişim dalgasına maruz kaldığını ileri sürmektedir. Ona göre 'birinci değişim dalgası' kendi kendini gerçekleştirmesi binlerce yıl alan tarım devrimidir. İkinci dalga ise, gerçekleşmesi ilk dalgadan çok daha kısa süren, endüstriyel uygarlığın yükselişiyle gerçekleşmiştir (Toffler, 2008: 16). İki yüzyıl öncesine kadar tarihin bütününde egemen olan toplum türlerini ortadan kaldıracak olan sanayileşmeyle birlikte kır ve tarım temelli toplum yapılarının yerine buhar ya da elektrik gibi cansız güç kaynaklarının kullanımına dayanan makineleşmiş üretime dayalı kentli toplum yapıları geçmiştir (Giddens, 2012: 73). Bir diğer ifadeyle sanayi toplumları geleneksel tarım toplumlarından, makineleşmenin ön planda olduğu toplumlara geçişi ifade

etmektedir (Avcı, 2019: 55). Köktürk'e göre (2021: 20), toplumsal ve ekonomik yapıda meydana gelen radikal değişimler teknik temellidir. Sanayi devrimiyle birlikte yalnızca siyasal yapı, üretim ilişkileri ve demografik yapı değişmemiş aynı zamanda insanın dünyayla kurduğu ilişkide de kökten bir değişiklik meydana gelmiştir.

Yirminci yüzyılın ortalarından sonra yaşanmaya başlanan ve aile yapılarını parçalayan, ekonomileri sarsan, siyasi sistemleri felç eden, değerleri erozyona uğratan 'üçüncü dalga'nın herkesi etkilediğini söyleyen Toffler, aynı zamanda günümüzde nesli tükenmekte olan seçkinlerin tüm eski güç ilişkilerine, ayrıcalıklarına ve imtiyazlarına da meydan okuduğunu ve yarının merkezi güç mücadelelerinin karşı karşıya geleceği zemini sağladığını ifade etmektedir. Ortaya çıkan bu uygarlık, eski geleneksel endüstriyel uygarlıkla büyük oranda çelişkili bir durum arz etmektedir. Üçüncü dalga, çeşitlendirilmiş, yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı, çoğu fabrika montaj hattını geçersiz kılan üretim yöntemleri, "elektronik ev" olarak adlandırılabilir yeni kurumlarda geleceğin kökten değişen okulları ve şirketleriyle yeni bir yaşam biçimini de beraberinde getirmiştir (Toffler, 2008: 17).

Toffler'in 'üçüncü dalga' olarak tanımladığı ve sanayi toplumlarından belirgin bir biçimde ayrılan bu dönemle ilgili olarak üzerinde düşünürlerin mutabık kaldığı ortak bir kavram ya da tanım yoktur. Fakat bu konu hakkında enformasyonun artan önemine dair yapılan vurguların, hepsini en azından bu konuda müşterek bir zeminde buluşturduğunu söylemek mümkündür. Manuel Castells, yirminci yüzyılın sonlarında enformasyon teknolojilerinde meydana gelen devrim niteliğindeki değişimlerin, ivme kazanan bir hızla toplumun maddi temelini yeniden şekillendirmeye başladığını ifade etmektedir (Castells, 2008: 1). Tarım toplumlarındaki stratejik öneme sahip olan toprak ve emek, sanayi toplumlarında yerini sermayeye, daha sonraları meydana gelen teknolojik gelişmelerle birlikte sermaye de yerini enformasyon ve bilgiye bırakmıştır (Dolgun, 2015: 128). Enformasyon ve iletişim teknolojileri alanındaki hızlı ve köklü değişimlerin, toplumsal boyutlara yansımaları da aynı oranda etkili olmuştur. Hem mevcut sosyal yapıyı dönüştürmeye başlamıştır, hem de ilerlemeci ve evrenselci düşüncenin iddialarının artık gerçekleşebileceği inancına dair beklentileri artırmıştır. Enformasyon ve iletişim teknolojileri mekânın sıkışmasına ve en ücra köşelerine kadar aynı kaynaktan gönderilen mesajların alınabilmesine zemin hazırlamıştır (Atasoy, 2007: 167).

Enformasyonun öneminin lehine gelişen bu süreçte enformasyon, küresel politik ekonominin bürokratik yönetimi için de temel bir kaynak haline geldi. Hem enformasyon iş gücündeki hem de enformasyon teknolojilerinin gelişimindeki gerçek büyüme kaynağının, herhangi bir dönüşmüş tüketici talebinde değil, çok uluslu kurumsal girişimlerin sürekli genişleyen *gözetim gerekliliklerinde* bulunabileceğini vurgulayan Gandy'e göre, enformasyon toplumu şeklindeki bir tanımlama endüstriyel toplumların gerçekte ne ölçüde gözetim toplumlara haline geldiğini gizleyen yanlış bir adlandırma olacaktır (Gandy, 1989: 61). David Lyon da benzer bir görüşle, küresel köyü kapımızın önüne getiren enformasyon toplumunun diğer yüzünün gözetleme toplumu olduğunu ifade etmektedir (Lyon, 2006: 218).

Teknolojik gelişmeler, yeni gözetleme biçimlerinin ortaya çıkmasında son derece önemli değişimlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Özellikle bilgisayar temelli teknolojik atılımın, elektronik ortamda elde edilen bilgi yığınlarının rutin olarak işlenmesini ve analizini mümkün kılmasıyla, yeni gözetim tekniklerinin ortaya çıkması, geleneksel gözetim tekniklerinden radikal bir kopuşun gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır. Gözetim teknolojileri, insanları tek tek olarak izlemez, bunun yerine sökmeye ve yeniden birleştirme süreçleriyle çalışır. İnsanlar, önceden belirlenmiş sınıflandırma kriterlerine göre sabitlenen ve elde edilen bir dizi ayrı bilgi akışına bölünür. Daha sonra, kurumsal amaçlara hizmet etmesi amacıyla yeniden bir araya getirilmek ve daha uzun vadelerde tekrardan kullanılmak üzere merkezi konumlara taşınırlar. Kümülatif olarak, bu tür bilgiler 'veri ikiz'lerini, çeşitli bilgisayarlarda ve pratik uygulama bağlamlarında dolaşan sanal/bilgi profillerimizi oluşturur (Haggerty ve Ericson, 2006:4).

Yeni gözetim teknolojileri, çevre hakkında enformasyon ve istihbaratı algılamak, ölçmek, depolamak, işlemek ve değiş tokuş etme özelliklerine sahip cihazları içeren entegre bir donanım ve yazılım sistemidir. Çoğunlukla yeni teknolojiler, gözetleme yoluyla bilgi takibini eski yöntemlere göre daha kapsamlı, daha verimli ve daha az rahatsız edici hale getirmektedir. Çünkü gelişmiş elektronik aygıtlar, başlangıçta gözetleme için tasarlanmamış yeniliklerin gözetleme kaynakları havuzuna entegre edilmesine izin vermektedir (Gandy, 1989: 62). Bu yeni gözetleme tekniklerinin çeşitli boyutlarına vurgu yapan Marx, bu boyutlar arasında herhangi bir hiyerarşik üstünlüğün söz konusu olmadığını ifade eder. Fakat yine de yeni gözetleme çerçevesinde en belirgin toplumsal karşılığa sahip olanlar arasında duyuların genişletilmesi, görünürlüğün azalması ya da tamamen ortadan kalkması, rızanın olmaması, uzak ve daha az maliyet yer almaktadır. Bütün bunlar gözetim kaynaklı bu değişim ve dönüşümler nedeniyle daha farklı türden bir toplumsal yapıya kaynaklık etmektedir. Çeşitli teknolojik aygıtlar vasıtasıyla duyuların genişletilerek (karanlıkta, bedenlerin içini, duvarların ötesini ve çok uzak mesafeleri görme yeteneği vb.) kişisel ve toplumsal sınırlar hakkındaki temel varsayımlara meydan okurlar. Düşük görünürlük ve çoğu çağdaş gözetimin gönülsüz ve uzaktan erişime imkân sağlayan doğası, daha fazla gizlilik ve azaltılmış sorumluluk, daha az onay ihtiyacı ve daha az karşılıklılık olasılığı anlamına gelmektedir. Daha düşük maliyetler de ağı genişletmek için bir cazibe yaratır ve gözetleme ağını inceltir (Marx, 2002: 16). Geleneksel gözetim ve yeni gözetimin boyutları arasında meydana gelen dönüşümleri görmek açısından Marx'ın yaptığı tasnif önem arz etmektedir.

Tablo 1: Gözetimin Boyutları (Marx, 2016: 50-51).

Boyut	A. Geleneksel Gözetim	B. Yeni Gözetim
<i>Duyular</i>	çıplak duyular	duyuları genişletir, yeni algılama türleri
<i>Görünürlük (şöz konusu verinin toplanması sürecinde bu veriyi kimin, nerede, ne zaman ve kim için topladığı)</i>	görünür	daha az görünür ya da görünmez
<i>Rıza</i>	düşük oranda istem dışılık	yüksek oranda istem dışılık
<i>Maliyet</i>	her bir veri birimi pahalı	her bir veri birimi ucuz
<i>Veri toplayıcıların ya da analizcilerin konumu</i>	ekran üzerinde	uzak/mesafeli
<i>Veri toplama kararlılığı</i>	hareketsiz (tek konum)	hareketsiz, gezinir
<i>Değerler sistemi</i>	daha katı (daha zorlayıcı)	daha yumuşak (daha az zorlayıcı)
<i>Birleştirme</i>	ayrı bir faaliyet olarak veri toplama	rutin faaliyete ilştirilmiş veri toplama
<i>Veri toplayıcı</i>	insan, hayvan	makine (tamamen ya da kısmen otomatik)
<i>İşlem</i>	manuel	otomatik
<i>Veri toplama ve buna dayalı eylem arasındaki gecikme süresi</i>	evet	hayır, hemen olabilir

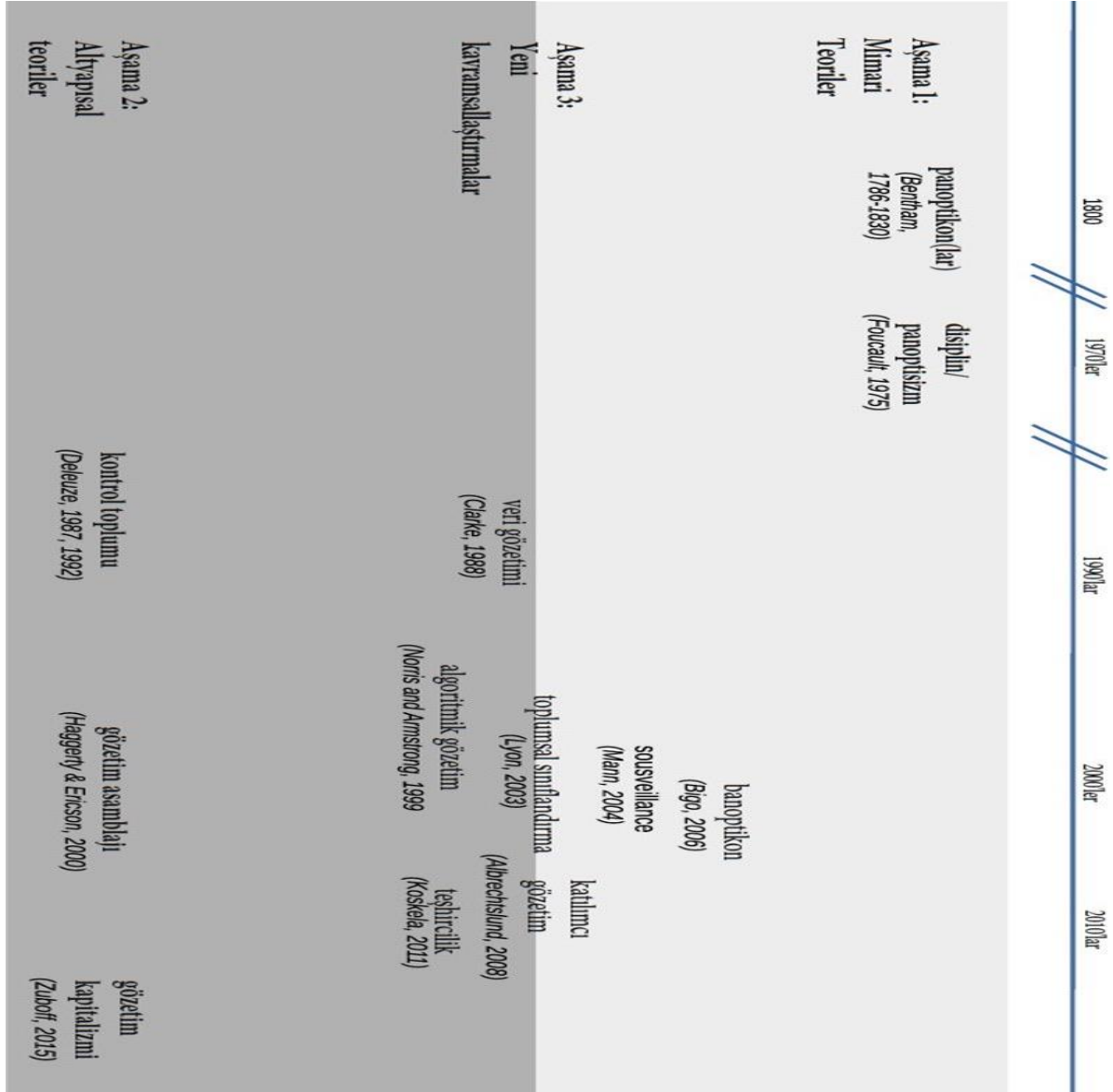
Panoptikon'dan Gönüllü Gözetime: Bakış, İktidar ve Denetimin Tarihsel Dönüşümü

<i>Kişiye ya da nesneye iliştilir</i>	hayır	olabilir
<i>Verilerin bulunduğu yer</i>	veri toplayıcıyla, yerel kalır	üçüncü şahıslarla, sıklıkla aktarılır (yer değiştirir)
<i>Zamanlama</i>	tek nokta veya aralıklı	sürekli (her yerde mevcut)
<i>Zaman periyodu</i>	şimdi	geçmiş, şimdi, gelecek
<i>Veri kullanılabilirliği</i>	sık görülen zaman gecikmeleri	gerçek zamanlı kullanılabilirlik
<i>Teknolojinin kullanılabilirliği</i>	seçkinler için orantısız bir şekilde mevcut	daha demokratik, bazı biçimler yaygın olarak mevcut
<i>Veri toplamanın odağı</i>	birey	birey, ilgi kategorileri, nesnelere
<i>Kapsamlılık</i>	tekil ölçüm	çoklu ölçümler
<i>Bağlam</i>	bağlamsal	bağlamsız
<i>Derinlik</i>	az yoğunlukta	daha yoğun
<i>Genişlik</i>	az kapsamlı	daha kapsamlı
<i>Benliğin gözetim bilgisine oranı</i>	daha yüksek (gözetleyen ne biliyorsa, özne de muhtemelen bilir)	daha düşük (gözetmen, öznenin bilmediği şeyleri bilir)
<i>Gözetim nesnesinin tanımlanabilirliği</i>	bilinen kişilere vurgu yapılır	anonim bireylere, kitlelere de vurgu
<i>Vurgu</i>	bireyler	bireyler, ağlar, sistemler
<i>Veri görünümü</i>	doğrudan temsil	gerçekçi, soyutlanmış, dolaylı ve simüle edilmiş
<i>Biçim</i>	tekil medya (rivayet veya sayısal)	çoklu medya (video ve/veya ses dahil)
<i>Verileri kim toplar</i>	uzmanlar	uzmanlar, rol dağılımı, kendini izleme
<i>Toplandığı yer</i>	kapalı, sınırlı mekân	sınırlı ya da açık
<i>Veri analizinin kolaylığı</i>	organize etme, depolama, erişim ve analiz daha zor	organize etme, depolama, erişim ve analiz daha kolay
<i>Veri birleştirmenin kapsamı</i>	birleştirilemeyen, ayrık veriler	Dijitalleştirildiği için birleştirilmesi kolay
<i>Veri iletişimi kolaylığı</i>	göndermek, almak daha zor	göndermek, almak daha kolay
<i>Dokümantasyon, kayıt tutma, arama</i>	Ek adımlar gerektirir, daha az rutin	Sürecin doğasında olan veya rutin olarak yapılan
<i>Kararların temeli</i>	şahsına münhasır birey	istatistiksel ortalamalar ve bütün kategoriler ile ilişkili olarak birey

Marx'ın yukarıdaki tabloda yaptığı ayrımlardan da anlaşılacağı üzere geleneksel ve yeni gözetimin sahip oldukları boyutlar açısından önemli farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bunlar içerisinde gözetime yönelik rızanın yapısındaki değişim önemli bir konuma denk gelmektedir. Yeni gözetimin CCTV, statik ya da dinamik güvenlik kameraları, kredi kartları, filtre baloncukları ve veri madenciliği gibi çeşitli tekniklerle elde ettiği enformasyon, Marx'ın da ifade ettiği gibi çoğunlukla gözetimin nesnesi konumundakilerin rızası alınmadan elde edilmektedir. Fakat günümüzde toplumun büyük çoğunluğunun kullanmakta olduğu sosyal medya platformlarından elde edilen veriler önemli ölçüde bireylerin kendi rızaları dahilinde paylaşmış oldukları, hayatlarının mahrem anlarını kapsayan içeriklerden oluşmaktadır. Bu anlamda bakıldığında yeni gözetimin rızaya dayalı tarafının da küçümsenemeyecek bir boyutta olduğu gerçeğini gözden kaçırmamak gerekir.

Gözetim teorileri, kapsadığı boyutların fazlalığından dolayı sürekli genişleyen bir literatüre ve kavramsal zenginliğe sahip olmasının yanında konunun anlaşılması bağlamında birtakım güçlükleri beraberinde getirmektedir. Temel gözetim teorileri ve kavramlarına ilişkin kısa ve öz bir genel bakışın eksikliğine dikkat çeken Galic, Timan ve Koops (2017), gözetim teorilerini, mimari teoriler, yeni kavramsallaştırmalar ve altyapısal teoriler olmak üzere üç ana aşamada kronolojik sıralamalarına göre tasnif etmektedir:

Şekil 1: Gözetim teorilerinin üç aşaması (Galic vd. 2017: s.34)

Galic vd. (2017), yaptıkları tasnifte ‘mimari teoriler’ (architectural theories), Bentham'ın bir hapisanenin ve başka benzer maksatlı yapıların mimari tasarımıyla bağlantılı liberal projesin ve Foucault'nun müteakip disiplin analizi ve kurumlar ve toplum hakkında analizde bulunmak için başvurduğu bir metafor olarak panoptikon içermektedir. Bu teori bugün hala yankılanan kavramsal bir çerçeve biçiminde gözetim teorisinin temellerini atmıştır. İkinci aşamada yer alan ‘panoptikon sonrası gözetleme teorileri’ ya da ‘altyapısal teoriler’ (infrastructural theories), gözetimi yakalamak için alternatif teorik çerçeveler geliştirmek üzere panoptikondan uzaklaşan teorileri ifade eder. Bu kategoride, Deleuze ve Guattari'nin (1992) bürokrasiye bağlı kontrol toplumları ve bilgisayar temelli, ağa bağlı bir toplumun doğuşuna yönelik analizlerinin yanı sıra Haggerty ve Ericson'un (2000) gözetim assemblajları ve Zuboff'un (2021) gözetim kapitalizmi gibi farklı kavramsallaştırmalarla ilgili değerlendirmeleri yer almaktadır. Üçüncü aşamada yer alan ‘gözetlemenin çağdaş kavramsallaştırmaları’ (new conceptualisations), yeni veya alternatif kapsamlı teorik çerçeveler geliştirmekten ziyade, çağdaş gözetim teorilerinin çoğunun daha önce geliştirilen ana kavramsal çerçevelere yapılan iyileştirmeler ve eklemelerle karakterize edilmektedir. Gözetim teorileri, yeni panoptikon türleri ve dijital gözetlemenin yanı sıra, daha kullanıcı merkezli katılım ve direniş perspektiflerine kadar farklı pek çok boyutu içermektedir.

3.1. Big Brother ya da Gündelik Hayatın Gözetimi

Gözetim toplumu alanında yapılan çalışmalarda, gözetimin olumsuz taraflarını vurgulamak için George Orwell'ın Bin Dokuz Yüz Seksen Dört (2014) adlı eserinde gözetimle özdeşleştirilen 'Big Brother' konseptine sıklıkla başvurulur. Orwell'ın, ikinci dünya savaşının sona ermesinden sonra uluslararası alanda ABD'nin güçlü bir aktör olarak ortaya çıkmasıyla başlayan soğuk savaşın başlarında yazdığı ve geleceğin totaliter devletlerinin tasvir edildiği Bin Dokuz Yüz Seksen Dört adlı distopik romanı, özgürlüğün olmadığı, gözetleme ve denetlemenin maksimum düzeyde olduğu, sürekli savaşan üç totaliter devletten biri olan Okyanusya'da geçmektedir. Okyanusya, lideri Büyük Birader'e düşünmeden itaat etmesi için halkın beynini yıkayan, her şeyi kontrol eden Parti tarafından yönetilmektedir. Big Brother'ın kendisi de aynı zamanda tele ekranlar vasıtasıyla her yerde ve her zaman hazır ve nazırdır. Big Brother, kontrolü elinde tutmak için kitle iletişim araçlarını azami düzeyde kullanmaktadır.

İngiliz bir yazar olarak Orwell'ın yazdığı bu eser, Sovyet Sosyalizminin insanlara vadettiği özgürlüğün aksine, günlük hayatın tamamına nüfuz eden, bireylerin yaşamlarını denetim ve gözetim altında tutan totaliter bir sistemin eleştirisinin sembolü haline gelmiştir. Soğuk savaşın bitmesi ve Sovyetlerin bir tehdit olmaktan çıkmasından sonra ise Big Brother yüksek teknoloji gözetiminin faydaları için olumlayıcı bir imaj giydirilerek sunulmaya başlanmıştır. 1997'de yayınlanmaya başlanan ve günümüze kadar devam eden bir reality show olan ve Orwell'ın totaliter roman kahramanı ile aynı ismi taşıyan Big Brother isimli program, tehdit edici olmayan, eğlenceli bir popüler kültür ikonu olarak halkın kabulüne sunulmuştur. Orwell'ın Big Brother'ının aksine bu tür programlar kısıtlama ve denetimle değil, liberalizmin ekonomi politikasına uygun olarak sınırsız özgürlük ve hazla denetim altına almaktadır.

'Big Brother' adlı uluslararası düzeyde bir izleyici kitlesine sahip bu programı da içeren benzer girişimlerin, onun rehabilitasyonunda önemli bir rol oynadığını ifade eden Andrejevic'e göre, Big Brother'ın geçirmiş olduğu bu rehabilitasyon süreci karmaşık, etkileşimli iletişim teknolojileri aracılığıyla toplanan bilgilerin ekonomik değerine giderek daha fazla bağımlı hale gelen gelişen çevrimiçi ekonominin önemli bir bileşenidir (2002: 252). Popüler kültürdeki bu tür yaklaşımların, inceltmiş gözetim tekniklerinin kanıksanması ve yayılmasında etkisi büyüktür. Eğlence kültürünün bir parçası haline getirilmiş gözetlemenin temsilleriyle muhatap olan bir kitlenin buna dair eleştirel bir bilinç geliştirmesi zordur. Bu tür bir bilinç eksikliği, 'saklayacak bir şeyiniz yoksa gözetlenmekten neden korkuyorsunuz ki?' düşüncesinin yaygınlaşmasına ve böylece gözetimin normalleşmesi ve meşrulaştırılmasına uygun bir zemin hazırlamaktadır.

Gözetimin kendine ait adetleri, alışkanlıkları, dünyaya bakma ve yorumlama biçimleriyle yeni ve yaygın bir kültürel form haline geldiğini söyleyen Lyon'a göre (2018), günlük hayatın gözetimi hızlı bir şekilde yayılmaktadır. Lyon buna gözetim kültürü adını vermektedir. Burada gözetim kültürüyle anlatılmak istenen, gözetimin nasıl hayal edildiği ve deneyimlendiği, sokakta yürüme, araba kullanma, mesaj kontrol etme, mağazalardan alışveriş yapma veya müzik dinleme gibi sıradan faaliyetlerin gözetimden nasıl etkilendiği ve gözetimi nasıl etkilediğine, gözetime aşına olan ve hatta buna alışmış olanlar tarafından gözetimin nasıl başlatıldığı ve nasıl devreye sokulduğuna dair vurgu ön plana çıkmaktadır.

Günümüz sosyolojik tartışmaları bağlamında gözetim toplumlarının ortaya çıkması batılı toplumlara dayansa da gelinen nokta itibarıyla gözetim tüm toplumların gündelik hayatında deneyimlediği küresel bir özelliğe sahiptir. Gözetimin küresel bir özelliğe sahip olmasının temelindeki bir diğer neden gözetleme araçlarının güvenlik amacıyla kullanıldığı iddiasıdır. 11 Eylül 2001'de ikiz kulelere yapılan saldırılardan sonra, terörist veya diğer suç örgütlerinden ve onları destekleyen hükümetlerden kaynaklandığı düşünülen kitle imha tehditlerinin gelişimine atfedilen küresel bir "güven(siz)lik" fikrini yayarak kendilerini haklı çıkarmaya çalışan ABD ve yakın müttefiklerinin güvenliği küreselleştirmenin gerekliliğine dair ortaya koydukları söylemler eşi görülmemiş bir yoğunluk ve boyut kazanmıştır (Bigo, 2010). ABD'nin 11 Eylül sonrası politikasında güvenliğe had safhada yaptığı vurgular yalnızca iç ve

dış politika üzerinde etkili olmakla kalmamış, gözetimin küreselleşmesine de önemli katkıları olmuştur. Güvenlik kameraları üzerinden yapılan video gözetimi, çipli kimlik kartları ve pasaportlar, parmak izleri, gizli mikrofonlar, yüz tanıma sistemleri, uydular, insansız araçlar gibi günlük hayatta kullanılan müdahaleci gözetleme tekniklerin meşrulaştırmak için sıklıkla güvenlik retorikine başvurulmuştur.

3.2. Kişisel Verilerin Gözetim Aracına Dönüşmesi

Yeni gözetim genel itibariyle gözetimin teknolojik, elektronik ve veri tabanlarına dayalı boyutlarıyla ilgilidir (Poster, 2007; Haggerty ve Ericson, 2000; 2006). Başlangıçta yüksek hızlı hesaplama kabiliyetleri için geliştirilen bilgisayarlar, daha sonra çok çeşitli ilgili teknolojilerin de ortaya çıkmasının yolunu açtılar ve telekomünikasyonla ayrılmaz bir bütün haline geldiler. Bilginin sayısallaşmasıyla beraber de bilgisayar ve internet ortamı verilerin hem üretildiği hem de depolandığı önemli bir alan haline geldi. Enformasyona dayalı ve veri tabanlı ekonomilerin kurulduğu her yerde gözetleme uygulamaları hızla artan bir oranda büyümektedir. Verilerin takip edilmesi, sınıflandırılması, işlenmesi ve sonraki süreçler dikkate alındığında, enformasyon toplumu olarak adlandırılan bütün toplumlar doğaları gereği aynı zamanda gözetleme toplumdur (Lyon, 2006: 18).

Dijital olarak üretilen veya dijital yollarla depolanan veriler, bilgi işlemin ilk yıllarından beri var olmuştur. Big data terimi, kullanıcıların dijital medya teknolojileriyle yaptıkları işlemlerin ve içerik üretiminin yanı sıra dijital ortam teknolojileri aracılığıyla üretilen dijital veri miktarlarının devasa boyutlardaki genişlemesini tanımlamak için kullanılır. Tablet, akıllı telefon gibi mobil cihazlar ve bilgisayarlar aracılığıyla kullanıcıların kimi aradığı, hangi web sitelerinde ve platformlarda gezindikleri, kullandıkları arama terimleri hakkındaki veriler, ayrıca kullanıcılarının konumunu ve vücut hareketlerini ayrıntılarıyla kayıt altına alma gibi durumlar, verilere dayalı gözetimin gündelik hayat içerisinde yaygınlaşan örnekleridir. Bu veriler, sürekli artan hacimleri, sabit üretim durumları, üretildikleri sitelerin çeşitliliği, veri kümeleri içinde yeni ve daha ayrıntılı veri kümeleri oluşturmak için birbirleriyle bağlantı kuran arama yapma ve karşılaştırma kapasiteleri ve potansiyelleri nedeniyle diğer veri türlerinden 'daha büyük' olarak kabul edilir (Lupton, 2015: 94). Veriler artık kullanıcıları fiziksel olarak dağılmış olsa bile kolayca ve ekonomik bir şekilde yakalanabilir, saklanabilir, işlenebilir ve erişilebilir hale getirmiştir.

Toplanan verilerin depolanmasına, karşılaştırılmasına, aranmasına, işlenmesine, pazarlanmasına ve dağıtılmasına olanak tanıyan bilgisayarın yaygın olarak kullanımından kaynaklı olarak veri gözetimi, günümüzde temel gözetim araçlarından biri haline gelmektedir. Veri gözetimi konusunda ilk çalışmalardan birini yapmış olan Clarke (1988), veri gözetimi kavramını bilgi teknolojisinin uygulanması yoluyla insanların eylemlerinin veya iletişimlerinin sistematik olarak izlenmesi olarak tanımlamaktadır. Veri gözetimi, geleneksel gözetimin daha ötesinde, teknolojik gelişmeler temelli gözetime atıfta bulunmaktadır.

Veri gözetimi, insanlık tarihindeki benzeri görülmemiş büyüklükteki şirketlerin de gözetim pratiklerine dahil olmasıyla tüketim alışkanlıklarına dair profiller oluşturmada sıklıkla kullanılmaktadır. Zuboff gözetleme kapitalizmi dediği bu durumu, tek taraflı olarak insan deneyiminin davranışsal verilere dönüştürülmesi için ücretsiz bir hammadde kaynağına dönüşmesi olarak açıklamaktadır. Kullanıcılardan, yapay zekâ aracılığıyla elde edilen davranış verileri; politik, güvenlik, ekonomik ya da daha farklı amaçlar ve çıkarlar için kullanılabilir. Zuboff, Gözetleme kapitalizminin bireyleri deneyiminden soyutlayarak davranış verilerine indirgediği bu süreci rendition (icra) olarak adlandırmaktadır. Rendition (icra) ismi, insan deneyimi ile davranışsal veriler arasındaki boşlukta olanları mükemmel bir şekilde yakalamak gibi iki taraflı bir denklemi tanımlayan çifte anlamlara sahip ilginç bir kelime olan render (işlemek/teslim olmak) fiilinden türemiştir. Denklem bir tarafında fiil, başlangıçta verilen bir şeyden yeni bir şeyin oluşturulduğu bir süreci tanımlar. Yağ dokularını işleyip yağ üretmek (ekstraksiyon) veya orijinali Latince olan bir metinden İngilizce bir metin oluşturmak

(çevirme) gibi bir şeyi başka bir şeye dönüştürmenin sıradan eylemini ifade eder. Bu anlamlar, dijital teknolojinin söz dağarcığına da girmiştir. Örneğin, bir “işleme motoru”, bir HTML sayfasının kodlanmış içeriğini görüntüleme ve yazdırma için dönüştürür (2021:290).

Haziran 2013'te Ulusal Güvenlik Ajansı (NSA)'nın yapmış olduğu sistematik gözetim hakkında Snowden'ın ifşaatları, internet şirketlerinin muğlak suç ortaklığı ve ardından gelen uluslararası tartışmalar, big data'nın gözetim ile destekleyici bir ilişkisi olduğunu açık bir şekilde gösteriyor. ‘Toplu veri’ ve ‘dragnet (özellikle suçlular veya suç faaliyetlerinde, biri veya bir şey için yapılan sistematik bir arama)’ ve ‘kitlesel gözetim’ gibi terimler, ‘büyük data’ olarak adlandırılan süreçlerin genişlemiş ve yoğunlaştırılmış gözetim üretiminin iş başında olduğunu ima etmekten daha fazlasıdır. Big data olarak adlandırılan uygulamaların hızlı ve yaygın bir şekilde benimsenmesi, bireylerin hem kamu hem de özel sektör kuruluşlarının dinamikleri, vatandaş-devlet ilişkisi ve genel olarak toplum için önemli değişikliklere işaret etmektedir (Lyon, 2014a).

4. Büyük Kapat(ıl)manın Dönüşümü: Gönüllü Gözetim

Yeni medya teknolojilerinin ortaya çıkmaya başlamasıyla birlikte ortaya çıkan en önemli değişimlerden biri, iktidarı elinde bulunduranların tekelindeki gözetimin gündelik hayatın bir parçası haline gelerek, bireylerin de gözetim pratiklerine katılımına imkân sağlamasıdır. TV ve radyo gibi geleneksel yayın medyasından sosyal medyaya geçiş, basitçe bir ikame süreci değildir. Yayın medyası, günümüz kültüründe hala önemli bir rol oynamaktadır ve bu nedenle sosyal medyanın yaygınlaşması, etkililiği tartışmalı olsa da geleneksel medya ortamına bir ek olarak düşünülmelidir (Albrechtslund, 2013: 312). Bu yeni medya ortamları yeni bir toplumsal uzamın da ortaya çıkmasını beraberinde getirmektedir. Bireylerin bilinçli olarak çevrimiçi flört profilleri ve bir benlik temsili oluşturabildikleri diğer çevrimiçi bağlamlar gibi, sosyal ağlar da izlenim yönetimi, kişisel sunum ve performans süreçlerini içermeleri açısından, gözetim, benliğin sunumu ve sanal mahremiyet gibi çalışma alanlarını da doğurması hasebiyle kayda değer bir ilgiyi hak etmektedir (Boyd ve Ellison, 2007: 219).

Çevrimiçi sosyal ağ ve ilgili internet hizmetleri ve uygulamaları bağlamındaki söylemlere bakıldığında, geleneksel ve oldukça olumsuz bir gözetleme anlayışı ortaya çıkmaktadır. Gözetim, hiyerarşik güç ilişkileri, didik didik etme, casusluk ve rızasız mahremiyet ihlali ile ilişkilendirilir ve bununla ilgili her şeyden mümkünse kaçınılması gerektiğine dair yaygın görüşler çoğunluktadır. Bu, Big Brother ve panoptikon gibi tanıdık çerçevelerle uyumludur ancak sorun şu ki bunlar çevrimiçi sosyal ağların gerçek uygulamasını yeterince tanımlamıyor gibi görünmektedir. Albrechtslund, geleneksel gözetim anlayışlarında bulunan hiyerarşik bir güç sistemini, izleyenin izleneni kontrol eden bakışı arasındaki dikey ilişkisini gösteren, gücü izleyenin ellerine verirken, izlenen az ya da çok pasif bir kontrol öznesine dönüştüren hiyerarşik kavramsallaştırmaların yerine, gözetiminin sosyal ve aktif yönlerine ‘katılımcı gözetim’ tabirini kullanmayı önermektedir (Albrechtslund, 2008).

4.1. İzlenen Toplumdan İzleyici Topluma

Gözetimin giderek gündelik hayata yayılmaya başlamasıyla beraber, Foucault'nun panoptikon açıklamasının, yeni medya teknolojilerinin ortaya çıkardığı yeni gözetim pratiklerini açıklamada yetersiz kaldığına dair eleştirilerin sayısında da artışlar meydana gelmiştir. Bu eleştiriler içerisinde kayda değer bir etki yaratan en önemli isimlerden birisi, ortaya koyduğu synoptikon kavramsallaştırmasıyla Thomas Mathiesen'dir.

Mathiesen'e göre (1997: ss. 218-219), azınlığın çoğunluğu gördüğü panoptik ilke, günümüzde toplumun çeşitli sistemlerinin ve kurumlarının hala belirgin bir yönü olmaya devam etmektedir. Panoptikon hala canlıdır fakat sadece panoptikonun bildiğimiz özellikleri üzerinden günümüz toplumlarının gözetleme pratiklerini açıklamak önemli ölçüde yetersiz kalmaktadır. Sadece panoptikon değil, aynı zamanda sinoptikon da günümüz toplumlarını şekillendirmekte ve dönüştürmektedir. Kavram, ‘birlikte’ veya

'aynı anda' anlamına gelen Yunanca 'syn' ve yine görmekle ilgili olan 'opticon'dan oluşur. Synopticon, azınlığın çoğunluğu izlediği durumun tam tersini temsil etmektedir. Kelimenin iki yönlü anlamıyla bir izleyici toplumunda (viewer society) yaşamaktayız.

Modern öncesi çağlarda iktidar, halkın kendi zenginliği ve görkemini huşu, korku ve hayranlık içinde izlemesine izin vererek halk üzerinde etki yaratıyordu. Foucault'nun bahsettiği ve panoptikonda cisimleşen yeni modern güç, gölgelerde kalmayı, tebaası tarafından izlenmektense onları izlemeyi tercih etti. Mathiesen, Foucault'yu paralel modern sürece gereken ilgiyi göstermediği için eleştirmektedir. Panoptikonun tersine, tarihte daha önce hiç olmadığı kadar çoğunluğun azınlığı izlemesinden oluşan yeni bir gözetleme tekniği ortaya çıkmaktadır. Mathiesen bununla, panoptikon'un yanı sıra başka bir iktidar mekanizmasının yaratılmasına yol açan kitle iletişim araçlarının, daha çok da televizyonun yükselişini kastetmektedir. Panoptikon, uygulamada evrensel olduğunda ve ilkelerine bağlı yapılar, nüfusun büyük kısmını kapsadığında bile doğası gereği yerel bir kurum olarak kalmaktaydı. Panoptik kurumun hem şartı hem de etkileri, tebaasının hareketsizleştirilmesi idi. Gözetleme işi, kaçışı engellemek veya en azından otonom, tesadüfi ve düzensiz hareketleri önlemek için yapıldı. Synoptikon ise doğası gereği küreseldir. İzleme eylemi, izleyenleri yerelliklerinden koparmaktadır. En azından, bedensel olarak yerinde kalsalar bile onları ruhsal olarak mesafenin artık önemli olmadığı siber mekâna taşır. Artık izlenenden izleyene dönüşen synopticon'un hedeflerinin hareket etmesi veya yerinde kalması önem arz etmemektedir. Nerede olurlarsa olsunlar ve nereye giderlerse gitsinler, çoğunluğun azınlığı izlemesine imkân sağlayan ağa bağlanabileceklerdir. Panoptikon, insanları izlenebilecekleri bir konuma zorlamaktaydı. Synoptikon'un ise zorlamaya ihtiyacı yoktur. İnsanları ayartarak izlemeye yönlendirir ve izleyicilerin seyrettiği az sayıdakiler sıkı bir elemenden geçirilmektedir (Bauman, 2010: ss.56-57).

Panoptikon'un bedenleri gözetim ve mekanla sınırlı disiplin prosedürleri aracılığıyla kontrol ettiği düzlemin aksine, sinoptikon, mekanları aşar ve bedenleri disipline etmek yerine, temsil edilebilecek ve gösterilebilecek bir bağlama yerleştirir. Medya kitleler için dışsal bir fenomen olmanın ötesine geçerek, kitlelerin medyatik olmasının önemsendiği bir kültürün unsuru haline gelir. Diğer bir deyişle gözetim, bedenleri bu yeni medya teknolojileri aracılığıyla kontrol etmek ya da kapatmak yerine sembollere dönüştürerek, dışlayan değil, dahil eden bir bağlam olarak karşımıza çıkmaktadır. Panoptikon, bedenlerin dışında ve erişilemez olmasına ve dolayısıyla asimetrinin üretim tarzı haline gelmesine karşın, sinoptikon gözetleme pratiklerini bedenlerle iç içe geçirir. Belki bunu bir kelime oyunuyla karakterize edebiliriz: Medya panoptik bir ifadedir, medyatik olma hali ise sinoptik bir fenomene tekabül eder. Zira medya beden dışı bir olguyu ifade ederken; medyatik olmaya çalışma durumu ise bedenlerin içeriğe dahil edilerek dönüştürüldüğü ve böylece aradaki dışsallığın ortadan kaldırıldığı bir biçimi ifade eder (Baştürk, 2016: s.220).

4.2. Edilgen Öznelerden Ayartılmış Aktif Öznelere Gönüllü Gözetim

Yirminci yüzyılın sonlarından bugüne gerçekleşen hem toplumsal hem de teknolojik gelişmeler (CCTV, parmak izi okuyucular, yüz tanıma sistemleri, kredi kartları, akıllı telefonlar, çerezler, filtre baloncukları) gözetim alanında birtakım radikal değişimlerin de yaşanmasına sebep olmuştur. Gözetim teknolojilerinin yaşadığı evrime ek olarak, bireylerin günlük yaşamlarının çoğunu geçirdikleri yeni bir toplumsal uzam olan sosyal medyanın da ortaya çıkması, bireylerin daha önceki pasif konumlarından sıyrılıp gözetime aktif olarak katılmalarına imkân sağlamıştır. Birey hem görülen hem de gören, gözetimin yalnızca nesnesi olmaktan çıkıp aynı zamanda öznesi konumunu da elde etmiş ve bu durum bireylerin gözetime kendi rızalarıyla katılmalarına zemin hazırlamıştır. Burada Foucault'dan bu yana meydana gelen değişimler de göz önünde bulundurulduğunda, günümüz gözetim mekanizmalarının anlaşılabilirliği hususunda Foucault'cu panoptikonun yetersiz kaldığı ve yeni tanımlamalara ihtiyaç bıraktığı görülmektedir. Gözetim artık her yerde mevcut olsa da aynı zamanda çeşitli, çok yönlüdür ve o kadar çok projede kullanılmaktadır ki daha genel olarak 'gözetim' hakkında tutarlı bir şekilde

konuşmak neredeyse imkansızdır (Haggerty ve Ericson, 2006: 22). Mevcut gözetim araçlarını da tecrübe eden ve bunun üzerinde pek çok önemli çalışma yayınlamış sosyologlar olan David Lyon'nun ve Gary T. Marx gibi düşünürlerin çalışmaları, gözetim mekanizmalarının günümüzde geldiği noktayı anlayabilmek açısından kayda değerdir.

Günümüz toplumunu açıklayacak kavramın artık Foucault'nun disiplin toplumu değil, kontrol toplumu olduğunu söyleyen Deleuze'a göre kapatma mekânlarının ömürleri ne kadar sürerse sürsün, yirminci yüzyılın başında en parlak dönemini yaşayan disiplin toplumlarının bu kurumları bir kriz içerisine girmişlerdir ve yapılacak bütün reformlara rağmen en nihayetinde işlevlerini yitireceklerdir. Bu kapatma mekanlarının yaşadığı kriz içerisinde iktidar odaklarının bu mekanlara yönelik yapmakta olduğu reformlar disiplin toplumundan denetim toplumuna geçişin son ayınlarına işaret eder (Deleuze, 1992: 4).

1980'lerden bu yana gözetim üzerine kayda değer çalışmalar yapan Gary T. Marx, teknolojinin gelişmesiyle her geçen gün daha fazla Foucault'nun birtakım gerçekleriyle yüzleşmemize rağmen, onun fikirlerinin sistematik olmaktan ziyade açıklayıcı ve gözetimin temel konularını dışlama eğiliminde olduğunu belirtmektedir. Marx'a göre Foucault'nun gözetimde gördüğü şey gözetimin iktidar odakları tarafından kontrol amacıyla kullanımı iken, gözetim hem bireyleri kontrol altında tutmak isteyen kurumların hem de bireylerin ortak amaçlarına hizmet edebilir ve hatta bireyler bunu o kurumlara karşı dahi kullanabilirler (Marx, 2016: 63–64). Gary T. Marx'la benzer görüşe sahip olan Zygmunt Bauman da panoptikonun hala hayatta, hatta Bentham ve Foucault'nun tahmin edemeyeceği kadar iyi durumda olduğunu fakat tahakkümün evrensel kalıbı veya stratejisi olarak görülemeyeceğini ifade etmektedir (Bauman ve Lyon, 2013: 62).

Foucault'nun gözetimle ilgili görüşlerini temellendirdiği Bentham'ın panoptikonunun sakinleri birbirlerinden yalıtılmış ve aralarında herhangi bir iletişim kurma imkanlarına set çekilmiştir. Dijital panoptikonun sakinleri ise birbirleriyle yoğun bir iletişim halindedir ve kendilerine ait enformasyonu kendi rızalarıyla ifşa ederler. Böylelikle de dijital panoptikonla aktif bir şekilde iş birliği yapmış olurlar. Dijital kontrol toplumu, geleneksel gözetimin kullandığı kapatma ve hapsetme yöntemlerinin aksine, baskı ve istibdat yerine özgürlüğü yoğun bir şekilde kullanır. Bu da gönüllü olarak kendini ifşa ve teşhir etmeyi doğurur. Kendi işini sakinlere devreden Dijital Big Brother'ın verileri elden çıkarması zorlamayla değil, içten gelen bir ihtiyaç sonucu gerçekleşir (Han, 2019: 18). Gözetlenen kişiler gözetime maruz kalmakla kalmaz, aynı zamanda gözetimin öznelerine de dönüşmüşlerdir. Özneler gözetim araçları ile sürekli bir etkileşim halindedir. Bunlara tepki verirler ve dolayısıyla söz konusu araçların etkileri öznelerin katılımı ile bağlantılı olarak kısmen hafifletilir ya da büyütülür (Lyon, 2013: 229).

Big Brother'ın evlerimize ve özel hayatlarımıza girmesinden korkmuş olabiliriz, ancak kurumsal kuzenlerine (şirketlere), bizi ekonomik soyutlamalara ve pazarlama segmentlerine indirgeseler bile, kapılarımızı ardına kadar açıyoruz (Campbell ve Carlson, 2002: 604). Gözetlemenin çağdaş versiyonun en dikkat çekici özelliği, bir şekilde karşıtları bir uyum içinde çalışmaya ve aynı gerçekliğin hizmetinde birlik içinde çalışmaya zorlamayı ve kandırmayı başarmış olmasıdır (Bauman ve Lyon, 2013: 31). Han'a göre, günümüzde bireyler kendilerini herhangi bir zorlama olmaksızın gönüllü olarak gözler önüne sermekte ve verilerini, kendilerine ilişkin enformasyonu, haklarında kimin, ne zaman, hangi vesileyle, neyi bildiğini ve çoğu zaman bu bilgileri hangi maksatlarla kullanacağını bilmeksizin gönüllü olarak internete koymaktadırlar (Han, 2019: 20-21).

Dijital platformlarda sunulan bu sınırsız özgürlük ve iletişim topyekûn gözetlemeye dönüşmüş durumdadır. Sosyal medya da giderek artan bir şekilde toplumsal olanı gözetleyen ve acımasız bir şekilde sömüren dijital panoptikona benzemektedir. Neoliberalizm, denetimi ortadan kaldırması ve gelişmiş yeni teknolojileri kullanmasıyla bizzat özgürlüğü sömürmeye yarayan çok verimli, hatta zekice bir sisteme dönüşmektedir. Heyecan, oyun ve iletişim gibi özgürlüğün pratiğine ve dışavurum

biçimlerine ait ne varsa sömürülür. Gözetimin belirgin bir şekilde görünür olduğu ve denetimin kendini hissettirdiği bir düzende, insanı iradesine karşı sömürmek verim sağlamamaktadır. Bireylerin direniş mekanizmaları oluşturabilecekleri yabancı bir gücün sömürüsü fazla kazanç sağlamamaktadır. Ancak bireylerin kendilerini özgür hissettiği ve bütünüyle kendi iradeleriyle hareket ettiklerini düşündükleri bir düzende özgürlüğün sömürülüşü sayesinde maksimum kazanca ulaşılabilir (Han, 2019: 13). Sunulan sınırsız özgürlük ve seçeneklerle birey ayartılmakta ve her şeyini paylaşımına sokmaktadır. Günümüzde pasif gözetlemeden aktif yönlendirmeye doğru ilerleyen dijital psikopolitika çağına doğru gittiğimizi söyleyen Han'a göre, bireylerin rızalarıyla sunmuş oldukları bilgi, insan ruhunun derinlerine nüfuz etme ve onu düşünce öncesi düzeyde etkilemeyi mümkün kılan bir iktidar bilgisidir.

Sosyal medya ve kişiselleştirilmiş arama motorları, internette mutlak bir yakınlık alanı oluşturur. Burada dışarıyı ortadan kaldırılmıştır. İnsan sadece kendisiyle ve benzer hayatları yaşayanlarla karşılaşır. Artık değişimi mümkün kılacak hiçbir olumsuzluk yoktur. Bu dijital çevre, kullanıcılara dünyanın yalnızca onları memnun eden kısımlarını gösterir. Bu şekilde, kamusal alanı -daha doğrusu kamusal eleştirel bilinci- ortadan kaldırır ve dünyayı özelleştirir. Böylelikle internet samimi bir alana veya rahatlık alanına dönüşür. Tüm mesafelerin ortadan kaldırıldığı yakınlık, şeffaflığın ifade bulduğu başka bir biçime dönüşür (Han, 2017: 54).

Giderek gelişmekte ve genişlemekte olan bir gözetleme kültürünün varlığından söz etmek mümkündür. Zira gözetleme, toplumdaki ayrılmış belirli iktidar odaklarına vurgu yapan 'onların' 'bizi' izledikleri yukarıdan aşağıya doğru gerçekleşen, hiyerarşik bir fenomen olmaktan çıkmıştır. Gözetim, ciddi bir güvenlik sorunundan, çok sayıda kuruluştan gelen aralıksız veri talebine ve dolaylı ilişkilerin eğlenceli bir parçasına kadar, günlük bir sosyal deneyim haline gelmiştir. Gözetlemeye benzeri görülmemiş bir ölçüde uyulmakta ve neden diye soru sorulmamaktadır. Hatta gözetime katılmak için genellikle birçok neden rahatlıkla bulunabilmektedir. Küresel kuzeyin pek çok sakini ve küresel güneyde artan bir sayı, yalnızca karmaşık ve yoğun bir gözetim biçimine tabi olmakla kalmamakta, aynı zamanda bilerek gözetime katılmaktadır (Lyon, 2014b: s.72).

Sonuç

Tarihsel perspektiften bakıldığında gözetim, iktidarların toplumu biçimlendirmek, denetlemek ve yönetmek amacıyla başvurduğu en köklü ve işlevsel araçlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Antik tarım toplumlarında yazının ve nüfus kayıtlarının devletlerin denetim mekanizması olarak kullanılmasından başlayarak, Orta Çağ Avrupa'sındaki dini denetim pratiklerine kadar uzanan bu süreç, otoritenin enformasyonu elde tutma arzusunun bir göstergesidir. Gözetim olgusu zamanla sadece bilgi ve kayıt altına almakla sınırlı kalmamış; mekânsal ayrıştırma ve tecrit politikalarıyla fiziksel bir kapatılma boyutu da kazanmıştır. Avrupa'daki Yahudi ve Siyahi gettoları, klasik çağda cüzzamlıların ve delilerin tecrit edildiği kurumlar (Büyük Kapatılma) ile İslam ve Osmanlı şehirlerindeki mahalle yapılanmalarında görülen iç/dış denetim dinamikleri, sosyal kontrolün mekân ve aidiyetler üzerinden nasıl kurgulandığını açıkça ortaya koymaktadır.

İktidarın ve denetimin bu mekânsal mekanizmaları, Batı düşünce sisteminin merkezinde yer alan okülersentrik (gözmerkezci) epistemolojiyle felsefi bir meşruiyet kazanmıştır. Antik Yunan'dan ve modernitenin inşasından itibaren görme duyusu, bilgiye ulaşmanın ve gerçeği kavramanın en ayrıcalıklı aracı kabul edilmiş ve kartezyen düşünceyle birlikte dünyayı kontrol edilebilir bir nesneye dönüştürmüştür. Görme eyleminin içerdiği bu hegemonik güç, en somut ifadesini Jeremy Bentham'ın Panoptikon metaforunda bulmuştur. Michel Foucault'nun disiplin toplumu analizlerinde merkezi bir yer tutan Panoptikon; iktidarın bakışını görünmez kılarak bireyleri sürekli bir otokontrol mekanizmasına hapseden, nesneleştirici ve yukarıdan aşağıya işleyen tek yönlü bir gözetim sistemi inşa etmiştir.

Ancak günümüzde, dijitalleşmenin ve kitle iletişim araçlarının ulaştığı boyut, klasik panoptik ve hiyerarşik gözetim teorilerinin sınırlarını aşan yepyeni bir paradigma doğurmuştur. Geleneksel tahakküm ilişkilerinde bireyler gözetimin pasif ve edilgen nesneleryken, çağdaş dünyada bu denetim sisteminin rızaya dayalı ve aktif öznelere hâline gelmişlerdir. Fitness takip cihazları, çevrimiçi ağlar ve sosyal medya mecraları aracılığıyla bireyler; onaylanmak, etkileşim kurmak, kamuoyunu yönlendirmek veya sosyal görünürlük kazanmak gibi motivasyonlarla kendi özel yaşamlarını ve verilerin ifşa etmektedirler.

Netice itibarıyla modern toplumda gözetim, otoriter bir devlet dayatması veya ciddi bir güvenlik endişesi olmaktan çıkarak; bireylerin bilerek ve isteyerek katıldıkları, sıradan ve hayatın içine sızmış bir gündelik yaşam deneyimine dönüşmüştür. Mahremiyet ile şeffaflık arasındaki ayrımın ortadan kalktığı bu "gönüllü gözetim" kültürü, iktidar ve sosyal denetim pratiklerinin dijital çağda zorlamadan ziyade rıza temelinde, görünmezlikten ziyade teşhir üzerinden yeniden kurgulandığını göstermektedir. Gelecek sosyolojik analizlerin, sınırları tamamen silikleşen ve küresel çapta genişleyen bu yeni gözetim kültürünün insan doğası üzerindeki dönüştürücü etkilerine odaklanması büyük önem taşımaktadır.

Kaynakça

- ALBRECHTSLUND, A. (2008). *Online social networking as participatory surveillance*. First Monday, 13(3). <https://doi.org/10.5210/fm.v13i3.2142>
- ALBRECHTSLUND, A. (2013). *New media and changing perceptions of surveillance*. In John H. Jean B. and Axel B. (Ed.) *A companion to new media dynamics* (pp.311-321).
- ANDREJEVIC, M. (2002). *The kinder, gentler gaze of big brother: Reality tv in the era of digital capitalism*. *New media & society*, 4(2), 251-270.
- ANIK, M. (2022). *Göç sonrası kültürel uyum ve kimlik ve sorunları*. İçinde B. Kaldık (Ed.) *Bölgesel ve küresel gelişmeler ışığında uluslararası göçler* (ss. 37-61). Ankara: Nobel Yayınları.
- ARSLAN, H. (2005). Bilim, bilimsel bilgi ve iktidar. *Doğu Batı*, 2(7), 63-89.
- ATASOY, F. (2007). *Kültürler üzerinde bilişim devriminin etkileri*. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 163-178.
- AVCI, N. (2019). *Enformatik cehalet*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- BAŞTÜRK, E. (2016). *Gözetimin soykütüğü: Foucault'dan Deleuze'e postmodern bir arkeoloji*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- BAUMAN, Z. (2010). *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları* (Çev: A. Yılmaz). İstanbul, Ayarntı Yayınları.
- BAUMAN, Z., LYON, D. (2013). *Akışkan gözetim* (Çev: E. Yılmaz) İstanbul: Ayarntı Yayınları.
- BELTING, H. (2017). *Floransa ve bağdat: Doğu'da ve batı'da bakışın tarihi* (Çev: Z. A. Yilmazer) İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- BIGO, D. (2008). *Globalized (in) security: the field and the ban-opticon*. In (Ed: Didier Bigo, Anastassia Tsoukala) *Terror, insecurity and liberty: Illiberal practices of liberal regimes after 9/11* (pp. 20-58). London: Routledge.
- BOYD, D. M., ELLISON, N. B. (2007). *Social network sites: Definition, history, and scholarship*. *Journal of computer-mediated Communication*, 13(1), 210-230. doi:10.1111/j.1083-6101.2007.00393.x
- CAMPBELL, J. E., CARLSON, M. (2002). *Panopticon.com: Online surveillance and the commodification of privacy*. *Journal of broadcasting & electronic media*, 46(4), 586-606.

- CASTELLS, M. (2008). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür 1. cilt: Ağ Toplumunun Yükselişi* (Çev: E. Kılıç) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- CLARKE, R. (1988). *Information technology and dataveillance*. Communications of the ACM, 31(5), 498-512.
- DELEUZE, G. (1992). *Postscript on the societies of control*. October, 59, 3-7. Retrived from <http://www.jstor.org/stable/778828>
- DOLGUN, U. (2015). *Şeffaf hapishane yahut gözetim toplumu: küreselleşen dünyada gözetim, toplumsal denetim ve iktidar ilişkileri* (3. baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ELLUL, J. (2015). *Sözün düşüşü* (Çev. H. Arslan). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- ELNAHLA, N. (2019). *From the panopticon to amazon go: an overview of surveillance in retailing*. In Proceedings of the Conference on Historical Analysis and Research in Marketing (Vol. 19, pp. 165-190).
- ERGENÇ, Ö. (1984). *Osmanlı şehrindeki "mahalle"nin işlev ve nitelikleri üzerine*. İçinde H. İnalçık N. GÖYÜNÇ, H. W. Lowry (Ed.) Osmanlı Araştırmaları IV (ss. 69-78). İstanbul: Enderun Kitabevi.
- FOUCAULT, M. (2019). *Hapishanenin doğuşu* (çev. M. A. Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi.
- FOUCAULT, M. (2020). *Deliliğin tarihi* (Çev: M. A. Kılıçbay) Ankara: İmge Kitabevi.
- GALIĆ, M. TIMAN, T., KOOPS, B. J. (2017). *Bentham, Deleuze and beyond: An overview of surveillance theories from the panopticon to participation*. Philosophy & Technology, 30(1), 9-37. <https://doi.org/10.1007/s13347-016-0219-1>
- GANDY, O. H. (1989). *The surveillance society: information technology and bureaucratic social control*. Journal of communication, 39(3), 61-76.
- GIDDENS, A. (2000). *Tarihsel materyalizmin çağdaş eleştirisi* (Çev: Ü. Tatlıcan) İstanbul: Paradigma Yayınları.
- GIDDENS, A. (2008). *Ulus devlet ve şiddet* (Çev. C. Atay) İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- GIDDENS, A. (2012). *Sosyoloji* (Çev: C. Güzel) İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- HAGGERTY, K. D., ERICSON, R. V. (2000). *The Surveillant Assemblage*. British Journal of Sociology, 51(4), (pp. 605-22)
- HAGGERTY, K. D., ERICSON, R. V. (2006). *The new politics of surveillance and visibility*. In Haggerty, K. D.Ericson, R. V. (Ed) The new politics of surveillance and visibility (pp. 3-25).
- HAN, B. C. (2017). *Şeffaflık toplumu* (Çev: H. Barışcan) İstanbul: Metis Yayınları.
- HAN, B. C. (2019). *Psikopolitika: neoliberalizm ve iktidar teknikleri* (Çev: H. Barışcan) İstanbul: Metis Yayınları.
- KÖKTÜRK, M. (2021). *Dijital çağ üzerine düşünceler*. Ankara: Net Kitaplık Yayıncılık.
- LEVİN, D. M. (1993), *Modernity and the hegemony of vision*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- LUPTON, D. (2015). *Digital sociology*. New York: Routledge.
- LYON, D. (1997). *Elektronik göz: gözetim toplumunun yükselişi* (Çev: D. Hattatoğlu) İstanbul: Sarmal Yayınevi.

- LYON, D. (2006). *Gözetlenen toplum: günlük hayatı kontrol etmek* (Çev. G. Soykan). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- LYON, D. (2013). *Gözetim çalışmaları* (Çev: A. Toprak). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- LYON, D. (2014a). *Surveillance, Snowden, and big data: Capacities, consequences, critique*. Big data & society, 1(2), Doi: <https://doi.org/10.1177/2053951714541861>
- LYON, D. (2014b). *The emerging surveillance culture*. In Jansson, A. and Christensen, M. (Ed) Media, Surveillance and Identity: Social Perspectives. Peter Lang Publishing Group (pp. 71-88)
- LYON, D. (2018). *The culture of surveillance: Watching as a way of life*. Epub: John Wiley & Sons.
- MARDİN, Ş. (1991a). *Türkiye'de din ve siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- MARDİN, Ş. (1991b). *Türk modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- MARX, G. T. (2002). *What's new about the new surveillance? classifying for change and continuity*. Surveillance & Society, 1(1), 9-29.
- MARX, G. T. (2016). *Windows into the soul: surveillance and society in an age of high technology*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- MATHIESEN, T. (1997). *The viewer society: Michel Foucault's Panopticon revisited*. Theoretical criminology, 1(2), 215-234.
- ORWELL, G. (2014). *Bin dokuz yüz seksen dört* (Çev: C. Üster) İstanbul: Can Yayınları.
- PALLASMAA, J. (2011). *Tenin gözleri: mimarlık ve duyular* (Çev: A. U Kılıç.) İstanbul: Yem Yayınları.
- POSTER, M. (2007). *The mode of information: Poststructuralism and social context*. Cambridge: Polity Press.
- SANDERS, B. (2016). *Öküzün a'sı: Elektronik çağda yazılı kültürün çöküşü ve şiddetin yükselişi* (Çev: Ş. Tahir). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- SAYIN, Z. (2007). *Sunuş*. İçinde: P. Florenski, Tersten perspektif (ss. 7-31), İstanbul: Metis Yayınları.
- SLOTERDIJK, P. (2001). *Critique of cynical reason* (Trans: Michael Eldred), Minneapolis: University of Minnesota Press.
- SMITH, G. R. (1983). *The early and medieval history of San'a' ca. 622-1382/1515*. In R. B. Serjeant & R. Lewcock (Ed.) Şan'a': An Arabian Islamic city (pp. 49-67). London: Peshurst Press.
- STOLLEIS, M. (2021). *Yasanın gözü* (Çev: A. Çağlar). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- STOLLEIS, M. (2021). *Yasanın gözü* (Çev: A. Çağlar). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- TOFFLER, A. (2008). *Üçüncü dalga: bir fütürist ekonomi analizi klasığı*. İstanbul: Koridor Yayıncılık.
- ZUBOFF, S. (2021). *Gözetleme kapitalizmi çağı* (Çev: T. Uzunçelebi). İstanbul: Okuyanıs Yayınevi.

GİRESUN ADASI'NI ZİYARET EDEN TURİSTLERİN DENEYİMLERİ ÜZERİNE NETNOGRAFİK BİR ARAŞTIRMA

KARA, Emrah (2026), "Giresun Adası'nı Ziyaret Eden Turistlerin Deneyimleri Üzerine Netnografik Bir Araştırma", *Akademik MATBUAT*, C. 10, S. 1, ss. 42-61.

Emrah KARA¹

*Geliş: 18.03.2026 / Kabul: 09.06.2026
DOI: 10.62809/matbuat.1912433*

Öz

Giresun Adası, tarihi, kültürü, mitolojik hikâyeleri ve doğal güzellikleri ile turistler için son yıllarda cazip bir seyahat rotası haline gelmeye başlamıştır. Bu araştırmanın temel amacı, Giresun Adası'nı ziyaret eden turistlerin yaşadıkları deneyimleri detaylı şekilde incelemektir. Bu çalışmada, çevrimiçi toplulukları incelemek amacıyla nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılan netnografik yaklaşım tercih edilmiştir. Araştırmanın verileri Google Haritalar platformundan doküman analizi yöntemi ile elde edilmiştir. Bu kapsamda, Google Haritalar platformunda 1 Temmuz 2025 tarihinde gerçekleştirilen inceleme ve filtreleme sonucunda, Ocak 2017 ile Haziran 2025 tarihleri arasında paylaşılan toplam 76 ziyaretçi yorumu araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Bu yorumlar, "MAXQDA20" nitel veri analiz programı ile içerik analizine tabi tutulmuştur. Analiz sonucunda, turistlerin Giresun Adası'na yönelik olumlu ve olumsuz deneyimlerinin yanı sıra, bilgi verici ve tavsiye niteliği taşıyan ifadeleri ile birlikte toplam 20 ana tema, 39 alt tema ve 175 kod belirlenmiştir. Araştırma bulgularına göre, adayı ziyaret eden turistlerin çoğunlukla olumlu deneyimler yaşadıkları ve bu deneyimler arasında özellikle tarihsel ve kültürel değerler ile doğal güzelliğin öne çıktığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, yanlış/hatalı bilgilendirme, zaman kaybı, beklentiyi karşılamama ile bakım ve temizlik turistlerin deneyimlerini olumsuz yönde etkileyen başlıca unsurlar olarak ortaya çıkmıştır. Araştırma bulgularından hareketle, destinasyon paydaşlarına yönelik çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Giresun Adası, Turizm, Turist Deneyimi, Google Haritalar, Netnografi.

A NETNOGRAPHIC STUDY ON THE EXPERIENCES OF TOURISTS VISITING GİRESUN ISLAND

Abstract

Giresun Island, with its history, culture, mythological stories, and natural beauty, has begun to become an attractive travel route for tourists in recent years. The main purpose of this research is to examine in detail the experiences of tourists visiting Giresun Island. This research employs the netnographic approach, commonly used in qualitative research, to examine online communities. The data of the research were obtained from the Google Maps platform through document analysis. In this context, a total of 76 visitor reviews shared between January 2017 and June 2025, based on a review and filtering conducted on the Google Maps platform on July 1, 2025, formed the sample for this study. These comments were subjected to content analysis with the "MAXQDA20" qualitative data analysis program. As a result of the analysis, a total of 20 main themes, 39 sub-themes and 175 codes were determined, including tourists' positive and negative experiences of Giresun Island, as well as informative and advisory statements. According to the findings of the research, it was determined that tourists visiting the island mostly had positive experiences, and among these experiences, historical and cultural values and natural beauty were particularly prominent. However, incorrect/faulty information, waste of time, failure to meet expectations, and maintenance and cleaning emerged as the main factors that negatively affect tourists' experiences. Based on the research findings, various recommendations were made for destination stakeholders.

Keywords: Giresun Island, Tourism, Tourist Experience, Google Maps, Netnography.

¹ Doktora Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, E-posta: emrahkara4852@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3363-8399>.

Giriş

Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişle birlikte bireylerin tüketim pratiklerinde köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişiklikler, sosyalleşme biçimlerinden boş zaman aktivitelerine, kültürel etkinliklere katılmadan moda, zevk ve alışkanlıklara kadar birçok alanda etkisini göstermeye başlamıştır. Sanayi toplumu döneminde, tüketim pratikleri ihtiyaç temelli ve homojen bir yapıya sahipken, bilgi toplumu ile bu durum kişiselleştirilmiş, benzersiz ve unutulmaz deneyimler arayışına doğru evrilmiştir.

Tüketim pratiklerinin değiştiği alanlardan birisi de seyahat tercihleridir. Günümüzde turistik tüketiciler, seyahati sadece dinlenme, gündelik rutinden uzaklaşma veya fiziksel yenilenmeden öteye, kendini gerçekleştirme, benzersiz ve unutulmaz deneyimler edinme aracı olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda, turistik tüketiciler artık standart bir paket tur satın almak ve kitlesel turizm hareketlerine katılmaktan ziyade yaşamlarına anlam katacak ve hafızalarına kazınacak deneyim temelli seyahatlere katılmayı tercih etmektedir (Pine ve Gilmore, 1998).

Günümüzde kültür, doğa ve gastronomi temelli seyahatler turistler tarafından daha fazla talep görmektedir (Seyfi vd., 2020; Özcan ve İş, 2025). Bu tür seyahatler, turistlerin bir destinasyonu yalnızca görmekle kalmayıp, daha kişisel, anlamlı, otantik ve yöresel deneyimler yaşamalarına imkân tanımaktadır (Cifci vd., 2021). Bu tür deneyimler de turistlerin destinasyonla duygusal bir bağ kurmasını ve tekrar ziyaret etme niyetini güçlendirmektedir. Ayrıca, turistler bu tür deneyimleri yaşayabilmek için de daha fazla ücret ödeme eğilimindedirler (Lin ve Kuo, 2016).

Turist deneyimi, son yıllarda akademik araştırmaların ilgi odağı hâline gelen önemli bir kavramdır. Turist deneyimi temelde destinasyonun sundukları ile turistlerin bu sunulara verdikleri tepkiler arasındaki etkileşimden oluşan çıktılardır (Cutler ve Carmichael, 2010). Turist deneyimleri, seyahat öncesi planlamadan ziyaret sonrası hatırlama ve düşünmeye kadar uzanmaktadır (Bernaki ve Marso, 2023). Bu deneyimler, destinasyonun özellikleri, bireysel beklentiler ve kültürel veya sosyal bağlamlar gibi çeşitli faktörlerden etkilenmektedir (Çetin ve Bilgihan, 2016).

Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz bölümünde yer alan Giresun ili, doğal güzellikleri, kültürel değerleri ve yerel mutfak kültürü ile bölgede öne çıkan şehirlerden birisidir. İlde çok sayıda turistik çekicilik olmakla birlikte bunların başında Giresun Adası gelmektedir (Giresun İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2025). Giresun Adası, tarihsel ve kültürel değerleri, mitolojik hikayeleri, florası ve faunası ile ilin simgesi, bulunduğu coğrafyanın ise nadir doğal çekiciliklerinden biridir. Günümüzde hâlâ tam anlamıyla keşfedilmemiş tarihsel kalıntılar ve yerel halk tarafından aktarılan esrarengiz anlatılar, Giresun Adası'nın gizemli bir doğal çekicilik olarak varlığını sürdürmesini sağlamaktadır. Bu yönüyle ada, turistlerde merak ve ilgi uyandırmaktadır. Giresun Adası, keyifli bir tekne yolculuğu ile başlayan, defne ağaçlarının kokusu eşliğinde yürüyüş ve rehberlerin mitolojik anlatılarla zenginleştirdiği bir tur deneyimi sunmaktadır (Giresun Valiliği, 2025). Bu bağlamda, Giresun Adası'nın otantik, benzersiz ve unutulmaz deneyimler arayan turistler için cazip bir seyahat rotası olduğu ifade edilebilir.

Giresun Adası ile ilgili literatürde yapılmış bazı akademik araştırmaların yer aldığı görülmektedir. Örenç (2009), Giresun Adası'nın tarihsel gelişimini, Yeşil ve Koç (2017), Giresun Adası'nın ekoturizm potansiyelini, İltar ve Temür (2018), adanın antik dönemdeki yerleşimlerine ilişkin özelliklerini, Sezer (2019), Giresun Adası ile ilgili mitolojik hikayelerin ve efsanelerin adanın turizm potansiyeline etkilerini araştırmıştır. Ancak, Giresun Adası'nı ziyaret eden turistlerin deneyimlerinin incelendiği herhangi bir akademik araştırmaya literatürde rastlanmamıştır. Bu bağlamda mevcut araştırmanın temel amacı, Giresun Adası'nı ziyaret eden turistlerin yaşadıkları deneyimleri detaylı şekilde incelemektir. Bu araştırmanın özgün değeri, Giresun Adası özelinde turist deneyimlerine dair somut veriler ortaya koyması ve destinasyona özgü stratejilerin geliştirilmesine katkı sunmasıdır. Ayrıca araştırma

bulgularının, Giresun Adası'na yönelik etkili ve sürdürülebilir turizm stratejileri geliştirilmesi konusunda destinasyon paydaşları için yol gösterici nitelikte olabileceği beklenmektedir.

1. Literatür

Çevrimiçi yorumlar, turistlerin karar verme süreçlerini şekillendiren vazgeçilmez bir unsur haline gelmiştir (Islam vd., 2025). Turistler, seyahatleri ile ilgili planlama yaparken büyük ölçüde çevrimiçi yorumlara bağımlıdır. Günümüzde çevrimiçi yorumlar, turistlerin daha bilinçli ve etkili seyahat planları yapabilmeleri için temel bilgi kaynakları olarak kabul edilmektedir (Assaker, 2020). Çevrimiçi yorumlar, turistlere destinasyon ile ilgili bilgi edinmeleri, turistik noktaları keşfetmeleri, kültürel etkinlikleri öğrenmeleri, hangi aktiviteleri gerçekleştirebileceği, güvenilirliği ve genel memnuniyeti hakkında değerli bilgiler sağlamaktadır (Torabi ve Bélanger, 2021). Konaklama için bir otel veya akşam yemeği için bir restoran seçerken, turistler genellikle hata payını ve riskleri azaltmak için çevrimiçi yorumlardan yararlanmaktadır (Ong, 2012). Bunun temel nedeni, bu yorumların daha önce bir ürün veya hizmeti deneyimlemiş kişilerin değerlendirmelerine ve görüşlerine dayanmasıdır (Dwidienawati vd., 2020). Olumlu yorumlar, potansiyel ziyaretçilerin güvenini artırma, rahatlama ve bilinçli davranmalarında önemli rol oynamaktadır (Na Kalasindhu vd., 2025). Ayrıca, olumlu yorumlar, destinasyonun tanıtımı ve imajını olumlu yönde etkilemektedir (Guo ve Pesonen, 2022). Olumsuz yorumlar ise potansiyel ziyaretçilerin destinasyondan uzaklaşmasına neden olurken diğer yandan destinasyonun imajını olumsuz yönde etkilemektedir. Bunun yanı sıra, olumsuz yorumların geniş kitlelere hızla yayılması, destinasyonun rekabet gücünün zayıflamasına yol açabilmekte ve sürdürülebilirliğini tehlikeye sokabilmektedir (Bigne vd., 2019). Genel bir değerlendirme yapılacak olursa, çevrimiçi yorumların turistlerin kararları üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğu ifade edilebilir.

Çevrimiçi yorumların içeriği ve kalitesi, turistlerin destinasyon tercihinde önemli bir faktördür. Ayrıntılı, tutarlı ve deneyime dayalı çevrimiçi yorumlar, turistlerin destinasyon hakkında daha gerçekçi bir inanç ve algı geliştirmesini kolaylaştırmaktadır. Özellikle çevrimiçi yorumlarda yer alan somut bilgiler; ulaşım olanakları, hizmet kalitesi, güvenlik, temizlik ve memnuniyet düzeyi gibi faktörler turistlere yol gösterici olabilmektedir. Buna karşın, yüzeysel, tutarsız, aşırı duygusal ve düşük kaliteli yorumlar, destinasyonla ilgili bilgi edinmeyi sınırlandırmakla birlikte turistlerin şüpheyle yaklaşmasına neden olabilmektedir (Zelenka vd., 2021). Örneğin, TripAdvisor'da, şüpheli yorumların oranının yaklaşık %20 olduğu tahmin edilmektedir (Schuckert vd., 2016). Çevrimiçi yorum içeriklerinin doğruluğuna duyulan güven ise gün geçtikçe artmaktadır (López ve Taño, 2017). Bu bağlamda, çevrimiçi yorumların kalitesi ve güvenilirliğinin turistlerin destinasyon tercihi ve satın alma niyetleri üzerinde önemli bir rol oynadığı ancak sahte ve manipüle edilmiş yorumların ise potansiyel turistler için risk taşıyabileceği söylenebilir.

TripAdvisor, Yelp, Google Haritalar gibi çevrimiçi platformlar, günümüzde turist tercihlerini önemli ölçüde etkilemekte ve destinasyonların rekabet gücünü şekillendirmektedir (Li vd., 2022). Bu çevrimiçi platformlar üzerinden elde edilen verilerle yapılan araştırmaların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bu bağlamda, turizm literatüründe çevrimiçi platformlardan elde edilen verilerle turist deneyimlerini inceleyen birçok araştırma bulunmaktadır. Aşağıda bu araştırmalardan bazılarını örnek olarak yer verilmektedir.

Engin ve Erduran (2024), İnegöl ilçesinde tarihi ve turistik destinasyonları ziyaret eden turistlerin deneyimlerini, Google Haritalar üzerinden elde edilen yorumlarla incelemiştir. Bulgulara göre, turistlerin deneyimlerinin altı tema altında toplandığı ve en önemli temanın kültürel ve tarihi değerler teması olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, altyapı ve erişim kolaylığı ile güvenlik ve hijyen temalarında gelişme ihtiyacı olduğu ortaya çıkmıştır.

Ramadhani vd., (2024), Bali'nin en popüler turistik destinasyonlarını ziyaret eden turistlerin deneyimlerini araştırmıştır. Bulgular, destinasyonların genellikle olumlu (%80,36 oranında) geri bildirimler aldığını, doğal güzelliklerin en olumlu yön, altyapının ise en olumsuz yön olduğunu göstermektedir.

Bıldırıcngil ve Çokal (2025), Nemrut Dağı'nı ziyaret eden turistlerin kültürel miras destinasyonlarına ilişkin algılarını ve deneyimlerini belirlemeye çalışmıştır. Bulgulara göre, ana temalarda deneyim ana temasının ön plana çıktığı, alt temalarda ise ulaşım, keyif/dinlenme ve tavsiye alt temalarının ortaya çıktığı görülmektedir. Diğer yandan, ulaşımın zorluğu ve arazi yapısının engebeli olmasına rağmen, gün doğumu ve gün batımı manzaralarının etkileyici bir görsel deneyim sunduğu vurgulanmıştır.

Özdemir (2025), Gökçöl Mağarası'nı ziyaret eden turistlerin deneyimlerini etkileyen olumlu ve olumsuz faktörleri tespit etmek amacıyla TripAdvisor platformunda yer alan yorumları incelemiştir. Bulgulara göre, Gökçöl Mağarası ile ilgili olumlu faktörler arasında ışıklandırma ve etkileyici atmosfer, olumsuz faktörler arasında ise sıcaklık ve giyim uyarıları ile dar geçişler ve hareket kısıtlılığı öne çıkan unsurlar olmuştur.

Dzamoska-Zdravkovska vd., (2025), UNESCO Dünya Mirası Kültürel Geçici Listesi'nde yer almasıyla kültürel önemi ve potansiyel küresel değeriyle tanınan Birleşik Arap Emirlikleri'ndeki Al Jazeera Al Hamra Miras Köyü'nü ziyaret eden turistlerin deneyimlerini keşfetmeyi ve anlamayı amaçlamıştır. Bulgular, Al Jazeera Al Hamra'daki benzersiz turist deneyimini önemli ölçüde şekillendiren dört temel boyutu ortaya koymuştur. Bunlar; otantiklik, duygusal, bilişsel ve yenidir.

Atasoy (2025), Olympos Antik Kenti'ni ziyaret eden turistlerin miras deneyimlerini, TripAdvisor platformunda yaptığı yorumlar üzerinden analiz etmiştir. Bulgular, antik kenti ziyaret eden turistlerin tarih, kültür ve doğa çerçevesinde genel anlamda olumlu deneyimler yaşadıklarını ortaya koymuştur. Bununla birlikte, turistlerin duygusal, bilişsel ve duygusal tepki gösterdikleri belirlenmiştir.

Surugiu vd., (2025), Romanya sarayları ve şatoları hakkındaki çevrimiçi yorumlarını inceleyerek ziyaretçilerin turistik deneyimlerini belirlemeye çalışmıştır. Bulgular, ziyaretçilerin Romanya'daki şato ve saraylara karşı olumlu duygusal tepkiler sergilediğini ve entegre kültürel hizmetleri tercih ettiğini ortaya koymaktadır.

Kodaş (2025), hatırlanabilir yerel kahvaltı deneyiminin bileşenlerini Van ili özelinde belirlemeye çalışmıştır. Araştırma bulguları, hatırlanabilir kahvaltı deneyiminin bileşenlerinin; yerel misafirperverlik, yiyecek ve servis, otantiklik, birliktelik ve değer/fiyat olduğunu ortaya koymaktadır.

Yiğit ve Aktaş (2025), Deyrulzafaran Manastırı'nı ziyaret eden turistlerin deneyimlerini tespit etmeye çalışmıştır. Araştırma bulguları kapsamında, Deyrulzafaran Manastırı'nı ziyaret eden turistlerin deneyimlerinin toplamda 6 temadan oluştuğu ve bu temaların; unutulmaz deneyim, memnuniyet, tavsiye etme ve tekrar ziyaret etme niyeti, tarihsel deneyim, kültürel öğrenme deneyimi, gastronomik deneyim ve rehber özelliklerinden oluştuğu ortaya çıkmıştır.

Riswanto vd., (2025), Komodo Adası'nı ziyaret eden turistlerin deneyimlerini şekillendiren temel faktörleri belirlemeye çalışmıştır. Bulgular, doğal güzelliklerin turist memnuniyetini büyük ölçüde artırdığını, yüksek harcamaların ve tutarsız hizmet kalitesinin ise memnuniyetsizlik kaynakları olduğunu göstermektedir.

Aslan ve Kıykaç (2025), Van'daki Akdamar Adası ve Kilisesi'ni ziyaret eden turistlerin deneyimlerini, TripAdvisor platformunda paylaştıkları yorumlar üzerinden analiz etmiştir. Araştırma bulgularına göre, Akdamar Adası ve Kilisesi'nin, özellikle doğal güzellik ve tarihsel önem açısından dikkat çektiği, diğer yandan ulaşım, turist davranışları, fiyat politikaları ve sunulan hizmet kalitesi açısından bazı sorunlar olduğu belirlenmiştir.

Literatürdeki benzer çalışmalar incelendiğinde, turist deneyimleri konusunun farklı bağlamlarda ele alındığı ve bu çalışmalarda çeşitli sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Ancak yine de turist deneyimi konusunun kuramsal ve uygulamalı yönleriyle daha da geliştirilmesi için bu alanda gerçekleştirilecek daha çok, sistematik ve kapsamlı akademik araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda, Giresun Adası'nın da turist deneyimlerine ilişkin yeni akademik araştırmalara konu edilmesinin, ilgili literatüre önemli katkılar sağlayabileceği düşünülmektedir.

2. Araştırma Sahası: Giresun Adası

Giresun Adası, Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz bölümünde, Giresun ili merkez Gedikkaya Mahallesi'nin karşısında yer almaktadır. Giresun Adası, kıyından yaklaşık 1 mil (1,6 km) açıkta olup, 40.000 m²'lik yüzölçümüne ve deniz seviyesinden 30 m yüksekliğe sahiptir. Giresun Adası, 1991 yılında 2. derece doğal ve arkeolojik sit alanı ilan edilmiş olup koruma altına alınmıştır. Ayrıca, ada Doğu Karadeniz üzerinde insan yaşamına uygun tek ada hüviyetindedir (Giresun İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2025; Türkiye Kültür Portalı, 2025). 2015 yılından itibaren özel bir işletme (Safir Turizm) tarafından "Altın Post" adlı yat ve gezi teknesiyle Giresun Adası'na mitolojik temalı "zamanda yolculuk" turları düzenlenmeye başlamıştır (Sezer, 2019).

Giresun Adası'nın florası incelendiğinde, ada üzerinde yayılan bitki türlerinin büyük bir kısmının Giresun sahillerinde görülen bitki türleri ile benzerlik gösterdiği ortaya çıkmıştır. Adada Akdeniz defnesi, yalancı akasya, ısırgan ve şekerböyüsü gibi bitki türleri hâkim olmak üzere 71 tür otsu ve odunsu bitki türü bulunmaktadır. Adaya daha sonraki süreçte 10 adet ağaç türü daha ilave edilmiştir (Giresun İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2025). Bu bağlamda, adanın sahip olduğu flora, ziyaret için adaya gelen turistlere görsel estetik sağlayarak turistik deneyimlerini olumlu yönde etkileyebilir.

Giresun Adası, florasının yanı sıra fauna açısından da önemli bir konuma sahiptir. Giresun Adası, tepeli patka, karagerdanlı dalgıç ve kadife ördek gibi nesli tehdit altındaki kuş türlerinin kışlama alanı, tepeli karabatak gibi türler için de önemli bir üreme sahasıdır. Ayrıca, gümüş martı, küçük karga ve karatavuk gibi çeşitli kuş türlerinin de Giresun Adası'nı üreme sahası olarak kullandığı gözlemlenmektedir (Türkiye Kültür Portalı, 2025). Bu kapsamda, Giresun Adası'nın ornitolojik (kuş gözlemciliği) açıdan önemli bir değer taşıdığı ifade edilebilir.

Giresun Adası, köklü bir geçmişe ve farklı uygarlıklara sahne olmasından dolayı çeşitli arkeolojik eserlere ve tarihsel kalıntılara ev sahipliği yapmaktadır. Bu bağlamda, adada kilise, şapel, mezar ve iskeletler, çok sayıda pithos, şarap fıçısı, surlar ve Hamza Taşı en dikkat çeken kalıntıların başında gelmektedir. Bununla birlikte, adada yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkan tarihi eserlerin bazıları Giresun Müzesi'nde sergilenmektedir (Sezer, 2019). Giresun Adası, sahip olduğu arkeolojik eserler ve tarihsel kalıntılar sayesinde kültürel rota kapsamında değerlendirilebilecek önemli bir turistik çekicilik olarak düşünülmektedir.

Giresun Adası, doğal güzelliklerin ve tarihsel kalıntıların yanı sıra farklı mitolojik hikâyeler/efsanelerle de dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, Giresun Adası ile ilişkilendirilen Altın Post efsanesi, Kral Mitridates'in Kızı ve Çoban efsanesi, Hz. Yusuf'un Altın Heykeli efsanesi, Amazon Kadınları efsanesi ve Hamza Taşı efsanesi gibi çeşitli mitolojik hikâyelerin ve efsanelerin varlığı bilinmektedir (Sezer, 2019). Bu mitolojik hikâyeler ve efsaneler, turistler için benzersiz bir anlatı deneyimi yaratan ve özellikle kültür turizmi aracılığıyla destinasyonun turizm potansiyelini artırabilecek önemli bir değer olarak görülmektedir.

Giresun Adası genel olarak değerlendirildiğinde tarih, kültür, mitoloji ve doğayı birleştiren özgün bir turistik çekiciliktir. Ada, turistlere sadece görsel bir deneyim sunmakla sınırlı kalmayıp, geçmişle günümüz arasında bağ kurma fırsatı sunmaktadır. Adaya sadece deniz yolculuğuyla ulaşım sağlanması ise turistlerin deneyimlerini zenginleştirmektedir. Bu özellikler, Giresun Adası'nı yörenin turizm

potansiyelini artırabilecek ve yerel kalkınmaya önemli katkılar sunabilecek nitelikte bir turistik çekicilik olarak öne çıkarmaktadır.

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın temel amacı, Giresun Adası'nı ziyaret eden turistlerin deneyimlerini detaylı şekilde incelemektir. Bununla birlikte, Giresun Adası'na yönelik farkındalık oluşturmak ve destinasyonun ön plana çıkmasına katkıda bulunmak araştırmanın alt amaçlarını oluşturmaktadır. Araştırmanın, turist memnuniyetinin hangi unsurlara bağlı olduğunu ortaya koyarak destinasyon yönetimi, turizm planlaması ve pazarlaması açısından önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

3.2. Araştırmanın Tasarımı

Bu araştırma, nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan netnografik yaklaşım çerçevesinde tasarlanmıştır. Netnografi, geleneksel etnografi yöntemlerinin dijital ortama uyarlanmış halidir ve bireylerin çevrimiçi ortamlarda oluşturduğu içerikler üzerinden sosyal ve kültürel anlamları çözümlemeyi amaçlamaktadır (Kozinets, 2010). Netnografi, çevrimiçi ortamlardaki etkileşimi doğal bağlamı içinde ele alarak kullanıcı deneyimlerine yönelik zengin, ayrıntılı ve derinlemesine bilgi elde edilmesine imkân tanımaktadır. Bu yaklaşım, diğer yöntemlere kıyasla daha az masraflı ve daha az zaman alıcıdır (Thanh ve Kirova, 2018). Bu bilgiler ışığında, Giresun Adası'nı ziyaret eden turistlerin deneyimlerini çevrimiçi ortamlarda yapılan yorumlar üzerinden incelemeyi amaçlayan bu araştırmada netnografik yaklaşımın kullanılmasının doğru olduğu düşünülmektedir.

3.3. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Google Haritalar platformunda Giresun Adası ile ilgili paylaşılmış tüm kullanıcı yorumları, örneklemi ise bu yorumlar arasından seçilen 76 kullanıcı yorumu oluşturmaktadır.

3.4. Veri Toplama Kaynağı

Bu araştırmanın verileri Google Haritalar platformundan elde edilmiştir. Google Haritalar, kullanıcıların mekânlar hakkında yorum yazabildiği, fotoğraf paylaşabildiği ve puanlama yapabildiği küresel bir harita ve yer rehberi uygulamasıdır. Kullanıcılar, bu platform sayesinde deneyimlerini doğal ve samimi olarak anında paylaşabilmektedir. Google Haritalar platformundan elde edilen verilerle yapılan akademik çalışmaların sayısı gün geçtikçe artmaktadır (Aksoy, 2025; Mathayomchan ve Taecharungroj, 2020; Leiras ve Eusébio, 2024).

3.5. Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi, araştırma konusu ile ilgili yazılı, görsel veya dijital belgelerin sistematik olarak incelenmesini kapsayan bir yöntemdir (Bowen, 2009). Giresun Adası'nı ziyaret eden turistlerin Google Haritalar platformundaki yorumları doğal ortamında doküman analizi yöntemi ile değerlendirilmiştir.

3.6. Veri Toplama Süreci

Google Haritalar platformunda 1 Temmuz 2025 tarihinde yapılan ilk inceleme sonucunda Giresun Adası ile ilgili 1 Ocak 2017 ile 30 Haziran 2025 tarihleri arasında paylaşılan toplam 192 kullanıcı yorumu tespit edilmiştir. Daha sonra yorumlar Word dosyasına aktarılmış, kelime ve yazım hataları düzeltilerek detaylı olarak incelenmiştir. 192 yorumun 76'sı analiz sürecine dahil edilmiştir. Bu yorumların seçilmesinde dışlama ölçütleri kullanılmıştır. Bu bağlamda, yalnızca gerçek deneyime doğrudan referans veren ve anlamlı içerik taşıyan kullanıcı ifadeleri değerlendirmeye alınmış; konuyla ilgisi

olmayan, içerik derinliği bulunmayan, tekrarlayan ya da bot, reklam ve spam niteliği taşıyan yorumlar analiz süreci dışında bırakılmıştır. Daha sonra ise analiz aşamasına geçilmiştir.

3.7. Veri Analizi

Analiz için uygun 76 yorum "MAXQDA 20" nitel veri analiz programına aktarılmış ve içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizi sonucunda 76 yorumdan 175 kodlama yapılmıştır. Kodlama yapılırken, bazı yorum içeriklerinde birden fazla tema ile ilişkilendirilebilecek ifadeler rastlanmıştır. Bu ifadeler, hangi temaların altına giriyorsa o tema altında kodlanmıştır. Dolayısıyla, bir yorum içeriğinde birden fazla kodlama ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan kodlamalar, literatürde yer alan benzer nitelikteki araştırmalardan yararlanılarak sınıflandırılmıştır (Aslan ve Kıykaç, 2025; Öztürkel ve Enes, 2025; Yiğit ve Aktaş, 2025). Bu sınıflandırma, olumlu deneyimler kapsamında; 6 ana tema ve 10 alt tema, olumsuz deneyimler kapsamında; 8 ana tema ve 15 alt tema, bilgi verici yorumlar kapsamında; 4 ana tema ve 10 alt tema, tavsiye kapsamında; 2 ana tema ve 4 alt tema olmak üzere toplamda 20 ana tema ve 39 alt temadan oluşmaktadır. Bu ana temalar ve alt temalar "MAXQDA 20" programı ile şekillerle gösterilmiştir. Daha sonra bu şekillere yönelik çıkarım ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

3.8. Geçerlilik ve Güvenilirlik

Araştırmanın geçerlilik ve güvenilirliğini sağlamak için Lincoln ve Guba (1985), tarafından geliştirilen kriterler izlenmiştir. Bu bağlamda, araştırmada kullanılan metodoloji, veri analiz süreci ve elde edilen bulgular alanında uzman bir dış araştırma denetçisi ile paylaşılmıştır. Bu paylaşım iki aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada, araştırma metodolojisi, oluşturulan kodlar ve kodlardan ortaya çıkan temalar dış araştırma denetçisine gönderilmiştir. İkinci aşamada ise elde edilen bulgular ve bu bulgulara yönelik yorumlar dış araştırma denetçisine iletilmiştir. Denetçi, araştırma sürecini bağımsız bir gözle değerlendirerek yöntemsel tutarlılık, temaların geçerliliği ve bulguların verilerle örtüşüp örtüşmediği konusunda araştırmacıya her iki aşamada da ayrıntılı geri bildirim sağlamıştır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda, araştırma bulgularının araştırma verileriyle uyumlu, tutarlı ve yorumlanabilir olduğu doğrulanmıştır. Araştırmanın metodolojisi ve tüm aşamaları ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Bu kapsamda, araştırmacının yaklaşımı, deseni, evren ve örnekleme, veri kaynağı, veri toplama aracı, veri toplama süreci, verilerin işlenmesi, analiz edilmesi ve yorumlanması ile sonuçlara ulaşma aşamaları açık ve anlaşılır bir şekilde ortaya konmuştur. Ayrıca, doğrudan alıntılara yer verilerek ulaşılan bulgular desteklenmiştir. Araştırmacı, tüm süreçlerde özne yargı ve varsayımlarından bağımsız kalmaya çalışmıştır. Tüm bu açıklamalardan hareketle, yürütülen araştırmanın geçerlilik ve güvenilirlik ölçütlerini karşıladığı ifade edilebilir.

3.9. Etik Hususlar

Bu araştırmanın verileri kamuya açık bir platform olan Google Haritalar üzerinden elde edilmiştir. Araştırmacı, kendi kişisel bilgisayarını aracılığıyla Google Haritalar platformuna erişim sağlayarak kullanıcı ifadelerine ulaşmıştır. Kullanıcıların ifadeleri, doğrudan alıntılanmış ve herhangi bir değişiklik yapılmadan "... " içinde araştırmaya aktarılmıştır. Kullanıcı anonimliğini sağlamak amacıyla da ifadeler GH 1, GH 2, GH 3 vb. şeklinde kodlanmıştır. Ayrıca, kullanıcı ifadeleri araştırma süreci dışında kullanılmamıştır. Araştırmada kullanılan veriler, çevrimiçi ortamlarda herkese açık yorumlardan elde edildiği için bu çalışma etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

4. Bulgular

Bulgular başlığı altında ilk olarak içerik analizi sonucunda oluşan ana ve alt temalar "MAXQDA 20" nitel veri analiz programı kullanılarak görselleştirilmiş ve sunulmuştur. Bu görsellere ilişkin çıkarım ve değerlendirmeler yapılmıştır. Daha sonra ise Giresun Adası'nı ziyaret eden turistlerin deneyimlerinden elde edilen kelime bulutuna yer verilmiş ve yorumlanmıştır.

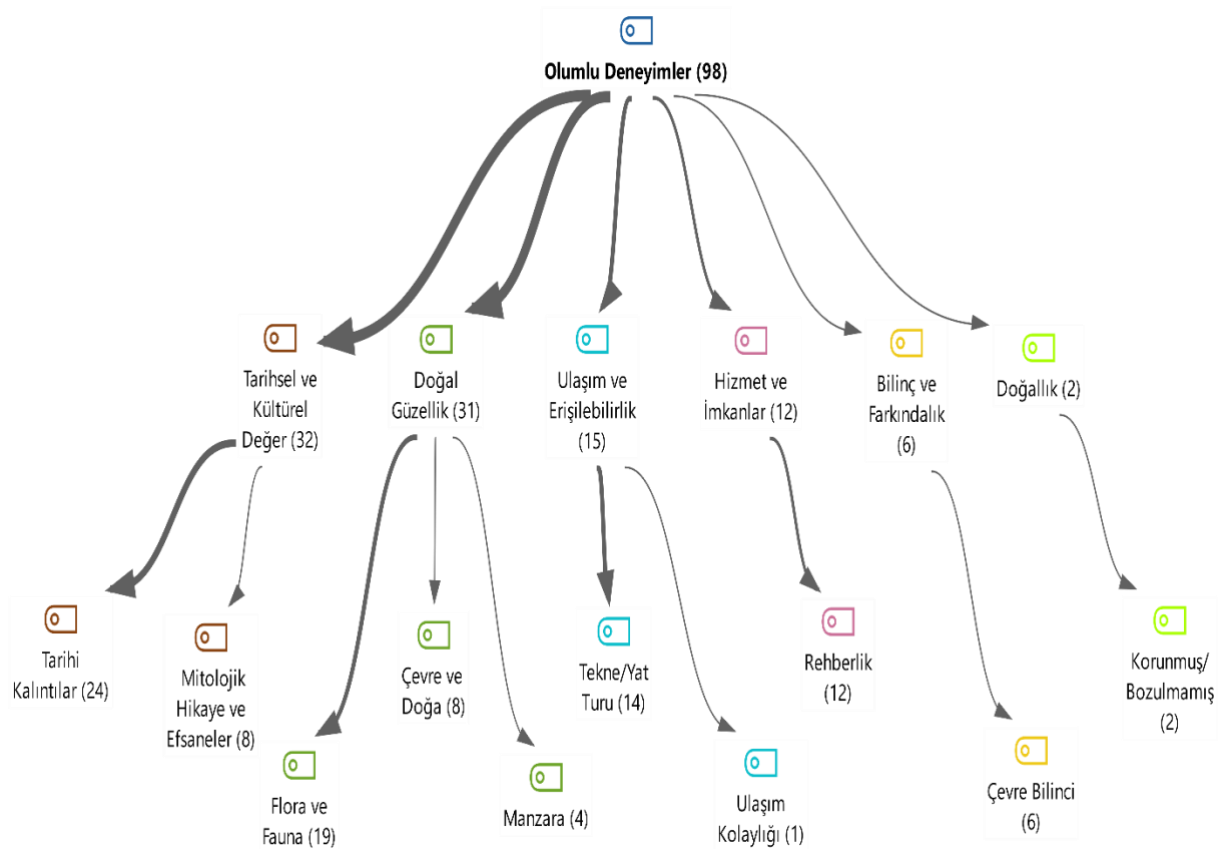
Giresun Adası'na Yönelik Turist Deneyimleri

Giresun Adası ile ilgili 76 yorum analiz edilmiş ve bu yorumlardan 175 kod oluşturulmuştur. Oluşturulan 175 kod aralarındaki anlam ve ilişkiler göz önünde bulundurularak 20 ana tema ve 39 alt tema altında toplanmıştır. Giresun Adası'na yönelik olumlu deneyimler kapsamında; 6 ana tema ve 10 alt tema, olumsuz deneyimler kapsamında; 8 ana tema ve 15 alt tema, bilgi verici yorumlar kapsamında; 4 ana tema ve 10 alt tema, tavsiye kapsamında; 2 ana tema ve 4 alt tema belirlenmiştir. Elde edilen ana temalar, alt temalar ve bu temaları destekleyen turist yorumlarına doğrudan alıntılarla "...“ içinde italik olarak yer verilmiştir. Ayrıca, doğrudan alıntılarda turistlere ait isim, profil bilgisi veya kimliği ortaya çıkarabilecek kişisel verilerin gizliliğini korumak amacıyla kullanıcı yorumları GH1 ile GH76 arasında kodlanmıştır.

Olumlu Deneyimler

Giresun Adası'nı ziyaret eden turistlerin yorumlarında en çok olumlu deneyimler ön plana çıkmıştır. Bu olumlu deneyimler; 6 ana tema ve 10 alt temadan oluşmaktadır. Şekil 1'de ana temalar ve alt temalar gösterilmektedir.

Şekil 1. Olumlu Deneyimler

Şekil 1 incelendiğinde olumlu deneyimlerle ilgili “tarihsel ve kültürel değer” ile “doğal güzellik” ana temalarının öne çıktığı görülmektedir. Tarihsel ve kültürel ana teması altında “tarihi kalıntılar”, doğal güzellik ana teması altında ise “flora ve fauna” ön plana çıkan alt temalardır. Bunun yanı sıra, “ulaşım ve erişilebilirlik” ile “hizmet ve imkânlar” ana temalarının da adaya yönelik diğer önemli olumlu deneyim unsurlarını oluşturduğu anlaşılmaktadır. Olumlu deneyimlerle ilgili turistlerin Google Haritalar platformunda paylaştığı çevrimiçi yorumlardan bazıları şu şekildedir:

“Adadaki şapel, işlevini yitirmiş su kuyusu ve mezar kalıntıları bir zamanlar sürdürülen yaşamdan geriye kalanlar. Giresun için eşsiz bir değer.” (GH67)

"Giresun Adası birçok mitolojik hikâyeyi de bünyesinde barındıran önemli bir alandır. Bunlar arasında Altın Post Efsanesi, Kral Mitridates'in Kızı ve Çoban Efsanesi, Hz. Yusuf'un Altın Heykeli Efsanesi, Amazon Kadınları Efsanesi ve Hamza Taşı Efsanesi sayılabilir." (GH23)

"Giresun Adası, Akdeniz defnesi ve Yalancı Akasya başta olmak üzere 71 tür doğal otsu ve odunsu bitki türüne, karabatak ve martıların doğal üreme alanına ve göçmen kuşların da uğrak ve dinlenme yeri olma özelliğini taşıyan ender adalardandır, (GH23) tarihi ada karabatak ve martılara ev sahipliği yapıyor. Defne ağaçları adaya ayrı bir güzellik katmakta." (GH67)

"Doğasıyla ve her şeyiyle çok güzel bir ada." (GH55)

"Güzel pitoresk manzaralar." (GH16)

"Güzelliği gidip gelme feribot yolculuğunda yatıyor." (GH66)

"Ulaşım kolay." (GH34)

"Şahane bir anlatımla harika bir geziydi, (GH6) rehber eşliğinde ada turu mükemmeldi, (GH15) adada rehber eşliğinde geziliyor ve çok güzel bilgiler veriliyor." (GH73)

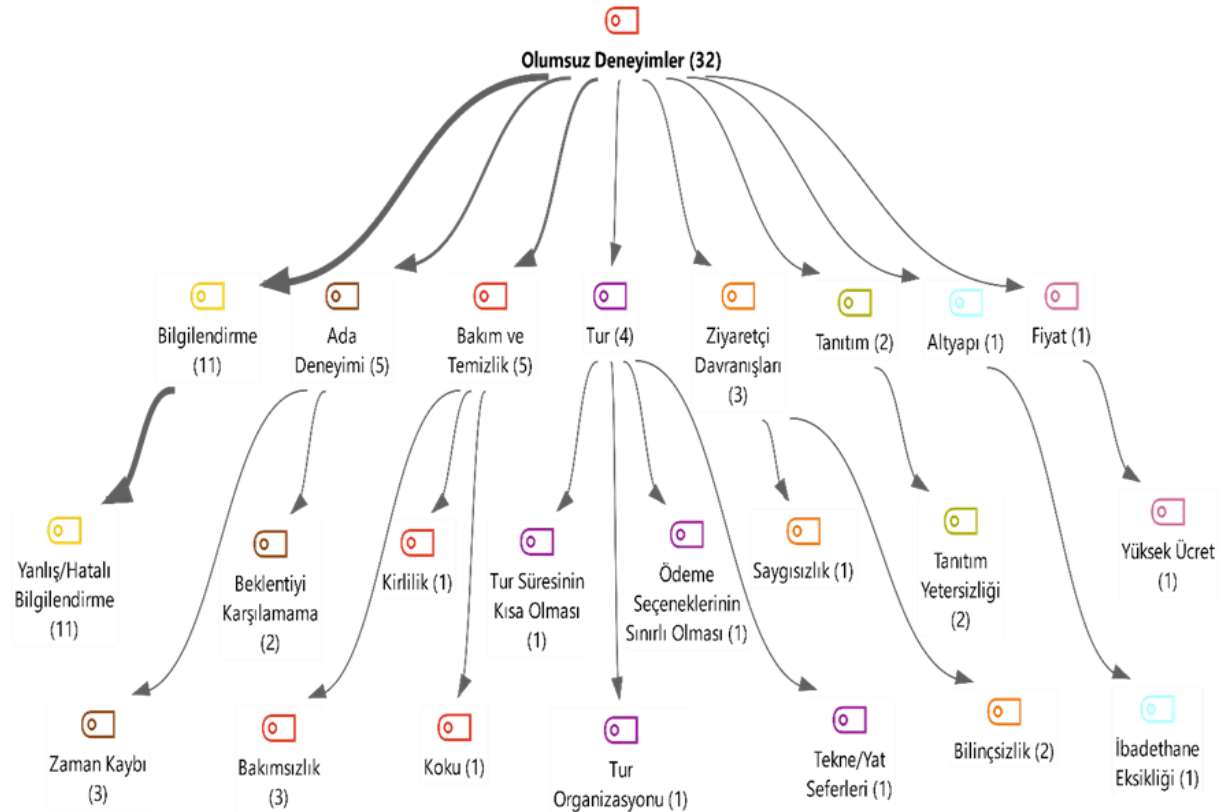
"Adaya yalnızca turla gidilebilmesi doğru karar, yangın tehlikesi olduğu için sigara içilmiyor bu şekilde korunması güzel, (GH36) serbest gezi yasak, aynı zamanda kuşların üreme-yaşam alanı, mümkün olduğunca onlara rahatsızlık vermemek amaçlanıyor." (GH38)

"Bakir, (GH12) henüz bozulmamış." (GH20)

Olumsuz Deneyimler

Giresun Adası'nı ziyaret eden turistlerin karşılaştığı sorunlar ve yaşadıkları sıkıntılar, olumsuz deneyimler olarak ortaya çıkmıştır. Bu olumsuz deneyimler; 8 ana tema ve 15 alt temadan oluşmaktadır. Şekil 2'de ana temalar ve alt temalar gösterilmektedir.

Şekil 2. Olumsuz Deneyimler

Turistlerin Giresun Adası'na yönelik olumsuz deneyimlerinin oldukça az olduğu görülmektedir. Olumsuz deneyimlerle ilgili "bilgilendirme", "ada deneyimi" ve "bakım ve temizlik" gibi ana temaların ön plana çıktığı tespit edilmiştir. Bilgilendirme ana teması altında "yanlış/hatalı bilgilendirme" ada deneyimi ana teması altında "zaman kaybı" ile bakım ve temizlik ana teması altında "bakımsızlık" alt temalarının öne çıktığı belirlenmiştir. Olumsuz deneyimlerle ilgili turistlerin Google Haritalar platformunda paylaştığı çevrimiçi yorumlardan bazıları şu şekildedir:

"Karadeniz'deki 4 adadan biri, (GH42) Karadeniz'de bulunan tek ada, (GH50), Karadeniz'in yaşanabilir tek adası." (GH64)

"Bomboş bir ada ... şu an için ottan ağaçtan başka bir şey göremezsiniz." (GH30)

"Bir ada görmek isterken beklentimi yükselttim. Gelişeceğine inanıyorum, gelişmeli, (GH30) ada çok güzel değil." (GH30)

"Önemli bir ada olmasına rağmen çok bakımsızdı, sahip çıkılmamış, (GH4) bir ada bu kadar sahipsiz kalabilirdi." (GH13)

"Ada içi çok pis." (GH31)

"Çok kokuyor gitmeyin." (GH45)

"Tek eleştirim çok hızlı gezdiriliyor ada oysaki biraz daha fazla kalmak istiyor insan." (GH73)

"İşletmeci firma diğer tura yetişebilmek için bizi adeta koşturdu, ada turunu 15 dakikada tamamlattı. İtiraz edenlere de terbiyesizlik yapmışlardı." (GH52)

"İşletmede kredi kartı geçerli değil." (GH8)

"Giden tek bir tekne vardı." (GH4)

"Böyle bir yerin kendi özel tekneleri ile gelip içine edilebilmesine hayretler içinde kaldım adada göçmen kuşlar var tarih fişkırtıyor bir tek mangal yakmadıkları kalmış." (GH35)

"Her zamanki gibi ve her tarihi kalıntılarda olduğu gibi geçmişe saygısızlık." (GH35)

"Maalesef tanıtımı yeterince yapılmamış." (GH58)

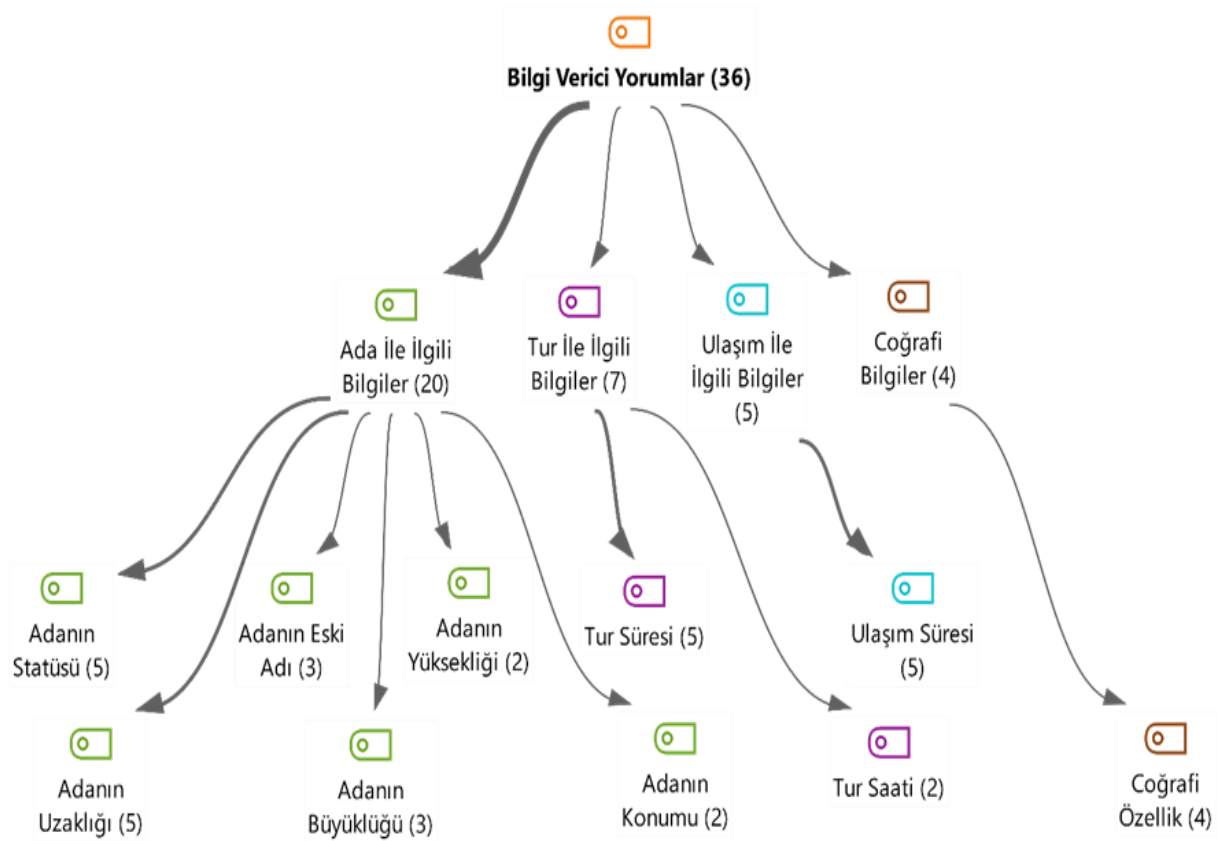
"Hiçbir ibadethane yok." (GH37)

"Sizi adaya ulaştıran teknede her şey mevcut ama pahalı." (GH34)

Bilgi Verici Yorumlar

Giresun Adası'nı ziyaret eden turistlerin ada ile ilgili birtakım bilgi verici yorumlarda bulunduğu belirlenmiştir. Bu bilgi verici yorumlar; 4 ana tema ve 10 alt temadan oluşmaktadır. Şekil 3'te ana temalar ve alt temalar gösterilmektedir.

Şekil 3. Bilgi Verici Yorumlar

Şekil 3 incelendiğinde turistlerin Giresun Adası ile ilgili bilgi verici yorumları kapsamında “ada ile ilgili bilgiler” ana temasının ön plana çıktığı görülmektedir. Ada ile ilgili bilgiler ana teması altında da “adanın statüsü” ve “adanın uzaklığı” alt temaları dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra, tur ile ilgili bilgiler ana teması altında “tur süresi” alt teması dikkat çeken bir diğer alt temadır. Bilgi verici yorumlarla ilgili turistlerin Google Haritalar platformunda paylaştığı çevrimiçi yorumlardan bazıları şu şekildedir:

“Mülkiyeti Hazineye ait olan ... ada 2. derece arkeolojik ve doğal sit alanı.” (GH23)

“Giresun Adası kıyından 1,6 km açıktadır.” (GH25)

“Ada dünya mitolojisinde ve tarihinde Aretias, Areionesos (ilk çağ adı), Nesos, Area, Areos, Chalceritis (Romalıların verdiği ad) adları ile bilinir.” (GH23)

“40 bin metrekare yüzölçümüne sahip ada.” (GH23)

“Ada denizden 30 metre yüksekliğe sahiptir.” (GH11)

“Ada merkez Gedikkaya Mevkii karşısında.” (GH11)

“90 dakikalık yolculuk (gidiş-geliş) ve 30 dakikalık bir ada turundan oluşan toplamda 2 saatlik bir turla ziyaret edilebilen adadır.” (GH59)

“2-4-6 da tur düzenleniyor, (GH8) her gün saat 10 da tur var.” (GH41)

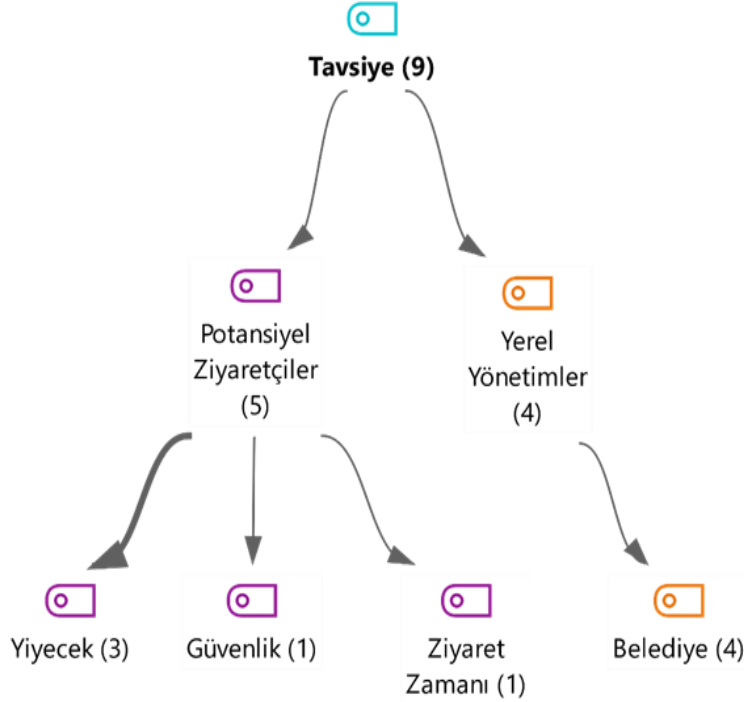
“Yaklaşık 30 dk sonra adaya ayak basıyorsunuz, (GH38) adaya ulaşım yarım saatten fazla sürüyor.” (GH58)

“Giresun Adası, Kefken Adası ile birlikte Karadeniz’de bulunan Türkiye’ye bağlı iki adadan biridir.” (GH25)

Tavsiye Niteliğindeki Yorumlar

Giresun Adası'nı ziyaret eden turistlerin çeşitli tavsiye niteliğinde yorumları olduğu tespit edilmiştir. Bu tavsiye yorumları; 2 ana tema ve 4 alt temadan oluşmaktadır. Şekil 4'te ana temalar ve alt temalar gösterilmektedir.

Şekil 4. Tavsiye Niteliğindeki Yorumlar

Turistlerin Giresun Adası ile ilgili tavsiye yorumları “potansiyel ziyaretçiler” ve “yerel yönetimler” ana temalarından oluşmaktadır. Potansiyel ziyaretçiler ana teması altında “yiyecek” alt temasının ön plana çıktığı görülmektedir. Yerel yönetimler ana teması altında ise “belediye” alt teması yer almaktadır. Tavsiye niteliğindeki yorumlarla ilgili turistlerin Google Haritalar platformunda paylaştığı çevrimiçi yorumlardan bazıları şu şekildedir:

“Teknede balık ekmek yemeyi unutmayın.” (GH34)

“Üzerinde yürüdüğümüz kayalar yaralanmalara sebep olabiliyor.” (GH28)

“Adayı yaz aylarında ziyaret edebilirsiniz.” (GH39)

“En azından belediye olarak iç alandaki yürüme kısımları bentlerle çevrilebilir, oradaki eskimiş ev düzeltilebilir diye düşünüyorum.” (GH30)

Turistlerin Deneyimlerinden Elde Edilen Kelime Bulutu

Turistlerin, Giresun Adası ile ilgili Google Haritalar platformunda çevrimiçi olarak paylaştıkları yorumlar içerik analizi ile çözümlenerek en çok tekrar eden kelimeler belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, kelime bulutu oluşturmak için “MAXQDA 20” nitel veri analiz programından yararlanılmıştır. Kelime bulutu oluşturulurken tek başına anlamsal bağlam taşımayan “ama, aynı, bazı, diğer, hiçbir vb.” kelimeler çıkarılmış, aynı kavramı ifade eden kelimeler ise birleştirilmiştir (örneğin, adada + adadan + adaya + adanın = ada gibi). Bu işlemler, kelime bulutunun daha anlaşılır ve yorumlanabilir bir yapıya kavuşmasını sağlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Nitekim, oluşturulan kelime bulutu ile en çok tekrar eden 50 kelime görsel olarak aşağıda Şekil 5’te sunulmuştur.

Şekil 5. Turistlerin Deneyimlerinden Elde Edilen Kelime Bulutu

Kelime bulutu incelendiğinde ilk olarak; “ada, Giresun, doğu, Karadeniz” gibi kelimeler dikkat çekmektedir. Yorumlar Giresun Adası ile ilgili olduğu için ilişkili olan bu kelimelerin ön plana çıkması beklenen doğal bir durumdur. Bunun yanı sıra, “Hamza, taşı, manastır, kilise” gibi kelimeler adanın tarihsel değerine; “mitolojik, efsaneler” gibi kelimeler adanın kültürel değerine; “otsu, odunsu, bitki, akasya, Akdeniz, defnesi, göçmen, kuşlar, karabatak,” gibi kelimeler ise adanın flora ve faunasına işaret etmektedir. Ayrıca, “doğal, sit, alanı” gibi ifadeler adanın koruma statüsüne alınan bir yer olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Giresun Adası, binlerce yıllık tarihi, kültürel mirası, mitolojik hikayeleri ve doğal güzelliği ile Doğu Karadeniz Bölgesi'nin gizli hazinelerinden birisidir. Antik Çağ'dan günümüze uzanan ada otantik bir mekân olma özelliğini bugün de korumaktadır. Günümüzde bu ada, turizm faaliyetleri kapsamında çeşitli fırsatlar sunmaktadır. Ada özellikle tarih, kültür, mitoloji ve doğa temalı seyahatler açısından turistik bir rota haline gelmeye başlamıştır. Adaya yönelik ilginin artmasıyla birlikte gerçekleştirilen turistik seyahatler de hem destinasyonun tanıtımına katkı sağlamakta hem de yöre turizminin gelişimini desteklemektedir.

Giresun Adası'nı ziyaret eden turistlerin deneyimlerini tespit etmek; olumsuz yönlerin ortadan kaldırılmasını sağlamak, ziyaretçi memnuniyeti iyileştirmek ve adaya yönelik sürdürülebilir turizm stratejileri geliştirmek açısından katkı sunacaktır. Bu bağlamda çalışmada, Giresun Adası'nı ziyaret eden turistlerin deneyimleri ortaya konulmaktadır. Google Haritalar platformunda paylaşılan 76 yorum içerik analizi yöntemi ile incelenmiş ve turistlerin deneyimleri tematik olarak değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda turistlerin; Giresun Adası hakkında olumlu, olumsuz, bilgi verici ve tavsiye niteliği taşıyan değerlendirmelerde bulunduğu belirlenmiştir.

Giresun Adası'nı ziyaret eden turistlerin genel anlamda olumlu deneyimler yaşadığı, destinasyonu ziyaret etmekten memnun olduğu ve bu durumun da çevrimiçi yorumlara olumlu yansıdığı ortaya çıkmıştır. Adayı ziyaret eden turistler olumlu deneyimler açısından en çok tarihsel ve kültürel değerler

ile doğal güzelliği vurgulamaktadır. Örneğin GH67, “*Adadaki şapel, işlevini yitirmiş su kuyusu ve mezar kalıntıları bir zamanlar sürdürülen yaşamdan geriye kalanlar. Giresun için eşsiz bir değer*”, GH39, “*Ada hakkında birçok farklı efsane anlatılmaktadır*”, GH67, “*Defne ağaçları adaya ayrı bir güzellik katmakta*” GH16 “*Güzel pitoresk manzaralar*” gibi yorumları bu durumu desteklemektedir. Yusuf vd., (2025) tarafından yapılan çalışmada turistlerin Pulau Besar Adası'nda kültürel miras unsurlarını gerçek ve otantik deneyimler olarak algıladıkları tespit edilmiştir. Mandagi vd., (2026) tarafından Endonezya'daki UNESCO Dünya Mirası Alanları üzerine yapılan netnografik çalışmada, mitolojik anlatıların, destinasyonları fiziksel güzelliklerinin ötesine taşıyarak ziyaretçilerde hayranlık ve kutsal alan hissi uyandırdığı belirlenmiştir. Kara ve Çeken, (2025) tarafından Ulugöl Tabiat Parkı'nı ziyaret eden turistlerin görüşlerini inceledikleri çalışmada, turistlerin en çok parkın doğa harikası/manzarasından etkilendikleri tespit edilmiştir. Dalgın vd., (2026) tarafından Ordu ilinin Perşembe ilçesinde yer alan Yason Burnu ve Kilisesi'ne ilişkin ziyaretçi deneyimlerinin analiz edildiği çalışmada, olumlu turist deneyimleri arasında doğa/manzara, tarihi/doğal çevre ve mitolojik hikâyeler/efsaneler gibi unsurlar olduğu belirlenmiştir. Literatürde yer alan çalışmalarda ulaşılan bulgularla bu çalışmanın bulguları örtüşmektedir.

Giresun Adası'nı ziyaret eden turistlerin, tekne/yat turu ilgisini çekmektedir. Örneğin GH66, “*Güzelliği gidip gelme feribot yolculuğunda yatıyor*” yorumu bu durumu destekler niteliktedir. Bununla birlikte, turistler ada turundaki rehberlik hizmetine de dikkat çekmiştir. Örneğin GH15, “*Rehber eşliğinde ada turu mükemmeldi*” ve GH73 “*Adada rehber eşliğinde geziliyor ve çok güzel bilgiler veriliyor*” gibi ifadeleri bu durumu gözler önüne sermektedir. Quang vd., (2024) Vietnam'daki bir savaş mirası alanı olan Cu Chi tünellerini ziyaret eden turistlerin deneyimlerini analiz ettiği çalışmada, olumlu deneyimler arasında tur rehberlerinin anlatım yeteneklerini belirlemiş ve tur rehberlerinin, turu canlandırıp ziyaretçiler için zenginleştirici ve unutulmaz bir deneyime dönüştürme yeteneğine sahip olduğunu ifade etmiştir. Giresun Adası'nı ziyaret eden turistlerin rehberlik hizmetlerinden memnuniyet duyması bulgusu benzer sonuçlara ulaşıldığını ortaya koymaktadır.

Giresun Adası'nı ziyaret eden turistlerin, olumsuz deneyimler de yaşadığı ortaya çıkmıştır. Bu olumsuz deneyimler sayıca az olmakla birlikte belirli temalarda yoğunlaşmaktadır. Özellikle Giresun Adası ile ilgili yanlış/hatalı bilgilendirme, zaman kaybı, beklentiyi karşılamama ile bakım ve temizlik konularında basit müdahalelerle giderilebilecek sorunların turist deneyimlerini olumsuz yönde etkilemesi, destinasyonun potansiyel fırsatlarının kayba uğramasına yol açacağı düşünülmektedir. Öztürkel ve Enes, (2025) Tarsus ilçesinin turistik destinasyonlarını ziyaret eden turistlerin deneyimlerini inceledikleri çalışmada, bakımsızlık ile beklenti-deneyim uyumsuzluğu gibi bulgulara ulaşmıştır. Islam, (2025) ise Bangladeş'teki beş arkeolojik alanı ziyaret eden turistlerin görüşlerini incelediği çalışmada, olumsuz deneyimler arasında bakımsızlık, temizlik ve koku gibi unsurları tespit etmiştir. Bu bulgular, mevcut araştırmanın bulguları ile benzerlik göstermektedir.

Turist yorumlarından, Giresun Adası turunu düzenleyen işletme ile ilgili olarak da birtakım olumsuz deneyimlerin yaşandığı anlaşılmaktadır. Örneğin GH52 “*İşletmeci firma diğer tura yetişebilmek için bizi adeta koşturdu, ada turunu 15 dakikada tamamlattı. İtiraz edenlere de terbiyesizlik yapmışlardı.*” GH73 “*Tek eleştirim çok hızlı gezdiriliyor ada oysaki biraz daha fazla kalmak istiyor insan.*” ve GH8 “*İşletmede kredi kartı geçerli değil.*” gibi ifadeleri bu durumu destekler niteliktedir. Bu bağlamda, Giresun Adası turunu düzenleyen işletmenin mevcut sorunları gidererek hizmet kalitesini iyileştirmesi, turist memnuniyetinin artırılması açısından önem arz etmektedir.

Turistlerin, Giresun Adası ile ilgili bilgi verici nitelikte yorumlar yaptığı tespit edilmiştir. Turistler bu noktada özellikle ada hakkında birtakım bilgiler paylaşmıştır. Bunlar; adanın statüsü, uzaklığı, eski adı, büyüklüğü, yüksekliği ve konumu ile ilgili bilgilerdir. Bunun yanı sıra, tur, ulaşım ve coğrafi bilgileri

de paylaştıkları saptanmıştır. Bu kapsamda, turistlerin ada ile ilgili gözlemlerini paylaşması ve pratik bilgilerini aktarması potansiyel turistler için bir rehber işlevi görebilir.

Giresun Adası'nı ziyaret eden turistlerin, tavsiye niteliği taşıyan ifadeleri de bulunmaktadır. Bu doğrultuda, potansiyel ziyaretçiler ve yerel yönetimlere ilişkin tavsiyeler sunulmuştur. Potansiyel ziyaretçiler için teknede balık ekmek deneyimlenmesi, kayalık alanlarda dikkatli bir şekilde yürünmesi ve yaz aylarında adaya seyahatlerin gerçekleştirilmesi yönünde tavsiyeler yer almaktadır. Yerel yönetimler açısından, turistler tarafından belediyeye adadaki mevcut altyapı sorunlarının giderilmesi yönünde tavsiyelerde bulunulmuştur. Buradan hareketle, tavsiye niteliği taşıyan ifadelerin, potansiyel turistlerin seyahat hazırlıklarını ve karar verme süreçlerini kolaylaştırması açısından önemli bir bilgi kaynağı olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak, Giresun Adası çok boyutlu bir turist deneyimi sunmaktadır. Adanın tarih, kültür, mitoloji ve doğa gibi farklı turistik arz unsurlarına sahip olması hem destinasyonun çekiciliğini artırmakta hem de farklı seyahat motivasyonlarına sahip turist gruplarına hitap etmesini sağlamaktadır. Bununla birlikte, Giresun Adası'ndaki turistik faaliyetlerin sürdürülebilirlik anlayışı çerçevesinde ele alınması, destinasyonun doğal ve kültürel değerlerinin korunması, taşıma kapasitesinin gözetilmesi ve uzun vadeli turizm planlamasının sağlanması açısından önem taşımaktadır. Şüphesiz bu durum, turist deneyiminin niteliğini artırmanın yanı sıra adanın otantik yapısının korunarak gelecek kuşaklara aktarılmasına katkı sağlayacaktır.

Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk ve en önemli sınırlılık, araştırma verilerinin yalnızca Google Haritalar platformundan elde edilmiş olması ve elde edilen bulguların sadece bu platformdaki kullanıcıların görüşlerine dayanmasıdır. Bu bağlamda, TripAdvisor vb. farklı platformlardaki kullanıcı yorumlarının da analize dahil edilmesi, araştırma bulgularının kapsamını genişletebilir ve karşılaştırmalı analiz yapma imkânı sunabilir. İkinci sınırlılık, sosyal medya verilerinin temsiliyet sorunudur. Bu nedenle, bu tür verilere dikkatli yaklaşılmalı ve veriler anketler, görüşmeler, gözlemler gibi diğer veri türleri ile desteklenmelidir. Araştırmanın son sınırlılığı ise toplanan verilerin belirli bir zaman dilimine ait olmasıdır. Dijital uygulamaların ve çevrimiçi ortamların sürekli değişen ve dinamik yapısı nedeniyle, araştırma sonuçlarının zaman içerisinde değişebileceği varsayılmaktadır. Bu kapsamda, boylamsal araştırmalar yapılarak bulguların zamana bağlı değişimi incelenmelidir.

Giresun Adası'nı ziyaret eden turistlerin deneyimlerinin incelendiği bu araştırmada belirli bulgulara ulaşılmıştır. Ancak konunun daha geniş bir çerçevede ele alınabilmesi için gelecekte yapılacak araştırmalarla desteklenmelidir. Bu kapsamda, gelecekte yapılacak araştırmalar hem teorik hem de metodolojik açıdan daha derinlemesine ele alınarak farklı boyutların ortaya konulmasına katkı sağlayabilir. Teorik açıdan adanın marka imajı, destinasyon kimliği ve hikâye temelli pazarlama stratejileri konusunda araştırmalar tasarlanabilir. Bununla birlikte, adanın ekolojik, kültürel ve sosyo-ekonomik sürdürülebilirliği üzerine araştırmalar yürütülebilir. Ayrıca, adayı ziyaret eden turistlerin seyahat motivasyonlarına odaklanan araştırmalar gerçekleştirilebilir. Metodolojik açıdan ilerleyen süreçte nitel, nicel ve karma yaklaşımlarla yapılacak araştırmalarla bulgular zenginleştirilebilir. Diğer yandan, bulguların zaman içindeki değişimini anlamak için uzun dönemli ve boylamsal araştırmalar uygulanabilir.

Mevcut araştırmanın bulgularından hareketle, yöredeki paydaşların (Giresun Valiliği, Giresun Belediyesi, Giresun Üniversitesi, Giresun İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, DOKA, DOKAP, STK'lar, Turizm İşletmeleri vb.) aşağıda belirtilen aksiyonları hayata geçirmesi, Giresun Adası'nı ziyaret eden turistlerin memnuniyet düzeylerinin artırılmasına ve destinasyonun sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda gelişimine katkı sağlayacaktır.

- Giresun Adası ile ilgili yanlış/hatalı bilgilerin (Karadeniz'in tek adası gibi) yayılmasını engellemek ve potansiyel turistleri yanıltmamak için resmî kurumların (valilik, belediye, il kültür ve turizm müdürlüğü vb.) web siteleri ve sosyal medya hesapları düzenli olarak güncellenmelidir.
- Destinasyonun markalaşmasında “Doğu Karadeniz'in üzerinde insan yaşamına elverişli olan tek ada olma özelliği” vurgulanmalı ve ada ile ilişkilendirilen mitolojik hikâyeler ve efsaneler etkili birer pazarlama aracı olarak değerlendirilmelidir.
- Sosyal medya ve web siteleri aracılığıyla ada deneyiminin içeriği net bir şekilde ifade edilerek, abartılı ve gereksiz söylemlerden kaçınılmalıdır.
- Giresun Adası'nın tarihsel ve kültürel değerleri ile doğal güzelliğini öne çıkaran yürüyüş rotaları, bilgilendirme panoları, rehberli turlar ve tematik etkinlikler (mitoloji turları, kuş gözlemi günleri, doğa yürüyüşleri vb.) organize edilerek ziyaretçi deneyimini zenginleştirilmelidir.
- Adanın bakım ve temizliğine daha fazla özen gösterilmeli, yeterli sayıda çöp konteyneri konulmalı ve çevreyi kirleten ziyaretçilere yönelik idari para cezası gibi yaptırımlar uygulanmalıdır.
- Tur saatleri, tekne kalkış ve dönüş saatleri ziyaretçilerin adada daha fazla zaman geçirebileceği şekilde ayarlanmalıdır.
- Ziyaretçi yoğunluğunu yönetebilmek amacıyla online rezervasyon, mobil uygulama veya telefonla ön kayıt vb. uygulamalar hayata geçirilmelidir.
- Turu düzenleyen işletme tarafından ziyaretçilere, çevrimiçi ve mobil ödeme seçenekleri sunulmalı ve bunun yanı sıra temassız ödeme (NFC), mobil cüzdan (Apple Pay, Google Pay) ve QR kod ile ödeme gibi dijital ödeme sistemleri entegre edilmelidir.
- Giresun Adası'nın bilinirliğini ve cazibesini arttırmak için dijital ve sosyal medya (özellikle Instagram, Facebook, YouTube vb.) aktif bir şekilde kullanılmalı, bloggerlar, influencerlar ve vloggerlar ile iş birliği yapılmalı ve sanal turlar, 360 derece video ve interaktif haritalar oluşturularak çevrimiçi deneyimler sunulmalıdır.
- Adada keşfedilmeyi bekleyen ve hâlâ gün yüzüne çıkarılmamış tarihi ve arkeolojik kalıntıların olduğu düşüncesinden hareketle daha önce başlatılan kazı çalışmalarına devam edilmeli ve ortaya çıkan eserler sergilenmelidir.

Kaynakça

AKSOY, Z., (2025). “Examining the Memorable Tour Experiences of Tourists Using Google Maps Reviews”, *Geographies, Planning & Tourism*, 5(1), ss. 47-58. <https://doi.org/10.5505/gpts.2025.92486>

ASLAN, H., & KIYKAÇ, B., (2025). “Van-Akdamar Adası ve Kilisesi Ziyaretçi Deneyimleri Üzerine Netnografik Bir Araştırma: Tripadvisor Örneği”, *Uluslararası Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 9(1), ss. 25-37. <https://doi.org/10.30625/ijctr.1662241>

ASSAKER, G., (2020). “Age and Gender Differences in Online Travel Reviews and User-Generated-Content (UGC) Adoption: Extending the Technology Acceptance Model (TAM) with Credibility Theory”, *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 29(4), ss. 428-449. <https://doi.org/10.1080/19368623.2019.1653807>

- ATASOY, B., (2025). "Cultural Heritage Experience from the Perspective of Tourist Narratives on Tripadvisor: A Qualitative Study on "Olympos", *Alanya Akademik Bakış*, 9(1), ss. 146-158. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.1518045>
- BERNAKI, W., & MARSO, S., (2023). "Tourist Experience in Destinations: Rethinking A Conceptual Framework of Destination Experience", *Journal of Marketing Research and Case Studies*, 2023(2023), ss. 1-19. <https://doi.org/10.5171/2023.340232>
- BIGNE, E., RUIZ, C., & CURRAS-PEREZ, R., (2019). "Destination Appeal Through Digitalized Comments", *Journal of Business Research*, (101), ss. 447-453. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.01.020>
- BILDIRCINGIL, D., & ÇOKAL, Z., (2025). "Kültürel Miras Alanlarında Ziyaretçi Deneyimi: Nemrut Dağı Örneği", *Journal of Hospitality and Tourism Issues*, 7(1), ss. 67-84.
- BOWEN, G. A., (2009). "Document Analysis as A Qualitative Research Method", *Qualitative Research Journal*, 9(2), ss. 27-40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- CIFCI, I., ATSIZ, O., & GUPTA, V., (2021). "The Street Food Experiences of the Local-Guided Tour in the Meal-Sharing Economy: The Case of Bangkok", *British Food Journal*, 123(12), ss. 4030-4048. <https://doi.org/10.1108/BFJ-01-2021-0069>
- CUTLER, S. Q., & CARMICHAEL, B. A., (2010). "The Dimensions of the Tourist Experience. M. Morgan, P. Lugosi, & J.R. Brent Ritchie (Eds)", *The Tourism and Leisure Experience: Consumer and Managerial Perspectives*, pp. 3-26. Bristol: Channel View Publications. <https://doi.org/10.21832/9781845411503-004>
- ÇETİN, G., & BILGIHAN, A., (2016). "Components of Cultural Tourists' Experiences in Destinations", *Current Issues in Tourism*, 19(2), ss. 137-154. <https://doi.org/10.1080/13683500.2014.994595>
- DALGIN, T., KARA, E., AKINCI EKİZTEPE, B., GÜNER, B., & ÇEKEN, H. (2026). "Analysis of Cape Jason and the Church Visitor Experiences Based on TripAdvisor Reviews", *Romaya Journal*, 2, 1-19. <https://doi.org/10.5281/zenodo.20185719>
- DWIDIENAWATI, D., TJAHAJANA, D., ABDINAGORO, S. B., & GANDASARI, D., (2020). "Customer Review or Influencer Endorsement: Which one Influences Purchase Intention More?", *Heliyon*, 6(11), ss. 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2020.e05543>
- DZAMTOSKA-ZDRAVKOVSKA, S., MATLIEVSKA, M., & PETREVSKA, B., (2025). "Utilizing Social Media to Explore Cultural Tourism Experiences at Al Jazeera Al Hamra Heritage Village", *International Journal of Innovative Research and Scientific Studies*, 8(3), ss. 3015-3023.
- ENGIN, M., & ERDURAN, Y., (2024). "Turizmde Ziyaretçi Deneyimlerinin İncelenmesi: İnegöl Örneği", *Ekonomi, İşletme ve Bilişim Dergisi*, 1(1), ss. 65-75.
- GİRESUN İL KÜLTÜR ve TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ, (2025). Giresun Adası, Erişim adresi, <https://giresun.ktb.gov.tr/TR-206819/giresun-adasi-ii-derece-arkeolojik-sit-alani.html>
- GİRESUN VALİLİĞİ, (2025). Giresun Adası, Erişim adresi, <https://giresun.gov.tr/turizm>
- GUO, X., & PESONEN, J. A., (2022). "The Role of Online Travel Reviews in Evolving Tourists' Perceived Destination Image", *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 22(4-5), ss. 372-392. <https://doi.org/10.1080/15022250.2022.2112414>

- ISLAM, M. N., (2025). "Visitors' Sentiment in Archeological Heritage Sites: A Study Based on TripAdvisor Reviews", *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, 26(1), ss. 90-111. <https://doi.org/10.1080/15256480.2023.2242343>
- ISLAM, M. T., HERJANTO, H., KUMAR, J., & AMIN, M., (2025). "Online Travel Reviews and Tourist Destination Choices: An Extension of the Information Adoption Model", *Tourism Review International*, 29(1), ss. 17-32. <https://doi.org/10.3727/194344225X17315216888907>
- İLTAR, G., & TEMÜR, A., (2018). "Doğu Karadeniz'de Antik Bir Yerleşim: Aretias/Khalkeritis Adası (Giresun Adası)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 12(24), ss. 11-30. <https://doi.org/10.18220/kid.416871>
- KARA, E., & ÇEKEN, H., (2025). "Doğa Turizmi Kapsamında Ulugöl Tabiat Parkı'nı Ziyaret Eden Turistlerin Çevrimiçi Yorumlarının İncelenmesi: Tripadvisor Örneği", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), ss. 572-593. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1523391>
- KODAŞ, B., (2025). "Netnografik Bakış Açısıyla Hatırlanabilir Yerel Kahvaltı Deneyim Bileşenlerinin Belirlenmesi", *Tourism and Recreation*, 7(1), ss. 174-183. <https://doi.org/10.53601/tourismandrecreation.1555824>
- KOZINETS, R. V., (2010). *Netnography: Ethnographic Research in the Age of the Internet*. California, Sage Publications Limited.
- LEIRAS, A., & EUSEBIO, C., (2024). "Perceived Image of Accessible Tourism Destinations: A Data Mining Analysis of Google Maps Reviews", *Current Issues in Tourism*, 27(16), ss. 2584-2602. <https://doi.org/10.1080/13683500.2023.2230338>
- LI, S., LIU, F., ZHANG, Y., ZHU, B., ZHU, H., & YU, Z., (2022). "Text Mining of User-Generated Content (UGC) for Business Applications in E-commerce: A Systematic Review", *Mathematics*, 10(19), ss. 1-26. <https://doi.org/10.3390/math10193554>
- LIN, C. H., & KUO, B. Z. L., (2016). "The Behavioral Consequences of Tourist Experience", *Tourism Management Perspectives*, (18), ss. 84-91. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2015.12.017>
- LINCOLN, Y. S., & GUBA, E. G., (1985). *Naturalistic Inquiry*. Beverly Hills, CA: Sage Publications Limited.
- LOPEZ, E. P., & TANO D. G., (2017). "The Influence of Reviewer Identity Verification on the Online Reputation of Hotels. M. Sigala & U. Gretzel (Eds)", *Advances in Social Media for Travel, Tourism and Hospitality: New Perspectives, Practice and Cases*, pp. 180–194. England: Routledge.
- MANDAGI, D. W., WEKU, J., PONGO, H. M., & RAYO, E. F. (2026). "Mystical Narratives in Destination Branding: a Netnographic Study of UNESCO Heritage Sites in Indonesia", *Journal of Hospitality and Tourism Insights*, 9(3), 1195-1212.
- MATHAYOMCHAN, B., & TAECHARUNGROJ, V., (2020). "How Was Your Meal?" Examining Customer Experience Using Google Maps Reviews", *International Journal of Hospitality Management*, (90), ss. 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102641>
- NA KALASINDHU, K., RATTANANGAM, P., & CHAIYADA, C., (2025). "Impacts of Online Reviews on Destination Trust and Travel Intention: Empirical Evidence from Nakhon Phanom's Tourists", *Journal of KMITL Business School*, 15(2), ss. 87-103.
- ONG, B. S., (2012). "The Perceived Influence of User Reviews in the Hospitality Industry", *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 21(5), ss. 463-485. <https://doi.org/10.1080/19368623.2012.626743>

- ÖRENÇ, A.F., (2009). “Geçmişten Günümüze Giresun Adası”, *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (s.40-54). Giresun: Giresun Belediyesi.
- ÖZCAN, C. C., & İŞ, M., (2025). “Dijitalleşen Turizmde Rehberlik Temelli Gastronomi Deneyimleri: Withlocals Örneği”, *Journal of Applied Tourism Research*, 6(1), ss. 21-40. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15700539>
- ÖZDEMİR, S., (2025). “Ziyaretçi Deneyimleri Üzerine Nitel Bir Araştırma: Gökgöl Mağarası Örneği”, *Tourism and Recreation*, 7(1), ss. 184-198. <https://doi.org/10.53601/tourismandrecreation.1563257>
- ÖZTÜRKEL, M., & ENES, K., (2025). “Content Analysis of Visitor Reviews on the Tripadvisor Platform: The Case of Tarsus”, *Journal of Academic Tourism Analysis*, 6(1), ss. 1-20.
- PINE, B. J., & GILMORE, J. H., (1998). *Welcome to the Experience Economy*. Massachusetts, Harvard Business Review.
- QUANG, T. D., DANG VO, N. M., VAN NGUYEN, H., THI NGUYEN, Q. X., TING, H., & VO-THANH, T., (2024). “Understanding Tourists’ Experiences at War Heritage Sites in Ho Chi Minh City, Vietnam: A Netnographic Analysis of TripAdvisor Reviews”, *Leisure Studies*, 43(4), ss. 624-643. <https://doi.org/10.1080/02614367.2023.2249252>
- RAMADHANI, D. P., ALAMSYAH, A., FEBRIANTA, M. Y., & DAMAYANTI, L. Z. A., (2024). “Exploring Tourists’ Behavioral Patterns in Bali’s Top-Rated Destinations: Perception and Mobility”, *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, 19(2), ss. 743-773. <https://doi.org/10.3390/jtaer19020040>
- RISWANTO, A. L., CHAMBERLAIN, L. A., & KIM, H. S., (2025). “Enhancing Tourist Satisfaction on Komodo Island: A Data-Driven Analysis of Online Reviews”, *Tourism and Hospitality*, 6(1), ss. 1-14. <https://doi.org/10.3390/tourhosp6010002>
- SCHUCKERT, M., LIU, X., & LAW, R., (2016). “Insights into Suspicious Online Ratings: Direct Evidence from TripAdvisor”, *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 21(3), ss. 259-272. <https://doi.org/10.1080/10941665.2015.1029954>
- SEYFI, S., HALL, C. M., & RASOOLIMANESH, S. M. (2020). “Exploring Memorable Cultural Tourism Experiences”, *Journal of Heritage Tourism*, 15(3), ss. 341-357. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2019.1639717>
- SEZER, İ., (2019). “Mitolojik ve Efsanevi Unsurların Turistik Çekicilik Üzerine Etkilerinin Değerlendirilmesi: Giresun Adası Örneği”, *Social Sciences*, 14(5), ss. 2463-2500.
- SURUGIU, M. R., VASILE, V., SURUGIU, C., MAZILESCU, C. R., & VASILE, R., (2025). “Revealing Elegance and Enchantment: Analysis of Travelers’ Reviews of Romanian Palaces and Castles”, *Tourism and Hospitality*, 6(1), ss. 1-29. <https://doi.org/10.3390/tourhosp6010026>
- THANH, T. V., & KIROVA, V., (2018). “Wine Tourism Experience: A Netnography Study”, *Journal of Business Research* 83 (2018): 30-37. [10.1016/j.jbusres.2017.10.008](https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2017.10.008)
- TORABI, M., & BELANGER, C. H., (2021). “Influence of Online Reviews on Student Satisfaction Seen Through a Service Quality Model”, *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, 16(7), ss. 3063-3077. <https://doi.org/10.3390/jtaer16070167>
- TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI, (2025). Giresun Adası, Erişim adresi, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/giresun/gezilecekyer/giresun-adasi>

YEŞİL, P., & KOÇ, B., (2017). "Giresun Adasının Ekoturizm Potansiyelinin Belirlenmesi", *DOKAP Bölgesi Uluslararası Turizm Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (s.213-219). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Matbaası.

YIĞIT, S., & AKTAŞ, A. C., (2025). "Visitors' Experiences of Deyrulzafaran Monastery Through Netnography Approach", *Tourism and Recreation*, 7(1), ss. 82-89. <https://doi.org/10.53601/tourismandrecreation.1522129>

YUSOF, N.I.H.M., MEZİNİ, N.A., FARİED, A.A.M., & JOHARİ, M.H.Y., (2025). "How Heritage Site Destruction and Ritual Practices Shape Tourist Satisfaction and Authenticity Perceptions at Pulau Besar, Melaka", *International Journal of Research and Innovation in Social Science*, 9(8), ss. 6297-6324. <https://dx.doi.org/10.47772/IJRISS.2025.908000517>

ZELENKA, J., AZUBUİKE, T., & PASKOVA, M. (2021). "Trust Model for Online Reviews of Tourism Services and Evaluation of Destinations", *Administrative Sciences*, 11(2), ss. 1-21. <https://doi.org/10.3390/admsci11020034>

İBN TUFEYL'İN “HAY BİN YAKZAN” ESERİNDE KULLANILAN METAFORİK UNSURLAR

SAV, Yasemin (2026), “İbn Tufeyl’in ‘Hay Bin Yakzan’ Eserinde Kullanılan Metaforik Unsurlar”,
Akademik MATBUAT, C. 10, S. 1, ss. 62-70.

Yasemin SAV¹

Geliş: 30.04.2026 / Kabul: 25.06.2026

DOI: 10.62809/matbuat.1941395

Öz

Bu çalışma, Endülüs felsefe geleneğinin öncü isimlerinden İbn Tufeyl'in Hay Bin Yakzan adlı eserini akıl, doğa, vahiy ve metafizik bilgi ilişkisi bağlamında epistemolojik ve alegorik açıdan incelemektedir. Eser, dış dünyadan ve toplumsal koşullardan tamamen yalıtılmış bir ıssız adada büyüyen Hay'ın, hiçbir dış kılavuz olmaksızın yalnızca duyuşsal algı, akıl yürütme ve sezgi yoluyla mutlak hakikate ulaşma serüvenini konu edinir. İbn Tufeyl, “meşriki hikmet” anlayışı çerçevesinde şekillendirdiği felsefi sistemini teorik bir üslup yerine sembolik ve metaforik bir anlatıyla somutlaştırmıştır. Çalışmada, ıssız ada, anne ceylan, emzirme, ateş, güneş gibi anahtar metaforlar analiz edilerek insanın fiziksel olandan metafizik olana yükseliş aşamaları çözümlenmiştir. Eserin son bölümünde yer alan Absal ve Salaman karakterleri üzerinden ise din-felsefe ve akıl-vahiy uzlaşısı problematiği ele alınmıştır. Hay ile Absal'ın mistik ve felsefi hakikati topluma aktarma girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanması, hakikatin evrenselliği ile bireylerin ontolojik algı kapasiteleri arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Sonuç olarak çalışma, İbn Tufeyl'in rasyonalizm ile mistisizmi dengeli bir sentezde buluşturduğunu ve Hay Bin Yakzan'ın felsefi düşüncenin sınırlarını sınayan özgün bir laboratuvar niteliği taşıdığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İbn Tufeyl, Hay Bin Yakzan, Metafor, Akıl-Vahiy İlişkisi, Meşriki Hikmet, İslam Felsefesi.

METAPHORICAL ELEMENTS USED IN IBN TUFEYL'S “HAY BİN YAKZAN”

Abstract

This study examines Hayy ibn Yaqzan, the seminal work of Ibn Tufayl, a leading figure of the Andalusian philosophical tradition, from an epistemological and allegorical perspective within the context of the relationship between reason, nature, revelation, and metaphysical knowledge. The work centers on the journey of Hay, who grows up on a deserted island completely isolated from the external world and social conditioning, to attain absolute truth without any external guidance, relying solely on sensory perception, rational deduction, and intuition. Within the framework of his concept of “Oriental Philosophy” (Hikmat al-Mashriq), Ibn Tufayl contextualized his philosophical system through a symbolic and metaphorical narrative rather than a purely theoretical discourse. In this study, key metaphors such as the deserted island, the mother roe deer, suckling, fire, and the sun are analyzed to decipher the stages of human ascension from the physical to the metaphysical realm. Furthermore, the problem of the reconciliation between religion and philosophy, as well as reason and revelation, is addressed through the characters of Absal and Salaman in the final part of the work. The failure of Hay and Absal's attempts to convey mystical and philosophical truths to society highlights the discrepancy between the universality of truth and the ontological cognitive capacities of individuals. Consequently, this study demonstrates that Ibn Tufayl established a balanced synthesis between rationalism and mysticism, and that Hay ibn Yaqzan functions as an original laboratory that tests the boundaries of philosophical thought.

Keywords: Ibn Tufayl, Hayy ibn Yaqzan, Metaphor, Relationship between Reason and Revelation, Oriental Philosophy, Islamic Philosophy.

¹ Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Bölümü, ysmn.sav@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0822-7923>

Giriş

İbn Tufeyl'in Hay Bin Yakzan adlı eseri, anlatı formu bakımından bir hikâye yahut roman görünümü arz etse de, mahiyet itibarıyla akıl, doğa, vahiy ve metafizik bilgi arasındaki ilişkiyi konu edinen derinlikli bir felsefi metindir. Müellif, bu eserde düşüncelerini doğrudan teorik bir sistem hâlinde sunmak yerine, alegorik ve metaforik bir anlatım tarzını tercih etmiştir. Bu tercih, hem felsefi düşüncenin soyut yapısını somutlaştırmakta hem de okuyucunun düşünsel sürece aktif biçimde katılmasını sağlamaktadır. İbn Tufeyl, Hay Bin Yakzan karakterini felsefi ve tasavvufi yönleri güçlü bir figure olarak inşa etmiştir. Eserde, insan aklının duyusal algıdan hareketle soyut kavramlara ulaşması, ardından metafizik hakikati idrak etmesi anlatılmaktadır. Bu süreçte müşahede ve tevhid aşamaları özellikle vurgulanmakta, insanın yalnızca akıl yoluyla Tanrı bilgisine ulaşip ulaşamayacağı sorusu merkezi bir problem olarak ele alınmaktadır (Faruk, 2021, s. 366).

Çalışmamızda, İbn Tufeyl'in anlatımının metaforik metoduyla irdelenmesi esas alındığı için bu metodun kısaca tanımını yapmak durumundayız. Metafor bir olguyu, bir durumu, düşünceyi ya da bir olayı anlatırken anlatılmak istenen durumu, olayı veya düşünceyle ilişkilendiren bir tasavvurdur. Anlatımı anlamayı etkileyici kılar ve anlaşılmayı kolaylaştıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Metaforik anlatım Antik Yunan filozofu olan Aristoteles'e kadar uzanmaktadır (Demir ve Yıldırım, 2019, s.1089). Felsefe tarihinde daha anlaşılır olması için birçok filozof görüşlerini metaforik bir çerçeveye ele almıştır, bunun bir örneği olarak ilk çağ filozofu olan Platon'un mağara alegorisini örnek verebiliriz. Hay Bin Yakzan eserinde epistemolojik açıdan, bireyin özgür iradesi doğrultusunda

hakikate yönelişi açık biçimde gözlemlenmektedir. İbn Tufeyl'in eserin giriş kısmında ifade ettiği üzere, onun "meşriki felsefe" anlayışı, salt nazari düşüncenin ötesinde, manevi tecrübeye dayalı bir hakikat idrakini ifade etmektedir. Bu bağlamda meşriki hikmet, nazar ehlinin teorik felsefesine karşılık; müşahede, zevk ve huzur ehlinin bütünüyle dile getirilmesi mümkün olmayan ruhsal tecrübelerinin toplamı olarak anlaşılmaktadır. İbn Tufeyl, felsefi hakikati önce teorik araştırma yoluyla kavradığını, ardından müşahedeye dayalı manevi bir deneyim aracılığıyla bu bilgiyi derinleştirdiğini ileri sürmektedir (Köroğlu, 2011, s. 336).

Bu çerçevede, adada Absal karakteriyle karşılaşan Hay, bugüne dek elde ettiği tüm bilgileri onunla paylaşır. Hay'ın, herhangi bir kitabi kaynağa başvurmaksızın yalnızca akıl yoluyla evrenin özüne dair bilgiye ulaştığı görülmektedir. Absal ise çeşitli dinî eğitimlerden geçmiş, yaratılışı itibarıyla ruhsal gerçekliklere önem veren; kutsal metinlerin içsel anlamlarını araştıran ve zahiri hükümlerini sorgulayan bir karakterdir. Bu karşılaşmada Hay, felsefi bilgi yoluyla hakikate ulaşmayı temsil ederken, Absal dinî geleneği ve vahiy merkezli bilgiyi temsil etmektedir. Dolayısıyla eserde, felsefe ile din arasındaki ilişki sembolik bir anlatımla ele alınmaktadır.

1. İbn Tufeyl'in Hayati

Endülüs düşünce geleneğinin önde gelen isimlerinden biri olan Ebû Bekr Muhammed b. Abdülmelik b. Muhammed b. Tufeyl el-Kaysî, felsefe tarihinde İbn Tufeyl adıyla tanınmaktadır. Asıl adı Muhammed olan filozof, Ebû Bekr künyesiyle bilinmekte olup, Arapların Kays kabilesine mensup olması sebebiyle Kaysî nisbesini taşımaktadır. Latin dünyasında ise Ebû Bekr künyesinden hareketle "Albubacer" adıyla anılmıştır (Harmancı,2007, s. 69).

Gençlik ve eğitim dönemine ilişkin kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamakla birlikte, dönemin önemli ilim merkezleri olan İşbiliye (Sevilla) ve Kurtuba'da (Córdoba) tehsil görmüş olabileceği düşünülmektedir (Kutluer, 1999, s. 418-425). İbn Tufeyl'in doğum yeri, Gırnata'nın yaklaşık 50 kilometre kuzeydoğusunda yer alan Vadiâş (Guadix) kasabasıdır. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, VI/XII. yüzyılın ilk yıllarında dünyaya geldiği kabul edilmektedir. Leon Gauthier, filozofun 499/1105 yılı civarında doğmuş olabileceğini ileri sürmektedir (Kutluer, 1999, s.

418–425). Meslek hayatına Gırnata'da hekim ve cerrah olarak başlayan İbn Tufeyl, ilmî yetkinliği ve itibarı sayesinde dönemin ileri gelenlerinin dikkatini çekmiştir. Önce Gırnata valisinin, ardından Muvahhidîler Devleti'nin ilk halifesi Abdülmü'min el-Kummî'nin oğlu ve Septe ile Tanca valisi olan Ebû Saîd'in sır kâtipliğine getirilmiştir (Köroğlu, 2018, s. 353). Felsefe, fıkıh, astronomi ve tıp alanlarında derin bir birikime sahip olan İbn Tufeyl, özellikle Kurtuba ve İşbîliye'de aldığı felsefe ve tıp eğitimiyle temayüz etmiştir. Halife Ebû Ya'kûb Yûsuf'un da kendisinden etkilendiği bilinmektedir. Rivayete göre, halifenin Aristoteles külliyyatına dair açıklamalar yazmasını istemesi üzerine, yaşlılığını gerekçe göstererek bu görevin İbn Rüşd'e verilmesini sağlamıştır. İbn Tufeyl, 581/1185 yılında Merakeş'te vefat etmiştir (Kutluer, 1990, s. 127).

2. Felsefe Tarihindeki Yeri

İbn Tufeyl, Endülüs'ün yetiştirdiği en önemli filozoflardan biri olarak Kabul edilmektedir. Kendisinden önce gelişen Endülüs felsefesini derinlemesine değerlendirmiş; Gazâlî, Fârâbî ve İbn Sînâ gibi filozofların sistemlerinden yararlanarak özgün bir felsefi yaklaşım geliştirmiştir. Bu nedenle onu belirli bir felsefi ekole indirgemek güçtür. Aristotelesçi unsurların yanı sıra Eflatuncu ve tasavvufi etkiler de düşüncesinde belirgin biçimde yer almaktadır. Bu bağlamda, İbn Tufeyl'i İshrâkî bir filozof olarak nitelendirmek isabetli görünmektedir (Tufeyl, 2004, s. 53).

İbn Tufeyl'in temel felsefi eseri olan Hay Bin Yakzan, meşriki hikmet anlayışı çerçevesinde şekillenmiştir. Bu kavram ilk kez İbn Sînâ tarafından kullanılmış olup, filozofun düşünsel serüveninin belirli bir aşamasında bağlı bulunduğu felsefi geleneği ifade etmektedir. İbn Tufeyl, söz konusu eserinde meşriki hikmetin sırlarını açığa çıkarmayı amaçladığını açıkça dile getirmektedir (Kutluer, 1999, s. 418–425). Eserde, hakikate ulaşma yolları örneklenerek, nihai gerçekliğin bilgisine nasıl erişilebileceği gösterilmektedir. Bu doğrultuda İbn Tufeyl'e göre iki tür gerçek bilgi bulunmaktadır: aklî bilgi ve sezgisel bilgi. Bilgi, deney ile aklın; akıl ile sezginin uyumu neticesinde ortaya çıkmaktadır. İnsan, hakikate ulaşma sürecinde yalnızca akıl yürütmeye yetinmemeli, aynı zamanda kendi içindeki sezgisel ışığa yönelmelidir. Tanrı'nın özü salt nurdur ve bu ilahi özü idrak edebilmek, insanın içindeki nurun uyanmasıyla mümkündür. Bu ise duyuların, aklın ve ruhun özel bir terbiyesini gerektirir. Tanrı hakkında bu yolla elde edilen bilgi, doğrudan özü kavramaya imkân tanır (Tufeyl, 2004, s. 54).

3. Metafor Kavramı

Metafor kelimesi Yunanca “meta” (öte) ve “pherein” (taşımak) sözcüklerinden türemiş olup, bir şeyi başka bir şey aracılığıyla ifade etme anlamına gelmektedir (Parın, 2017, s. 149). Türkçede metafor kavramı; iğretileme, istiare, mecaz, kinaye, telmih, mecaz-ı mürsel ve teşbih gibi çeşitli kavramlarla ilişkilendirilmektedir. Metaforların temel işlevi, anlaşılması güç olan olguları zihinsel imgeler aracılığıyla daha anlaşılır kılmaktır (Çaldak, 2021, s. 161). Metafor, gündelik dilde farkında olmadan sıkça başvurulan bir anlatım biçimidir. Karmaşık düşünce ve sorunların, bilinen unsurlarla benzetme yoluyla açıklanmasını sağlar. Aristoteles'ten itibaren metaforlar, örtük kıyaslamalar ve analogik düşünme biçimleri olarak değerlendirilmiştir. Bu yönüyle metaforlar, zihinsel bir kodlama ve anlamlandırma aracıdır. (Çaldak, 2021, s. 161).

Metaforlar, yalnızca dilsel bir unsur olmanın ötesinde, insanın dünyayı kavrama biçimini yansıtan temel düşünme araçlarıdır. Gerçekliğin insani boyutunu göz ardı eden yaklaşımlar, metaforun bu işlevini yeterince açıklayamamaktadır (Parın, 2017, s. 150). Bir konunun, analiz edilmesi istenen kavramların algılanma biçiminin ortaya çıkarılmasında, kendisinden faydalanılan metaforlar o konu hakkında yorumlama yoluyla gerçek anlamların kavratılmasında da kullanılmaktadır (ÇALDAK, Mantık Dersi Alan Öğrencilerin Mantık Kavramına İlişkin Metaforları, 2021). Bu nedenle metaforlar, edebiyattan felsefeye uzanan geniş bir alanda epistemolojik bir problem olarak ele alınmaktadır (Harmancı, 2007, s.56). Metaforlar; kişinin çevresini, olayları ve olguları algılama tarzı ile onları zihninde

anlamlandırması açısından birer modelleme aracıdır. Zihinsel metafor teorisi; metaforların, bireyin nesnelere ve evrene dair zihin yapılarına şekil veren temel modellerden biri olduğunu söyler. Bu açıdan metaforlar, kişinin anlaşılması zor, karmaşık ve soyut olguları, daha somut ya da kendi edindiği tecrübi olgularla kıyaslayarak anlaşılır kılmasını sağlar (ÇALDAK, 2021).

4. Hay Bin Yakzan Eseri

İbn Tufeyl, Hay Bin Yakzan adlı eserini roman formunda kaleme almış; felsefi ve tasavvufi düşüncelerini sembolik bir anlatım aracılığıyla aktarmıştır. Hay karakteri, akli idrakten başlayarak soyut düşünceye, oradan da Tanrı bilgisine ulaşan bir insan tipini temsil etmektedir. Eserde müşahede ve tevhid aşamaları da ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır (Faruk, 2021, s. 366).

Eserde Hay'ın dünyaya gelişiyile ilgili iki farklı anlatı bulunmaktadır. İlki, uygun fiziki şartlarda mayalı çamurdan kendiliğinden oluşum varsayımdır. İbn Tufeyl, bu görüşe yöneltilen eleştiriler sebebiyle ikinci bir anlatıya yer vermekte ve tercihini bu yönde ortaya koymaktadır. Buna göre Hay, zalim bir yöneticiye sahip bir adada gizlice dünyaya gelir; annesi tarafından bir sandığa konularak denize bırakılır ve serüveni bu şekilde başlar (Tanrıverdi ve Yazıcı, 2009, s. 196). Hay, anne bir ceylan tarafından büyütülür; zamanla kendisiyle hayvanlar arasındaki farkı idrak eder, doğayı gözlemlemeye ve düşünmeye başlar. Ateşi keşfi, evreni anlamaya yönelik teorik düşüncenin başlangıcıdır. Yaş ilerledikçe Hay, varlıkların oluş ve bozuluşunu inceleyerek nihai hakikate ulaşmaya yönelir (Öztürk, 2015, s. 4). Hay, 50 yaşına geldiğinde kemal mertebesine ulaşır ve müşahede yoluyla Tanrı bilgisine erişir. Hikâyenin ilerleyen bölümünde Absal ile karşılaşması, felsefe ile dinin uzlaştırılmasını temsil eder. Absal, Hay'ın müşahede yoluyla ulaştığı hakikatin, kendi inandığı dinî sembollerin özü olduğunu fark eder (Tufeyl, 2004, s. 148–155).

Sonuç olarak Hay Bin Yakzan, bireyin hiçbir dış kılavuz olmaksızın akıl, gözlem ve sezgi yoluyla hakikate ulaşabileceğini gösteren sembolik bir anlatıdır. Eser, insanın fiziksel olandan metafizik olana yükselişini felsefi bir hikâye formunda somutlaştırmaktadır.

5. Hay Bin Yakzan Eserinde Kullanılan Metaforlar

5.1. Hay

Hay kavramının sözlük anlamına bakıldığında zaman yaşamak, diri ve canlı olmak anlamlarına gelmektedir. Varlığı devamlı olan, hayat sahibi, ölmeyen, her şeyin varlığı onun varlığına bağlı olan anlamında kullanılmaktadır. Öte yandan Kur'an-ı Kerimde yer alan Allah'ın yüce isimlerinden biridir. Bakara Suresinin 255. Ayetinde "Allah'tan başka ilah yoktur. O, "Hay"dır, her şeyi koruyup yönetendir" denmektedir (Kur'an-ı Kerim 2/255). Denilebilir ki ölümün karşıt anlamı olan diriliği anlatmak dolayısıyla ebedilik bakımından ölümsüz ve diri oluşa karşılık gelmektedir. İslam inancına bakıldığında zaman ruhun bir niteliği sayılmaktadır. Bu açıdan ele alındığında Hay adı İbn Tufeyl'in eserinin içeriğinde ruhu temsil etmektedir ve metaforik bir unsur olarak ele alınabilir. (Harmancı,2007,s.125).

5.2. Yakzan

Eserin sembolik adı Hay bin Yakzandır. Yakzan kelimesi uyumayan anlamında kullanılmaktadır. Türkçe karşılığı olarak "uyanığın oğlu diri" olduğunu söyleyebiliriz. (Harmancı, 2007, s.122). Yakzan daha çok Kur'an-ı Kerimde geçen Ayetel Kürsünün bir kısmını çağrıştırmaktadır: "Allah'tan başka ilah yoktur. O diridir, her şeyin varlığı ona bağlıdır. Ne uykusu gelir ne de uyur. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Onun izni olmadan katında hiçbir kimse şefaata edemez. Allah onların önlerinde ve arkalarındaki her şeyi bilir. O'nun ilminden hiçbir şeyi dilemediği müstesna kimse bilgisi içine sığdıramaz. O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine almıştır onları korumak kendisine zor gelmez. O yücedir, mutlak kudret sahibidir"(Yazır,2014,s.17).

Görüldüğü gibi yukarıdaki ayet hem Hay kelimesini hem de Yakzan kelimesinin anlamlarını karşılamaktadır. Hay daha çok insani ruha karşılık gelmektedir. Yakzan ise Allah'ın isminin temsili olarak kullanılmasıdır yani sembolik olarak ifade edilmesidir (Harmancı, 2007, s.127).

5.3. Hay'ın Doğuşu

Eserde Hay Bin Yakzan'ın dünyaya gelişine ilgili iki farklı varsayım sunulmaktadır. İlk varsayımda, uygun fizikî şartlarda mayalanmış çamurdan kendiliğinden oluşum fikri dile getirilir. Bu görüş, doğalcı ve akıl merkezli bir bakış açısını temsil etmekle birlikte, birçok itirazla karşılaşmıştır. Bu nedenle İbn Tufeyl, ikinci bir varsayımı da anlatıya dâhil ederek tercihini örtük biçimde bu yönde ortaya koyar.

İkinci varsayıma göre Hay, aslında bayındır bir adada yaşayan bir topluma mensuptur. Bu adada zalim bir yönetici hüküm sürmektedir. Hükümdarın kız kardeşi, yasağa ragmen Yakzan adlı bir akrabasıyla gizlice evlenir ve bu evlilikten Hay dünyaya gelir. Zalim yöneticinin zulmünden kurtulmak isteyen anne, Hay'ı bir sandığa koyarak denize bırakır; Hay'ın hakikat yolculuğu da bu olayla başlar (Tanrıverdi ve Yazıcı, 2009, s. 196).

Bu iki anlatım, yalnızca biyografik bir çeşitlilik sunmaz; aynı zamanda bilginin kaynağına ilişkin epistemolojik bir çoğulluğu temsil eder. Kendiliğinden oluşum aklî bilgiyi, sandıkla denize bırakılma anlatısı ise ilahî müdahale ve kader fikrini simgeler. Böylece İbn Tufeyl, akıl ile vahyin zorunlu bir çatışma içinde olmadığını, aksine aynı hakikate yönelen iki farklı yol olduğunu alegorik biçimde ifade eder.

5.4. Issız Ada

Hay'ın yaşamını sürdürdüğü ada, toplumsal geleneklerden, dilsel aktarımlardan ve kurumsal dinî yapılardan tamamen arındırılmış bir bilinç alanını temsil eder. Bu ada, metaforik düzlemde insan zihninin “tabula rasa” hâlini, yani dışsal belirlenimlerden soyutlanmış saf aklı simgeler. İbn Tufeyl, bu sembolik mekân aracılığıyla şu soruyu gündeme getirir: İnsan, herhangi bir öğreticiye veya vahye başvurmadan, yalnızca aklıyla hakikate ulaşabilir mi? Ada, bu sorunun sınırdığı bir düşünce deneyidir. Hay'ın tüm bilgi süreci, bu yalıtılmış ortamda, doğrudan deneyim ve gözleme dayanarak gelişir. Böylece ada, saf aklın epistemik imkânlarını görünür kılan merkezi bir metafor hâline gelir.

5.5. Anne Ceylan

Anne Ceylan, Hay Bin Yakzan eserinde bir metaforik unsurdur. Felsefenin başlangıç noktasını andırmaktadır. Hay karakterinin felsefi yaşamı sorguladığı ana yerdir. Onu besleyen şey felsefedir. Onu sorgulamaya iten şey ise Anne ceylanın kendisidir ve ölümüyle beraber Hay'ın duyu, gözlem ve doğayı taklit ederek tikel mukayeseler ile akıl yürütmeye felsefi bir etkinlik başlar bu sayede Hay idrak güçleri aşamalarıyla bilgi edinmekte ve kendisine bir yaşam alanı inşa etmekle birlikte evrendeki düzeni, hikmeti ve bütünlüğü keşfeder. Evrendeki varlıkların oluş ve bozulma tabii oluşunun, varlıkların bir başkasına muhtaç olduğunu görür bunun bir sebebi olduğunu zorunlu olarak bir yaratıcının oluşunu keşfeder ve bu şekilde yaratıcı Tanrı'nın mükemmel bir varlık olduğu sonucuna varır. Hay teemmül ederek Tanrı'nın yetkinliği ve mükemmelliğinin onun ilim, kudret ve hikmet gibi sıfatlara da sahip olması gerektiği noktasına ulaşır. (Bayrakdar, 2010, s.114).

Ceylan, tabiatın şefkatli, koruyucu ve eğitici yönünü simgeler. Hay'ın ilk öğretmeni doğadır; ilk bilgisi, hazır öğretilerden değil, doğal gözlemden doğar. Ceylanın ölümü ise Hay için bir kırılma noktasıdır. Ölüm olgusu, Hay'ı ruh–beden ayrımı üzerine düşünmeye sevk eder. Duyularla algılanamayan “hayat ilkesi”nin ne olduğu sorusu bu noktada ortaya çıkar. Bu sorgulama, Hay'ın metafizik düşünceye yönelmesinin başlangıcıdır. Böylece anne ceylan, hem doğal bilgelik hem de felsefi uyanışın sembolü hâline gelir.

5.6. Emzirme

Eserin kahramanı olan Hay, gelişim evresinde emzirmele hayat bulmaktadır. Hayvan sütü onu felsefi yönünü geliştirmektedir. Bununla ilgili İslam tarihinde birçok görüş mevcuttur. Buna nübüvvet bilgisi, ilim bilgisine diyenler de var. Bununla birlikte Kelamcılar Nübüvvet kavramına akli imkân açısından yaklaşır ve akli imkânın tek başına yeterli olmadığı fikrini savunurlar. Onlara göre hem beşeri açıdan hem de din açısından mümkündür çünkü Allah mürid ve mütekellimdir; bu sıfatlarını nübüvvet vasıtasıyla tecelli ettirir. Bu açıdan bakıldığında zaman nübüvvet beşeri açıdan da olanaklıdır (Yavuz,2007,s.286). Emzirme din metaforudur aslında imanı temsil etmektedir bu yönünü de sembolize eder. Hay'ın hayvan sütüyle beslenmesi, yalnızca biyolojik bir ayrıntı değil, derin bir metaforik anlam taşır. Emzirme, fitrî bilgiye ve doğuştan gelen iman yetisine işaret eder. İslam düşüncesinde nübüvvet ve ilahî bilginin imkânı tartışılırken, aklın tek başına yeterli olup olmadığı meselesi önemli bir yer tutar.

5.7. Ateş ve Güneş

Hay'ın ateşi keşfetmesi, insan aklının doğayı dönüştürme kapasitesinin sembolik anlatımıdır. Ateş, hem aydınlatıcı hem de yakıcıdır, bu yönüyle bilginin çift karakterini temsil eder. Akıl, insanı yetkinliğe ulaştırabileceği gibi, yanlış kullanıldığında yıkıcı sonuçlar da doğurabilir. Hay'ın ateşi gökyüzüyle ilişkilendirmesi, akli düşüncenin metafiziğe yönelme eğilimini gösterir. Ateş, bu bağlamda logosun ve medeniyetin çekirdeği olarak konumlandırılır (Öztürk, 2015, s. 4).

Hay'ın düşüncesinde güneş, varlığın ilk sebebi ve mutlak hakikatin sembolüdür. Hayatın kaynağı olması, fakat doğrudan kavranamaması, Tanrı'nın hem içkin hem de aşkın doğasını temsil eder. Bu metafor, Platon'un "İyi ideası" anlayışıyla güçlü bir benzerlik taşır ve zorunlu varlık düşüncesinin alegorik ifadesi olarak işlev görür.

5.8. Absal ve Salaman

Absal, vahiy yoluyla hakikate ulaşmış irfan ehli kişiyi temsil ederken; Salaman, dinin zahiri ve literal yorumuna bağlı toplumsal zihniyeti simgeler. Absal'ın Hay ile kurduğu ilişki, akıl ile vahiy arasındaki epistemik uyumu görünür kılar. Salaman ise sembolik derinliği kavrayamayan, geleneği korumaya odaklanan anlayışın temsilcisidir (Köroğlu, 2018, s. 360).

Hay ve Absal'ın hakikati topluma anlatma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanır. Bu durum, felsefi ve mistik hakikatin herkes için aynı düzeyde erişilebilir olmadığını gösterir. Hay'ın inzivaya geri dönmesi, Platon'un mağara alegorisini andıran güçlü bir metafor olarak karşımıza çıkar (Turan ve Doğan, 2021, s. 53).

Hay Bin Yakzan, İbn Tufeyl'in felsefi düşüncesinde akıl, doğa, vahiy ve metafizik hakikat arasındaki ilişkinin sistematik bir alegori aracılığıyla çözümlendiği özgün bir metin olarak değerlendirilmelidir. Eserde kullanılan metaforlar, yalnızca edebî bir anlatım tekniği olarak değil epistemolojik, ontolojik ve ahlâkî sorunların katmanlı biçimde ifade edildiği kavramsal araçlar olarak işlev görmektedir. Bu yönüyle Hay Bin Yakzan, klasik anlamda bir hikâye olmanın ötesinde, felsefi düşüncenin sınırlarını deneyen bir düşünce laboratuvarı niteliği taşımaktadır.

6. Felsefe-Din İlişkisi

İbn Tufeyl Hay bin Yakzan'ın son bölümünde İslam felsefesi açısından önemli bir sorun teşkil eden ve İslam filozoflarının birçoğu felsefe-din, akıl-vahiy ilişkisini ele almıştır. Felsefenin ve dinin bireysel ve toplumsal boyutlarını karşılaştırmakta; filozof, peygamber kavramların mahiyetini incelemiştir (Köroğlu,2018,s.359). Eserin başında İbn Tufeyl, Evren ve insan arasındaki ilişkiden yola çıkarak yaratıcıyı bilmede başarılı olunca bu sefer metafiziğin iç yüzüne yönelir. Hay Bin Yakzan doğaya yönelik yaptığı araştırmalarında çıkarımlarla bu bilgilere ulaştı, ilm-i zaruri her yaratılmış olan için bir yaratıcının bulunması gerektiği sonucuna ulaştı. Evrendeki bu kusursuzluğun, bu düzenin sebebini olduğunu düşündü. Bunun üzerinde önceden düşündüğü, öğrendiği şeyleri yeniden gözden geçirdi.

Tümü de sonradan olan yaratılmış şeylerdir ve öznenin varlığı zorunlu idi. Oluş ve bozuluşa tabi olan bu alemde Aradığı cevabı bulamayınca bu sefer yönünü gökyüzüne çevirdi. Düşünüş biçimiyle bütün gökler bağımsız bir özne'ye muhtaç tek bir şeydir çıkarımında bulundu (Tufeyl, 2007, s.108). Akli çıkarımlarda bulunarak hiçbir dine mensup olmayan, hiçbir geleneğe bağlı kalmayan ya da peygamber olmadan sorgulamaları sonucunda hakikati keşfetti. Bu ise akli çıkarımlar ve sorgulama yani felsefe sayesinde gerçekleşmiştir. İslam düşüncesi açısından bilgi kaynaklarını ele aldığımız zaman akıl, insandaki kavrama gücüdür, imgelem gücüdür. Duyularla idrak edilmeyen tecrübe alanının dışında kalan ve metafiziksel olan şeyleri, bilgileri yalnız akıl sayesinde kavrayabiliriz. Bu bağlamda Tanrı-

Alem ilişkisi anlamlandırılabilir (Söylemez, s.92). Hay, Tanrısal bir aydınlanma yaşamıştır ve bunu karşısına çıkan Absal'a vahiyle anlatmıştır.Eserin ikinci bölümünde Absal ve Salaman adlı karakterler vardır. Bunlar dini inançları olan kişilerdir. Absal birçok dini eğitim almış yaratılış gereği olarak ruhsal gerçekleri önemser bununla beraber kitabın iç anlamlarını araştırır ve dış anlamlarını sorgulama eğiliminde olan biridir. Salaman ise kitabın iç kısımlarının korunması gerektiği görüşünü benimser ve bunun korunması kanaatindedir bu yüzden sözlerin dış anlamlarıyla ilgilenmez. Hay'ın yalnız başına kaldığı adaya Absal gelir ve arkadaşlık kurar. Absal kendi adasındaki vahye dayalı dini geleneğinin irfani yönünü geliştiren kişidir. Salaman ise tam tersi bulunduğu inancı koruma peşindedir (Koroğlu,2018,s.360).

Hay ve Absal'ın amaçları aynı olduğu için adaya gidip hakikati anlatma noktasında orda ki kitleye yaşadığı mistik olayları anlatmaya çalışmıştır bu oradaki kitlenin hoşuna gitmemiştir. Hay, kendi hakikat tecrübesini oradaki halka anlattığında orda ki halkın düşmanlık beslediğini sezmiştir ve geri çekilmiştir. İnsanların farklı yaratılışta olduğunu ve hakikati peygamberlerin yaptığı gibi misallerle doğru olduğu yargısına varır. Böylelikle Hay adasına geri döner hayatın tamamını adada geçirir (Turan ve Doğan, 2021, s.53). Şunu söyleyebiliriz din ile felsefe hakikati temsil etme noktasında birleşirler. Din ile bir bütünlük sağlanılmıştır.

Sonuç

Eserde Hay'ın bilgiye ulaşma süreci, duysal deneyimden başlayarak akli çıkarıma, oradan metafizik tefekküre ve nihayet mistik idrake uzanan bütüncül bir yükseliş modeli sunmaktadır. Bu model, Aristotelesçi bilgi anlayışının İslam düşüncesi içindeki yorumlarıyla, tasavvuf geleneğinin seyr u sülûk anlayışını aynı epistemik zeminde buluşturmaktadır. İbn Tufeyl, bu sentez aracılığıyla aklın sınırlarını inkâr etmeksizin, onu vahyin işaret ettiği nihai hakikate yönlendiren meşru ve gerekli bir araç olarak konumlandırmaktadır. Dolayısıyla eser, ne salt rasyonalist ne de katı bir mistik yaklaşımı benimser; aksine bu iki alan arasında dengeli ve uzlaştırıcı bir perspektif geliştirir. Metaforların başlıklar hâlinde incelenmesi, eserin temel savının tutarlılığını daha görünür kılmaktadır. İssiz ada metaforu, insan bilincinin toplumsal ve tarihsel koşullanmadan arındırıldığında ne ölçüde hakikate yaklaşabileceğini sorgularken; anne ceylan ve emzirme metaforları, bilginin yalnızca öğretim yoluyla değil, fitrî ve doğal bir yönelimle de kazanılabileceğini göstermektedir. Ateş ve güneş metaforları ise aklın aydınlatıcı gücü ile mutlak hakikatin aşkınlığı arasındaki gerilimi sembolik düzeyde ifade etmektedir. Bu metaforik yapı, İbn Tufeyl'in düşüncesinde hakikatin tek katmanlı değil, aşamalı ve dereceli bir yapıya sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Absal ve Salaman figürleri üzerinden geliştirilen anlatı ise, hakikatin bireysel idrak ile toplumsal aktarım arasındaki gerilimli ilişkisini problematize etmektedir. Hay ve Absal'ın ulaştıkları metafizik hakikati topluma aktarma çabalarının başarısızlıkla sonuçlanması, felsefi ve mistik bilginin evrenselliği meselesini yeniden düşünmeyi zorunlu kılar. İbn Tufeyl, bu noktada hakikatin evrensel oluşu ile herkes tarafından aynı düzeyde kavranabilir oluşu arasında bilinçli bir ayırım yapmaktadır. Hakikat evrenseldir; ancak ona ulaşma ve onu idrak etme kapasitesi bireylerin ontolojik ve epistemik yetkinliklerine bağlıdır. Bu bağlamda eserin sonunda Hay'ın inzivaya geri dönmesi, hakikatten bir kaçış değil; bilakis hakikatin zorla genelleştirilemeyeceğine dair felsefi bir uyarı olarak

okunmalıdır. Bu tutum, Platon'un mağara alegorisinde olduğu gibi, bilginin etik sorumluluğu ile sınırları arasındaki hassas dengeyi yansıtır. İbn Tufeyl, filozofun ve ârîfin topluma karşı sorumluluğunu reddetmez; ancak bu sorumluluğun pedagojik ve ontolojik sınırlarının farkında olunması gerektiğini vurgular.

Sonuç olarak Hay Bin Yakzan, İslam felsefesi geleneği içinde akıl–vahiy ilişkisini en rafine ve estetik biçimde ele alan metinlerden biridir. Eserde kurulan metaforik yapı, insanın hakikat yolculuğunu hem bireysel bir iç tecrübe hem de felsefi bir bilgi süreci olarak temellendirir. Bu yönüyle eser, yalnızca kendi tarihsel bağlamında değil; çağdaş felsefi tartışmalar açısından da güncelliğini korumaktadır. Özellikle bilginin kaynağı, aklın sınırları, din–felsefe ilişkisi ve hakikatin toplumsal aktarımı gibi temel problemler bakımından Hay Bin Yakzan, bugün dahi üzerinde düşünülmesi gereken güçlü bir felsefi metin olma niteliğini sürdürmektedir.

Kaynakça

BAYRAKDAR, M. (2010, Eylül). *İslam Düşünce Tarihi. Anadolu Üniversitesi, İlahiyat Önlisans Programı.* (B. Tatar, A. Arkan, E. Bekiryazıcı, & B. Köroğlu, Dü) Eskişehir.

ÇALDAK, H. (2021). “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İlahiyat Kavramına İlişkin Metaforik Algıları”. *EKEV Akademi Dergisi*, 25(88), 241.

ÇALDAK, H. (2021). “Mantık Dersi Alan Öğrencilerin Mantık Kavramına İlişkin Metaforları”. *Journal of History School*, IV, 4560-4576.

ÇALDAK, H. (2021). “Üniversite Öğrencilerin Bakış açısı ile ‘kadına şiddet kavramı’”. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 15.

DEMİR, C. P., & KARAKAŞ, Y. (2019, Aralık). “Metaforlar ve Metaforik Anlatımlar”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(4).

HARMANCI, M. (2007). *İslam Felsefesinde Metaforik Üslup*. T.C. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Felsefesi Bilim Dalı. konya.

KÖROĞLU, B. (2018). *İbn Bacce ve İbn Tufeyl, Felsefe Endülü's'te. İslam Felsefesi, Tarih ve Problemler*, İbn Haldun Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi. (M. Kaya, Dü.) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

KUTLUER, İ. (1999). “İbn Tufeyl”. *DİA*, 20. İstanbul: TDV Yayınları.

PARIN, O. (2017). “Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil”. *Söylem Filoloji Dergisi*, 3.

SÖYLEMEZ, İ. (2020). *İbn Tufeyl'in Hay B. Yakzan ve Daniel Defoe'nun Robinson Crusoe Adlı Eserlerinin Tarihsel Fenomenolojik Açından İncelenmesi*. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. Erzincan.

TANRIVERDİ, E., & Yazıcı, H. (2009). “İbn Tufeyl'in Hay B. Yakzan'ı Hakkında”. *Şarkiyat Mecmuası*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, (14).

TUFEYL. (2004). *Hay Bin Yakzan*. (M. Yalıtıkaya, & B. Reşit, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

YAVUZ, Y. Ş. (2007). “Nübüvvet”. *DİA*, 33. İstanbul: TDV Yayınları.

YÜCEL, H. (2020). *İbn Tufeyl'in Hay B. Yakzan'daki İnsanın Kökenine Ve Alemin Mahiyetine Dair İkilimler Üzerine*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü. Ankara.